

HOLMI

XXI. évfolyam 11. szám

2009. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza], Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Csordás Gábor*: A név és a nyelvek
(Kényszer és szabadság Montaigne
önmeghatározásában) • 1431
- Kun Árpád*: Autóút a holdvilágban • 1447
Szembeszállók • 1448
Az én konyhám • 1448
- Takács Zsuzsa*: A rossz irány • 1449
- Filip Tamás*: Szövetminták • 1452
- Lackfi János*: A költészet ideje • 1454
- Beck András*: Herczeg Ferencnek
tiszteletem jeléül • 1457
- Lewis Carroll*: Aliz Csodaországban (*Részlet*)
(*Varró Zsuzsa fordítása,*
a verseket Varró Dániel fordította) • 1471
- Várady Szabolcs*: „A kéziratokat megőrizzük
és visszaküldjük” • 1482
- Imreh András*: Telefonhír • 1495
- Kukorelly Endre*: Test • 1496
Lélek • 1497
Sírás • 1498
- Tenigl-Takács László*: Sestina • 1499
- Varga Katalin*: „üsse laposra őket az istennyila”.
Radnóti Miklós sajtópere • 1508
- Farkas Arnold Levente*: Elgondolható • 1528
Művészet • 1529

Horváth László Imre: Töredék • 1529

Tél • 1530

Kőríz Imre: Öregek • 1530

Miklya Zsolt: Ligetem zizegése • 1533

Rákos Sándor: A hagyatékából • 1535

Tomaji Attila: Megvillan • 1537

Rákos Sándor levelesládájából (*Közreadja és a jegyzeteket írta Valachi Anna*) • 1538

FIGYELŐ

Radnóti Sándor: A világjuk veszett istenekről
(Krasznahorkai László: Seiobo
járt odalent) • 1554

Szegő János: Beszélni Arany (Géher István:
Polgár Istók) • 1561

Mesterházi Mónika: „Belterjes, rejtelmes, rejtelemmelteljes”
(Havasi Attila: Trifladisznó.
Nyugat-európai versek magyarul) • 1564

Sántha József–Keresztési József: Két bírálat egy könyvről (Kőríz Imre:
Ez az egész és más versek) • 1567

Heller Ágnes: Két tanulmánykötet (Angyalosi Gergely:
A minta fordul egyet; Bacsó Béla:
Az elmélet elmélete) • 1574

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)

További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró

Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Csordás Gábor

A NÉV ÉS A NYELVEK

Kényszer és szabadság Montaigne önmeghatározásában

Montaigne 1581 áprilisában meglátogatta a lorettói Mária-kegyhelyet,¹ és annak falán egy fogadalmi táblát² helyezte el. ÚTINAPLÓ-ja tanúsága szerint ez nem kevés utánjárásába került, mert a kegyhely falát olyan sűrűn borították a fogadalmi táblák, hogy egy hüvelyknyi szabad hely sem volt már rajta.³ Az adományozó kilétét tudtul adó felirat: *Michael Montanus Gallus Vasco Eques regii ordinis*, a személyazonosság rögzítésének korabeli konvencióit követi. Elsőként neve, másodikként származása (területi-nyelvi hovatartozása), harmadikként címei közlésével azonosítja az egyént. A konvenció – a kötött forma – általában nem tartalmaz többet annál, mint amit közöl. Vagy azért nem, mert – mint a reneszánsz előtti Európában – egy olyan tartalom kap formát benne, amellyel elválaszthatatlanul egybeesik, vagy azért nem, mert – mint a modernitásban – pusztán önmagával esik egybe, és minden tartalmi vonatkozást nélkülöz. A reneszánszban azonban – még most, a vége felé, 1581-ben is – egészen más a helyzet. Egyfelől a személy azonossága nem eleve adott, hanem a rendelkezésére álló elemekből többféleképpen megszerkeszthető; másfelől – éppen saját kezűleg szerkesztett (barkácsolt) mivolta révén – olyan személyességet hordoz, amilyennel a személyazonosítás modern konvenciói nem rendelkeznek. A lorettói tábla felirata ennek köszönhetően számos támponttal szolgálhat annak, aki megpróbálja megtudni, ki volt ez a Michel de Montaigne, aki a kegyhely falán elhelyezte.

A felirat nyelve középkori latin. Ez már nem az a kor, amikor a latin Európa (a keresztény, azaz *nem albigens* Európa) egyetlen írott nyelve, tehát aki feliratot kíván elhelyezni, az vagy kénytelen latinul megfogalmazni, vagy – ha analfabéta – ezt a feladatot latinul tudó írástudóra – klerikusra – bízni. Aki ezt a táblát elhelyezte, tudatosan az ekkor (még) latinul beszélők – és írók – közösségével kívánta közölni kilétét, egyszerűen önmagát e közösség tagjaként meghatározni. És jöhet ebben az időben még a katolikus egyház nyelve is a latin, és a katolikus hagyománykorpuszt is latin nyelvű szövegek (a VULGATA, az egyházatyák írásai és a szentek legendái) alkotják, az egyház latinja sohasem volt a hívők közösségének nyelve (illetve, amíg az volt, addig nem az egyház, hanem a birodalom nyelve volt); a hívők számára az egyház latin nyelvű hagyománya folyamatosan fordításként adódott. A felirat viszont olyan közösségnek szól, és olyan közösségben jelöli ki szerzőjének helyét, ahol a latin nem forrásnyelv, hanem célnyelv egy hasonlóképpen szakadatlanul zajló fordítás folyamatában. Ez a közösség a humanista írástudók közössége. Kezdetben olyan kevesen vannak, és olyan szétszórtnak élnek Európában, hogy – még ha van is ilyen – értelmetlenség a helyi vernakuláris nyelvet használniuk. De még később is, amikor a királyi vagy hercegi udvaroknál szerveződő „akadémiák” lehetővé, a humanizmus politikai projektumai – az emelkedőben lévő dinasztikiák mellett betöltött tanácsadói szerep, illetve a nemesség „pallérozása” – pedig egyenesen ajánlatossá teszik a vernakuláris nyelvek használatát, egymás között továbbra is latinul leveleznek, és latinul írják mindazokat a munkáikat, amelyek nem e politikai projektumok valamelyikének szolgálatában állnak.

Az a latin nyelv, amelyikből a humanisták középkori latinja származik, egy multikulturális és multiethnikus birodalom közvetítő nyelve, koinéja volt. (A koiné, eredeti jelentése szerint, olyan *keverék nyelv*, amelyik közvetítő nyelvként szolgál; tekintve azonban, hogy minden közvetítő nyelv szükségképpen feldúsul vagy – ha tetszik – szennyeződik az általa közvetített dialektusok elemeivel, talán nem követelek el nagy hibát, ha a szót a továbbiakban ebben az értelemben használom.) Mármint a latin koiné egyfelől helyi dialektusok sokaságára esett szét azokon a területeken, ahol a birodalom összeomlása után is köznyelvként szolgált, másfelől viszont ahol eleven kapcsolatban maradt írásos hagyományával – vagyis a középkor írásbeliségében –, megőrizte közvetítő szerepét.

A közvetítő nyelv azért közvetítő nyelv, mert akik beszélnek, azoknak különböző az anyanyelvük. A koiné fogalma szerint *második* nyelv.

Ezzel szemben annak, aki a tábla szövegét megfogalmazta, a latin az *első nyelve* volt.⁴ És ez az első nyelv nem az *anyanyelve* volt. Azt sem tudjuk, hogy anyja, Antoinette de Louppes a szóba jöhető három közül melyik nyelvet beszélte: a franciát, a gascont vagy a spanyolt. Antoinette de Louppes ugyanis egy Bordeaux-ban és Toulouse-ban élő gazdag és befolyásos famíliából származott, amelynek eredete minden valószínűség szerint a spanyolországi Lopezekre vezethető vissza.⁵ Akárhogy is volt, érdemes megjegyezni, hogy Montaigne latinságába egy szakadás és egy megfordítás íródik bele. Egy genealógiai szakadás: nincs anyanyelve. Bár ezt az első nyelvet az apjától kapta, *apanyelvnek* sem mondható, mert amit az apa latinul tudott, azt a fiától tanulta.⁶ És egy nyelvi megfordítás: valahányszor a latint használja, az első nyelvéhez tér vissza. Hatéves koráig csak latinul beszélt;⁷ olyan nyelven, amely környezetének idegen volt: a saját nyelve titkos nyelv volt.⁸ Nem tudjuk, hogy Étienne de La Boétie-val, a haláláig gyászolt ifjúkori barátával latinul beszélgettek-e; La Boétie mindenesetre latinul írta barátainak címzett, homoerotikus felhangoktól nem mentes⁹ verseit (és franciául a hölgyeknek ajánlottakat); és ő is kitűnt latintudásával abban a konyhalatinságú jurátuskörnyezetben, mely barátságuk társasági hátterét alkotta. Míg azonban La Boétie esetében az idegensaját és a titkos-nyilvános ellentétpár egybeesik a nyelvben, addig Montaigne esetében kereszteződnek, és keresztezik egymást. Az ESSZÉK idézeteinek túlnyomó többsége latin nyelvű: az *idegen* szöveg a *saját* nyelven szól;¹⁰ amikor a nemi aktuson elmélkedve konkrétan meg kell neveznie a dolgokat, mondandóját a *saját* nyelvbe *rejt*i: francia mondataiba folytatólagosan illeszti be a latin nyelvű vendégszövegeket.¹¹ Soha közre nem adott verseit is ezen a nyelven írja. (L. ESSZÉK, 3.5.112.)

A felirat első szava, *Michael*, egy keresztény szent (arkangyal) neve. Ezt a nevet Montaigne, mint minden keresztény, a keresztségben kapta (*nom de baptême*). Egyszerre szolgálja személyének megkülönböztetését és befogadását a keresztények közösségébe. A nevet az etnikumok és régiók feletti latin nyelvű egyházi hagyománykorpusz tartalmazza, de a gyermek sohasem abban a formában kapja meg; előbb mindig fordításon esik át. A keresztnévben ezáltal mindig *keresztbe* íródik egy egyetemes és egy partikuláris identitás; a keresztnév a latin nyelvre mutat, de kívül van rajta. A keresztnév különleges kapcsolatot teremt a név viselője és a névadó szent között, továbbá a név viselője és mindama dolgok között, amelyekre a szent csodatévő hatalma kiterjed, ezért a keresztnévnek mágikus ereje van. A Michael nevet ilyen kapcsolat fűzi a felirat harmadik szavához, mely – mint majd látni fogjuk – a „francia” fogalmára mutat: Szent Mihály arkangyal a francia királyság védőszentje volt; az ő hangja biztatta Jeanne d’Arcot, hogy űzze ki az angolokat Franciaországból (erre még visszatérünk). A NEVEKRŐL szóló fejezet egyik exempluma éppen a név mágikus erejéről szól: „egy *züllött fiatalember, aki azon a*

helyen lakott, összeszedett egy Mária nevű leányzót, és eszébe jutott megkérdezni a nevét; a Szent Szűz százszor szent neve hallatán pedig oly heves áhítat és tisztelet fogta el, hogy nemcsak a leányt kergette el tüstént, hanem egész életére megjavult; és erre a csodára való tekintettel építettek a háza helyére egy Boldogasszony-kápolnát” (1.46.349. – kiemelés tőlem).

Montaigne csodáról beszél, de a történet, amelyet előad, valójában nem a Szent Szűz csodatételéről szól, hanem erkölcsi fordulatról, amit egy *szemantikai katasztrófa*, a név viselőjének és a név adójának hirtelen egybeesése idéz elő. Még nyilvánvalóbbá válik, hogy Montaigne a név mágikus erejét szándékosan különbözteti meg a szent csodatévő hatalmától, ha az általa előadott történetet összevetjük annak forrásával. Bouchet-nál a fiatalember *egy órán belül meghalt*; a helyen, ahol eltemették, egy fehér rózsa nyílt ki, bár nem volt szezonja; a fiatalembert kiásták, és egy cédulát találtak a szájában, rajta aranybetűkkel a Mária név. Ennek a csodának a hatására *neveztek el a Szent Szűzről egy kápolnát, amely azelőtt is létezett, csak más volt a neve.*¹² Montaigne az „*egy órán belül*”-t az „*egész élet*”-tel, a halált a megjavulással helyettesíti, és ezzel eltünteti a történet másvilági részét; az így átértelmezett „csoda” hatását viszont fokozza azzal, hogy a kápolna felépítését is ennek tulajdonítja.

Ebben az értelemben mágikus vonása a Michael névnek Montaigne esetében, hogy kétszer is *isméllődik* vagy *visszatér* egy másik névben, a hír-névben.¹³ Egyszer a felirat utolsó három szavában, a királyi rend (regii ordinis) ugyanis, amelyiknek itt a lovagjáról (eques) van szó, nem más, mint a Szent Mihály-rend.¹⁴

A keresztnév második ismétlődését vagy visszatérését a felirat második szava, a 'Montanus' rejti. Ez a Montaigne szó fordítása, mely köznévként hegyet jelent, helynévként a Saint Michel egyházkerületet Bergeractól nyugatra, Gascogne és Guyenne határán; itt állt, a Lidoir-patak völgye fölé emelkedő magaslaton (*montaigne*) egy nemesi udvarház; tulajdonnévként a szó ennek a nemesi birtoknak a tulajdonosát nevezi meg (*nom de terre*). A birtokot Michel dédapja, Ramon Eyquem vásárolta 900 bordeaux-i frankért. Akkoriban nemességet lehetett szerezni azzal, ha egy családnak három nemzedéken át nemesi birtoka volt.¹⁵ A Montaigne név viselésére a szokásjog értelmében Michel apja kapott engedélyt 1554-ben, ő volt az első, aki ott is lakott, és ő volt az első, aki ősei polgári foglalkozását teljesen a vidéki nemes életformájával váltotta fel. Ő már nem kereskedett sózott hallal és a 'pastel' nevű festőnövénnyel. Borral igen, de az a saját termésű bora volt. Minden jel szerint azonban továbbra is megtartotta az Eyquem nevet, az általa szignált iratokon a Pierre Eyquem de Montaigne név olvasható.¹⁶ A birtokra utaló név egy genealógiai láncba köt be, azt jelenti, hogy viselője egy francia nemesi nemzetség leszármazottja, ráadásul elsőszülöttje (a családot azonosító birtokot a névvel együtt mindig az elsőszülött fiú vagy a legidősebb életben maradt fiú örökl). Aki a fogadalmi táblán 'Montanus'-nak nevezi magát, Pierre Eyquem és Antoinette de Louppes harmadik gyermeke volt, de az első, aki életben maradt – kissé pontatlanul ezért nevezi magát elsőszülöttnak egy meglehetősen érdekes szövegösszefüggésben: „*Ugyancsak eltúlozzuk azokat a hiú feltevéseket, amelyeket a gyermeki szellemre alapozunk a jövőre nézvést. Meglehet, igazságtalanul járt volna el az, aki megfoszt elsőszülöttségemtől, amiért én voltam a legnehézkesebb és legtompább, leglassúbb és legkelletlenebb leckéim elvégzésében, nem csupán fivéreimhez, hanem a környék összes gyermekéhez képest, akár a szellem, akár a test gyakorlásáról volt szó.*” (2.8.83.)

Először, mintegy keretbe foglalva a következő mondatot, hiú feltevésnek nevezi általában, ha a gyermek szellemi képességeiből jövődöbéli alkalmasságára, illetve alkalmatlanságára következtetünk. Ezután felteszi, hogy valaki (az apja, ki más) gyermek-

kori fogyatékoságai miatt megfoszthatta volna őt elsőszülöttségétől, majd ezt a feltételezett döntést igazságtalannak minősíti, és ezzel – kimondatlanul – azt állítja, hogy képességei most, felnőttkorában, „*akár a szellem, akár a test*” tekintetében biztosítják számára azt a fölényt „*nem csupán fivéreihez, hanem a környék összes gyermekéhez képest*”, ami az elsőszülöttségéhez való jogát megalapozza. Így lesz egy születési helyzetből szerzett és kiérdemelt privilégium, genealógiai pozícióból *szakadás* (megfosztás az elsőszülöttségtől) és *megfordítás* (látszólagos alkalmatlanságból bizonyított alkalmasság) – nem először és nem utoljára az ESSZÉK szöveglabirintusában, és bizonyára nem véletlenül azzal analóg módon, ahogyan az ESSZÉK szerzőjét a Montaigne név – nemhogy beillesztené – éppenséggel kiszakítja egy genealógiai pozícióból. Az Eyquemek közül, akiknek ősei röghöz kötött parasztok (*serfs questaux*) voltak a blanquefort-i (Médoc) egyházkerületben, de a XV. században már meglehetősen jómódban éltek.¹⁷ A dédapa, akiről már volt szó, elindította a családot a nemességhez vezető úton. A nagyapa, Grimon a magisztrátus tagja (*jurat*), majd városi előljáró (*prévôt*) volt Bordeaux-ban. Az apa, Pierre már polgármesterségig vitte. Nemesi életmódot folytatott, amihez a kardforgatás is hozzátartozott. Részt vett I. Ferenc olaszországi hadjárataiban, és sok más francia nemeshez hasonlóan őrá is mély benyomást gyakorolt az észak-itáliai városállamok polgárosult nemességének gazdagsága, műveltsége, választékos ízlése, kifinomult modora és szabados életmódja. Pierre Eyquem nemzedékével – és I. Ferenc „kultúrpolitikájának” hathatós támogatásával – vette kezdetét az a folyamat, amely a vidéki várakban és kastélyokban élő, csak a helyi dialektust ismerő, bárdolatlan és műveletlen, „kardos-köpenyes” francia nemességet nagyjából egy évszázad alatt választékos franciaságú, latinul is tudó, művészet- és irodalomkedvelő udvari nemességgé alakította át. Házassági okmányában *Petrus Eyquem Burdigalensis*-ként, azaz Pierre Eyquem bordeaux-i polgárként szerepel; a hivatalos iratokat rendszerint Pierre Eyquem de Montaigne-ként, egyszer-kétszer Pierre de Montaigne-ként írja alá.¹⁸

Fia számára mi sem egyszerűbb, mint tovább sodortatni magát ezzel az áramlattal. Megtenni a következő kis lépéseket: még magasabb szinten részt venni a közügyekben, s emellett, minthogy a vagyont nem szükséges tovább gyarapítani, a szellemi gyarapodás útjára térni át, és továbbvinni a 'Montaigne' nevet. Látszólag ez történik. Huszonegy éves korától a périgueux-i helyhatóság, illetve a bordeaux-i parlament (bíróóság) tanácsosa. Egymás után kétszer választják Bordeaux polgármesterévé (1581–1585), két király kamarása (IX. Károlyé 1571-től; Navarrai Henriké 1577-től), fontos közvetítő szerepet tölt be a hugenotta Navarrai Henrik és III. Henrik francia király között. De már 1549-ben, tizenhat éves korában a 'Michaelis Montanus' nevet írja két könyve címlapjára, majd hivatali működése során minden okiratot Michel de Montaigne-ként ír alá, jóllehet mások '*Eyquem tanácsos*' néven emlegetik,¹⁹ nem véletlenül, hiszen jog szerint csak apja halálával – 1568-ban – válik a birtok és a név örökösévé. Szinte nyomban ezután, 1570-ben eladja magisztrátusi tisztségét barátjának és kollégájának, Florimond de Raemond-nak, majd rövid párizsi tartózkodás után visszavonul a Montaigne-udvarházba. Ritka fordulat ebben a korban: a vidéki nemesi családok sarjai – legalábbis azok, akik rendelkeznek az ehhez szükséges képzettséggel – valósággal tülekednek a helyhatósági és törvényhatósági pozíciókért, a hivatali rangok súlyos összegekért cserélnek gazdát. Ezzel szemben Michel a szekuláris trenddel ellentétes irányban mozdul el. Az apa, a kor parancsának engedelmeskedve, „karddal kivívott” (és két nemzedék kitartó igyekezetével megalapozott) nemességét (*noblesse d'épée*) cserélte fel a hivatalviselő nemes (*noblesse de la robe*) pozíciójára – a fiú visszahátrál a független vidéki nemes helyzetébe,

egy olyan eredeti állapotba, amelyik az ő esetében sohasem létezett. A szakadás és a megfordítás együttes mozgása itt is egy üres helyre mutat. Ez a hely a Montaigne-udvarház, amelyről – éppen A HIÚSÁGRÓL szóló fejezetben! – ezt olvashatjuk: „*ez a szülőhelyem, és legtöbb ősiem is*” (3.9.230.), holott ennek az állításnak csak az első fele igaz: Pierre Eyquem volt a család első tagja, aki Montaigne-ben született. A nyilvánvalóan magánhasználatra szánt Beuther-féle családi kalendáriumban megismétli az ősökre vonatkozó állítást, azt írván, hogy apját „*Montaigne-ben temették el, ősei sírhelyén*”.²⁰ E valótlan állítások legkézenfekvőbb magyarázata az volna, hogy nemességét ősibbnek szeretné feltüntetni, mint amilyen – akár olyasféle okból, amit ma a parvenü lélektanának, a kisebbértékűségi komplexus kompenzálásának neveznénk, akár azért – legalaposabb és egyben egyik legérzékenyebb monográfusa, Hugo Friedrich magyarázata szerint²¹ –, mert könyvével a francia nemességet szeretné megnyerni a tolerancia eszméjének, ennek előfeltétele pedig az, hogy olvasói közülük valónak tekintsék. Mindkét értelmezést kétségessé teszi azonban egyfelől a családi kalendárium bejegyzése, másfelől az, hogy az ESSZÉK egy másik helyén – igaz, csak ezen az egyetlen helyen – nem habozik leírni: „*az enyéimet valaha Eyquem-nek hívták*” (2.16.369.). Mármost igen kockázatos dolog hiányos és többnyire másodkézből származó életrajzi adatok alapján, négy évszázad távolából lélektani indítékokra következtetni; ezúttal azonban szöveg van a kezünkben, a szöveg pedig, bármilyen legyen is, mindig az eleven személy egész testi-lelki mivoltának terméke. Ezért rendszerint több van benne, mint amennyit szerzője közölni vagy akár sejtetni szándékozott. Amikor A TÁRSALGÁS MŰVÉSZETÉRŐL szóló fejezetben ezt olvassuk: „*Éppen tegnap volt alkalmam látni egy értelmes és nemes személyt, aki igen élvezetesen és jogosan gúnyolódott valaki másnak az ostobaságán, amiért az leszármazásának és családfájának nagyobbrészt hamis részleteivel beszélt tele mindenkinek a fejét (azok kapnak leginkább az efféle ostoba tárgyon, akiknek kiválósága e téren a legkétesebb és legbizonytalanabb); holott ő maga, ha saját dolgát nézi, azt találta volna, hogy semmivel sem szertelenebbül és unalmasabban hirdeti és fitogtatja felesége nemzetségének kiváltságait*” (3.8.180.), akkor – a fenti előzmények után – elsőre egy magyar közmondás jut az eszünkbe: „*bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejtű*” – hiszen nem maga Montaigne volt az, aki „*leszármazásának és családfájának nagyobbrészt hamis részleteivel beszélt tele mindenkinek a fejét*”? Igen ám, de itt nem a szerző beszél. Aki itt gúnyolódik, az egy második személy, aki maga sem mentes a fogyatékoságtól, amit kigúnyol. Ezt pedig az öt idéző harmadik személytől, Montaigne-től tudjuk meg. A végtelenül bővíthető keretes szerkezet logikája folytán erről a harmadik személyről hasonlóképpen feltehető, hogy nem mentes a szóvá tett emberi gyengeségtől. Az, hogy a 'Montaigne' név viselője már nem emelkedő polgár, aki visszatekinthet az ősei által megtett útra, hanem olyan nemesi nemzetség „leszármazottja”, amelynek ő az első tagja, épp csak a szokásosnál erősebb fényt vet arra a körülményre, hogy valamennyien konstruáljuk a múltunkat, szedett-vedett genealógiákba, barkácsolt identitásokba kapaszkodunk – valamennyien parvenük, máshonnan jöttek, sehonnaiak vagyunk. A „*bagoly mondja*” logikája az ESSZÉK észjárásának minduntalan ismétlődő mintázata. Egy helyütt, a VERGILIUS SORAIRÓL című fejezet végén, a nők hátrányos megkülönböztetése ellen érvelve maga Montaigne is közmondás formájában összegzi: „*Sokkal könnyebb vádolni az egyik nemzet, mint mentegetni a másikat. Ahogy mondani szokták: »a piszkavas gúnyolja a serpenyőt«.*” (3.5.141.) Nincs mit egymás szemére vetnünk, hiszen mindannyian ugyanabban a „*nyomorúságos emberi állapotban*” osztozunk. Ez a kifejezés számos helyen előfordul az ESSZÉK-ben (sokatmondó, hogy közvetlenül a nem létező ősökre hivatkozó mondat után is), és Montaigne szkeptikus antropológiá-

jának kulcsfogalma. Témánk szempontjából különösen figyelemre méltó ez a hely: „Egy régi görög mondás szerint az embereket nem maguk a dolgok bántják, hanem a róluk alkotott fogalmaik. Nagy érdemeket szerezne nyomorúságos emberi állapotunk enyhítésével az, aki e kijelentés igazságát egészében és minden esetre bizonyítani tudná. Mert ha a bajok csak itélleteinkből származnak, akkor, úgy tűnik, hatalmunkban áll semmibe venni vagy jóra fordítani őket.” (1.14.70. – kiemelések tőlem.) A 'Montaigne' névbe beleíródott genealógiai szakadást is lehet tehát semmibe venni vagy jóra fordítani. Az ESSZÉK olvasója azt hihetné, hogy Michel félárva volt, és az egyetlen gyermek a családban. Anyját egyszer említi, testvérei közül öt öccsét nevezi meg egy-egy alkalommal, sohasem a keresztnévén, hanem mindig a birtoka nevéen, minden családi vonatkozás nélkül, pusztán egy-egy exemplum alanyaként, ahogy más nemesurakat is (1.26.227. és 1.20.115.; 2.5.47.; 2.27.451.; 2.37.530.; 1.31.265.), egy helyütt pedig, ahol éppen arról van szó, hogy a barátság magasabb rendű a családi köteléknél, egy módosított Horatius-idézetben rejti el a közlést, hogy atyai szeretettel viseltetett fivérei iránt.²² A már említett Beuther-féle kalendáriumban az Eyquem nevet két erőteljes vonással áthúzta valaki. Föltételezhető, hogy a kéz azé volt, aki a nevet nem kívánta viselni többé, mindazonáltal figyelemre méltó, hogy nem törölte, hanem áthúzta.

Az apai név (*patronyme*) és a birtoknév (*nom de terre*) használata Montaigne korában határozott aszimmetriát mutat. Előfordul, hogy az apai nevet mellőzik, és csak a birtoknevet használják; fordított eset sohasem fordul elő. A leszármazás törvényességét nem szükséges az apai névvel bizonyítani, ehhez elégséges a birtoknév garanciája. Egyúttal azonban szükséges is: az apai név önmagában képes genealógiára utal. Montaigne, miközben a családi kalendáriumban áthúzza, a nyilvánosság előtt pedig – *ugyancsak* nem nyom nélkül – eltünteti az apai nevét, az ESSZÉK-ben ugyanezt és ennek az ellenkezőjét egyszerre állítja: „*hitvány és igen rossz következményekkel járó szokás itt Franciaországban, hogy mindenkit a földje és birtoka nevéen szólítunk, és olyan világi hiúság, ami még jobban összekeveri és felismerhetetlenné teszi a nemzetségeket. Egy jó házból való másodszülött nem vetheti el becsülettel a birtokával együtt örökölt nevét, amelyen ismerték és tisztelték; tíz évvel a halála után a föld egy idegenhez jut, aki ugyanezt teszi: gondolhatjuk, hogyan fogunk kiugazodni közöttük. De nem kell messzire mennünk, itt a mi királyi házunk, ahol valahány örökrész, annyi ragadványnév; miközben a családfa eredete feledésbe merül.*” (1.46.350.; – kiemelések tőlem.) A birtoknév használata egyfelől kétségessé teszi a genealógiát („*összszkeveri és felismerhetetlenné teszi a nemzetségeket*”), másfelől viszont elhagyása is kétes genealógiát eredményez (egy másodszülött „*nem vetheti el becsülettel*”). A másodszülött („*cadet*”) említése különös inverziót rejti: a birtoknév, éppen a másodszülöttek esetében, nem utal közvetlenül az apára. Montaigne úgy nehezményezi a birtoknév használatának szokását, hogy a kételyt, mely a saját esetében – az elsőszülött esetében – felmerülhetne, nem igazolja és nem cáfolja: a háttérben hagyja.

Holott a 'Montaigne' név, akárcsak a latin nyelv, ambivalensen utal az apára.²³ Az apa itt is olyasmint ad át a fiának, amit *kétesen* birtokol. Elég mehökkentő ebben a tekintetben az alábbi hely: „*Íme, az orvosok, a filozófusok, a jogtudósok és a teológusok, amint azon vitatkoznak, zagyván, mint asszonyaink, mennyi időre hordják ki terhüket az asszonyok. A magam példája alapján azokat támogatom, akik a terhességet tizenegy hónapra tartják. A világ ebből a tapasztalatból épül fel: nincs az az együgyű nőszemély, akinek ne volna meg a véleménye ebben a perben, mégsem tudunk megállapodásra jutni.*” (2.12.279.)

A szövegkörnyezetet, a RAYMOND SEBOND MENTSÉGE című fejezetben, az emberi tudomány gyarlóságáról szóló tiráda alkotja, és látszólag itt is erről van szó. Csakhogy

Montaigne idejében már tudták, hogy a terhesség kilenc hónapig tart. A tizenegy hónapos terhesség szatirikus toposznak számított. Így használja Rabelais is, amikor – ugyancsak antik forrásokat citálva – azt bizonygatja, hogy Gargantua anyja tizenegy hónapig volt viselő. ²⁴ Montaigne tehát alig burkoltan azt hozza olvasója tudomására, hogy az apja nem lehetett az apja. Pierre Leschemelle, René Bernoullira hivatkozva, ²⁵ az apakomplexus által generált kora gyermekkori fantazma felbukkasának tekinti ezt a kijelentést. ²⁶ Nem áll módunkban eldönteni, hogy fantazmáról van-e szó, mert nem tudjuk, hol tartózkodott Pierre Eyquem 1532 májusának vége felé; de témánk szempontjából nincs is rá szükségünk, hiszen a traumatizált tudat megnyilvánulása akkor is fantazmagorikus, ha reális alapja van, és akkor is realitás, ha fantazmán alapul. Ez a reális fantazma és fantazmagorikus realitás nem más, mint amit fentebb genealógiai szakadásnak neveztünk.

A felirat harmadik szava, 'Gallus', a Római Birodalom Gallia nevű provinciájára utal. A világ e részének lakóit a középkorban is ezzel a névvel illették, függetlenül attól, milyen nyelven beszéltek és melyik politikai hatalom alá tartoztak éppen. A gallok kelták voltak, de Julius Caesar hódítása után (i. e. 52.) néhány évszázad alatt romanizálódtak; miután a frankok meghódították Galliát (430–450), nyelvük, az ún. galloromán – különösen északon – germán elemekkel keveredett. Montaigne francia nyelvében a 'Gallus' a 'François' fogalmának felelt meg. Ez a szó is egy múltbeli politikai integráció emlékét (Nagy Károly Frank Birodalmáét) hordozza, genealógiai fikció formájában ('natio'), de hosszú ideig nem jelölt politikai identitást. A százéves háború befejeztével kezdődött meg, és Montaigne születésének idején fejeződött be a Kopasz Károly hajdani frank királyságát alkotó területek (újra?)egyesítése a francia korona uralma alatt. ²⁷ A háború első szakaszában a 'François' egyáltalán nem jelölt hovatarozást; Jeanne d'Arc fellépésével vált olyasféle címkévé, mely barát és ellenség hangsúlyos megkülönböztetésére szolgál – ilyeneket időlegesen minden konfliktus létrehoz. Jeanne d'Arc váratlan sikerei nyomán lett a genealógiai mítoszból politikai identitás: a dinasztikus konfliktus, mely kezdetben „bourignonok”, „armagnacok” és „angolok” között zajlott, a franciák és az angolok háborújává változott. A „Pucelle” máglyahalála a francia politikai öntudat megszületésének szimbolikus időpontja. Ez az identitás azonban még nem annyira szilárd, hogy ne találjon fogást rajta a reflexió és az ironia. Egy nagy költő, aki pontosan Jeanne d'Arc máglyahalálának évében (1431) született, meglehetősen kétértelmű módon mondja franciának magát: „*Je suis François, dont il me poise / Né de Paris emprès Pontoise*” („*Franci[a] vagyok, és nyuvadok belé / Párizs szült, arra Pontoise felé*”). ²⁸ Tekintve, hogy ez a költő nem más, mint Villon, a „François” puszta a keresztnéve is lehetne; azonban abba nyuvad belé, hogy „François” létére a francia törvényhatóság alá esik, ellentétben cinkostársával, aki szavojai lévén az ottani bíraktól enyhébb büntetésre számíthat.

A 'François' egyúttal egy nyelvet is jelöl, ám korántsem biztos, hogy aki a XVI. században 'François'-nak mondja magát, az ezt a nyelvet is beszéli. Szinte biztosan nem, ha „roturier” (közrendű). Szinte biztosan nem, ha „hobereau” (vidéki nemes) valahol Dél-Franciaországban. Németalföld és a Pireneusok között ebben az időben mindenkinek a gallorománból leszármazott két nagy dialektuscsoport, a langue d'oïl vagy a langue d'oc valamelyik helyi nyelvjárása (patois) az első nyelve. A műveletlenek és közrendűek csak ezt ismerik, a nemesek és a műveltebb rétegek ezenkívül a 'François'-nak nevezett közvetítő nyelvet beszélik még, az utóbbiak ezenfelül a latint is. Ezen a téren is nagy a különbség észak és dél között: délen a 'François' sokkal kevésbé elterjedt. A langue

d'ocnak a XI. századtól volt egy egységes, írott változata (*scripta*), a provanszál vagy okszitán nyelv. Amikor a XV. században ezek a területek a francia korona fennhatósága alá kerültek, az okszitán használatát háttérbe szorult, hiszen megszűnt az az integrációs keret, amelyben közvetítő nyelvként szolgált. A 'François' azonban még jó ideig nem vette át a szerepét. Következésképpen a helyi nyelvjárások erősödtek meg és léptek előtérbe.²⁹ Montaigne nem túloz, amikor ezt írja: „*otthon írok, egy vad országban... ahol rendszeren nem találkozom olyan emberrel, aki értené saját páternosztère latinját, és a franciát még kevésbé*”. (3.5.112.)

Amikor Pierre Eyquem úgy döntött, hogy fia első nyelve a latin legyen, az autodidaktákra jellemző naiv következetességgel a kor követelményeinek igyekezett megfelelni. A XV. század harmincas éveiben a 'François' presztízse a mélyponton volt. Barbár nyelvnek számított a latinhoz képest; franciául írni annyi volt, mint tudatlannal mutatkozni,³⁰ franciául beszélni annyi, mint önként deklasszálódni.³¹ A kor legfőbb tudományos tekintélye, Guillaume Budé szerint a 'François' nem nemesíthető meg olyan mértékben, hogy a latinhoz hasonlóan alkalmas legyen jó irodalom létrehozására.³² Az évtized végétől azonban a helyzet hirtelen megfordul. A fordulatot maga a király, I. Ferenc kezdeményezi. A Villers-Cotterêts-i ediktumban (1539) az egész királyság területén kötelezővé teszi a 'François' használatát a törvényhatósági iratokban (ami délen a végső csapást jelenti a provanszál nyelv számára); 1543-ban királyi nyomdát alapít francia nyelven írott művek kiadására; szorgalmazza és támogatja a latin, görög és olasz nyelvű művek átültetését francia nyelvre; megbízza Collint Baldessare Castiglione II. CORTEGGIANO című művének fordításával;³³ ugyancsak Collin elkezd franciára fordítani Cicerót.³⁴ A negyvenes-ötvenes évek a fordításiirodalom soha nem látott felvirágzását hozzák. A kor legjelentősebb fordítója, Jacques Amyot Heliodóroszt,³⁵ Plutarkhoszt³⁶ és Longoszt³⁷ szólaltatja meg francia nyelven. Mindezt elméleti munkák kísérik, amelyek azt állítják, hogy francia nyelven igenis lehetséges értékes irodalmat létrehozni. Ennek feltétele azonban a nyelv „csinosítása”, aminek leghathatósabb eszköze a klasszikusok fordítása.³⁸ A fordítás mérnöki nézőpontból mutatja a nyelvet: a nagy klasszikus példák fordítása közben derül ki, hol vannak a gyenge pontjai, hol kell megerősíteni. A mérnöki teendőket azonban nem a fordító látja el: ő barkácsol: foltozással, pótlással, farigcsálással tünteti el a hiányosságokat. Az a nemzedék, amelyik a XV. században a 'François'-t a nemzeti irodalom nyelvévé alakította át, mérnöki munkát végzett. Úgy alakította anyagát – az anyanyelvét –, hogy az eredményt minduntalan egy tervrajzzal – a latinnal vetette össze. Montaigne ezzel szemben úgy ismerkedett meg ezzel a 'François' nyelvvel, ahogy mások idegen nyelven tanulnak: szükségképpen egy másik nyelv közvetítésével. Viszonya ehhez a nyelvhez eleve olyan, mint a fordítóé: a nézőpont itt is reflektált és komparatív, a nyelven végzett munka ellenben mindig konkrét és alkalmi műveletek sorozata: barkácsolás. „*Nyelvünkben sok szöveget találok, de kissé kevés szabást; bármit megtehetnénk vadászatunk és háborúink szókincsével, bőkezű tárház ez, amelyből meríthetünk; a beszéd alakzatai is, akárcsak a növények, javulnak és erősödnek az átültetéstől. Elégge dúsnak tartom, de nem elégge hajlékonynak és erőteljesnek. Egy hatalmas elgondolás alatt rendszerint összeroskad. Ha megfeszítjük, gyakran érezzük, hogy enged, és hajlik alattunk, és ereje fogytán a latin igyekszik segítségére, másszor pedig a görög.*” (3.5.110–111.)

Az utolsó két mondat mérnöki metaforákkal írja le a 'François' negatívumait, ezeket azonban a barkácsolás (szabás, merítés, átültetés) lehetőségeinek pozitívumai előzik meg. Montaigne helyteleníti a nyelvújítást, a nyelv mérnöki jellegű szabályozását: „*Ahogy az öltözködésben kishitűség jele, ha sajtátszerű és szokatlan viselettel akarunk kitűnni, ugyanúgy a nyelvben gyermekded és tudákos becsvágyra vall az új fordulatok és kevésbé ismert szavak*

hajszolása. Bárcsak beérhetném a párizsi vásárcsarnokokban használatos szavakkal! [...] Ez nem azt jelenti, hogy a helyes beszéd nem szép és jó dolog, nem annyira jó azonban, mint velük; és bosszant, hogy ekörül forog az életünk. Először is a saját nyelvemet szeretném jól tudni, aztán a bosszédaimét, akikkel a leggyakrabban érintkezem.” (1.26.226., 227.)

Egy másik helyen egyenesen szembeállítja a mérnöki munkát és a barkácsolást, és az utóbbit tekinti követendőnek: „*A nyelvnek az ad értéket, hogy nagy szellemek használják és alkalmazzák, nem annyira megújítják, mint inkább a legerőteljesebb és legkülönfélébb szolgálatokra igénybe véve kiteljesítik, fessítik és hajlítják. Nem szavakat adnak hozzá, hanem gazdagítják a meglévőket, súlyosbítják és elmélyítik jelentésüket és használatukat, szokatlan mozgásokra tanítják őket, mégpedig körültekintően és találékonyan.”* (3.5.110.)

Alighanem tévesen vonta le mindebből Gustave Lanson azt a következtetést, hogy Montaigne a XVI. századi burjanzó nyelvújítással szemben a nyelvi káoszban rendet teremtő XVII. század előfutára volt.³⁹ A 'fessítés', 'hajlítás', a jelentés 'elmélyítése', a 'szokatlan mozgásokra' tanítás a nyelv metaforizálását, a szintaxis fellazítását jelenti, csupa olyasmit, ami a nyelvet az idióma, az idioszinkrázia és a poliszémia felé mozdítja el. A francia nyelv normatív szabályozásának folyamata ezzel szemben, amelyre Lanson utal, éppen az ellentétes irányt jelenti: a jelentések szabatos körülhatárolását, a szintaxis logikai struktúráinak megerősítését, a dialektusok és a rétegnyelvek befolyásának elnyomását. Ennek a folyamatnak a betetőzése egyfelől Voltaire értekező prózáján elegáns és tökéletesen áttetsző nyelve, másfelől Grégoire abbé írtóhadjárata a nyelvjárások ellen. Montaigne nyelve nem áttetsző – telt, érzéki faktúrát alkot. Szintaxisa nem logikai rendhez simul – valósággal tobzódik az eldöntetlenséget, többretúséget, kimeríthetlenséget sugalló mellérendelésekben. Az ÍTÉLETÜNK BIZONYTALANSÁGÁRÓL szóló fejezetben mi sem szemlélteti jobban ezt a bizonytalanságot, mint az „*Amikor V. Károly császár átkelt Provence-ba...*” kezdetű mondat (1.47.359–360.), amelynek első feléből nyolc 'hogymód' gyal kezdődő, önmagában is bővített mellékmondat ágazik szét, a 'ha'-val kezdődő második rész pedig további hat, jelöletlenül egymás mellé rendelt bővített mondatra bomlik.

Hugo Friedrich szerint Montaigne „*elsőként volt képes egy jelentős és eredeti gondolati teljesítményt kizárólag köznyelvi [Vulgarsprache] formába önteni*”.⁴⁰ Az ESSZÉK úttörő jelentőségét tekintve alighanem igaza van, a mondat mégis pontosításra szorul. A 'François' Montaigne évszázadában *nem volt* köznyelv. A francia királyság közvetítő nyelve volt, amelyet, mint már említettem, szinte minden 'François' második nyelvként beszélt – már ha beszélt. Nem dialektális szubsztrátum volt a latinhoz képest,⁴¹ mint a másik két korai neolatin *scripta*, a vulgare illustre Itáliában vagy a provanszál délen, hanem egy többé-kevésbé birodalmi formáció – a francia korona – koinéja. Noha megpróbálták az Ile-de-France feltételezett dialektusára, az úgynevezett 'francien'-re visszavezetni,⁴² ez a genealógia számos ellentmondásba ütközött: Ile-de-France-ban minden jel szerint a környező dialektusokat (pikard, normand és orléans-i) beszélték, a 'francien' jelenlétét nem lehet meggyőzően bizonyítani,⁴³ miközben Chrétien de Troyes már a XII. században 'François' nyelvről beszélt.⁴⁴ Ma úgy tűnik, hogy a 'francien' mesterséges nyelv volt, amelyet a Frank Birodalom eredeti koinéja, a latin pótlékeként hoztak létre. Miközben ugyanis a birodalom igazgatásának nyelvét az írásbeliség rögzítette, és a latin *scripta*hoz kötötte, addig a nyugati területeken beszélt vulgáris latin gallorómán dialektusok sokaságává fejlődött szét. Az állami nyelv és a népnyelv távolodása keleten nem jelentett problémát, mert az ott beszélt germán dialektusoknak eleve sem volt közük az állam nyelvéhez. Délen sem, mert a déli gallorómán nyelvjárások nem távolodtak el annyira a latintól, hogy az a megértést lehetetlenné tette volna. Ezzel szemben északnyugaton,

a birodalom központjában, ahol az erős frank (germán) befolyás következtében a dialektusok kezdtek elszakadni az állam nyelvtől (már Nagy Károly kénytelen volt a birodalom perifériáiról toborozni kancelláriája klerikusait, mert azok latinját nem rontotta meg a köznyelv), a kommunikáció lehetőségét csak egy új állami nyelv megjelenése állíthatta helyre, amelyet a kancelláriák klerikusai barkácsoltak az északi galloromán dialektusok elemeiből. Ennek a protofranciának az első ismert dokumentuma, a STRASBOURGI ESKÜ, 842-ből származik. Az esküvel Nagy Károly unokái, II. Lajos és Kopasz Károly szentesítették a birodalom felosztását két királyságra. A felosztás elvéül a nyelvi különbség szolgált: a galloromán nyelvű területek kerültek Kopasz Károly, a germán nyelvűek II. Lajos fennhatósága alá. Az eskü szövegét ezért germán és protofrancia nyelven szerkesztették meg, és a leendő királyok a másik fél nyelvén mondták el. Tekintve, hogy leendő királyságaik nyelvi identitáson alapultak, a másik nyelvének használata a másik legitimitásának elismerését jelentette.⁴⁵ A protofrancia ezáltal a világ első olyan nyelve, amelyben nyelvi és politikai identitás találkozik: az első nemzeti nyelv. Ám éppen korai születése miatt jó ideig a többi nemzeti nyelvtől eltérő pályán haladt. Amikor Dante és Petrarca a vulgare illustre felé fordul, az már – akárcsak a provanszál – széles körben használt interdialektális nyelv; eleve köznyelv, alig lehet és alig van mit alakítani rajta. Nem kell – és nem lehet – sokat fúrni-faragni akkor sem, amikor néhány évszázaddal később politikai identitás hordozójává válik. A Frank Birodalom keleti területein ezzel szemben már rögeszmeszerűen fixálódott genealógiai fikciókhoz kell lázas sietséggel, utólag hozzábarkácsolni korábban nem létezett interdialektális nyelveket, és hasonlóképpen rögeszmés erőszakossággal kell ezeket rákényszeríteni az egész politikai közösségre annak érdekében, hogy a genealógiai fikció nemzeti identitássá változzon. A 'François' mindezekkel szemben évszázadokig úgy maradhat közvetítő nyelv, hogy a nyelvi és a politikai identitás lazán érintkezik benne, messze attól, hogy rögeszmeszerűen egybeessen; amellett – és épp ezért – nem válik köznyelvvé, alig lépi túl az írószobák küszöbét, mintegy a születés állapotában marad.

I. Ferenc épp azért kénytelen lefékezni a francia nyelv háttérbe szorításának egyébként – a *Collège royal* megalapításával és Guillaume Budé kinevezésével – éppen általa elindított folyamatát, mert ez a nyelv hordozza azt a politikai identitást, amelyen a királyság alapul, viszont nem köznyelv: elég, ha kiszorul az írószobákból, és a királyság máris dialektális területek halmazává esik szét. És ugyanez az oka annak is, hogy néhány kultúrpolitikai intézkedéssel meg is tudják fordítani ezt a folyamatot.

Akkoriban, amikor Montaigne franciául kezd papírra vetni az ESSZÉK legkorábbi fejezeteit, már mi sem tűnik ennél kézenfekvőbbnek. A 'François', a Pléiade költőinek és kitűnő fordítók tucatjainak munkája nyomán, egyetlen emberöltő alatt elindult azon az úton, hogy a nemesi krónikák és emlékiratok középkori nyelvéből a múlt és a jelen nagy kultúráival hajlékonyan kommunikáló, sokregiszterű, modern világnyelvvé váljon. Az írásbeliség olyan, hagyományos kozmopolita területeiről is kezdi kiszorítani a latint, mint a politikai traktátus⁴⁶ és a tudományos értekezés.⁴⁷ Az írástudók tömeges nyelvváltása annak jele, hogy a nemzetek feletti (helyesebben nemzetek előtti) humanista identitást a nemzeti identitás váltja fel. Jean Dorat egyik versében egy görögből átvett szóval jellemzi Joachim du Bellay-t: le *patriote*.⁴⁸

Csakhogy Montaigne mintha nem osztogna ebben a francia nyelv iránti új keletű lelkesedésben. Saját nyelvválasztását is elég különös módon indokolja meg: „*Könyvemet kevés embernek, kevés éven át írtam. Ha anyaga tartósabb volna, ellenállóbb nyelvre kellett volna bíznom. Tekintettel a folytonos változásokra, amelyek a mienket mindmostanáig kísérték,*

ki remélheti, hogy ötven év múlva a jelen alakjában használják? Naponta folyik ki kezünk közül, és amióta élek, felerészben megváltozott. Azt mondjuk, hogy most tökéletes. Mindegyik század ugyanezt mondja a magáéról. Nem állíthatok mellé őrt, hogy itt tartsa, amíg ilyen illékony és formaváltó marad, mint amilyen most. A jó és hasznos írások dolga magukhoz kötni, hitele pedig államunk szerencsésétől függ.” (3.9.244–245.)

Két nyelvről van itt szó: könyve nyelvről és egy másikról, de nem nevezi meg egyiket sem; félig kimondott ellentétpárok jelölik ki a könyv és a nyelvek viszonyát is. A könyvet „*kevés éven át*” írta. Korabeli, az antikvitástól öröklött meggyőződés szerint a jelentős művek hosszú idő alatt jönnek létre. Rabelais például a GARGANTUA már idézett helyén azzal érvel a tizenegy hónapos terhesség mellett, hogy nagy művek és jelentős személyiségek létrehozásához több idő kell; Jupiternek is azért volt szükséges negyvennyolc óra hosszát hálnia Alkménével, mert kevesebb idő alatt nem hozhatta volna létre Herculest.⁴⁹ A könyv tehát nem jelentős. Anyaga nem tartós. (Van ebben azért némi kokettéria: a „*kevés éven át*” írt könyv terjedelme ekkor már három kötetre rúg.) A nyelv, amelyre bízta, nem ellenálló, ezzel ellentétben: változékony, mulékony, folyékony, tökéletlen, illékony, formaváltó, szerencsétől függő hitelű. Csakhogy az „*ellenálló*” a „*folyékonnyal*” és „*illékonnyal*” szembeállítva már nem annyira „*tartós*”, mint inkább rideg és merev, ráadásul ellentéte maga is illékony és folyékony: túlcserél az ellentét által kijelölt fogalomkörön; a stilisztikai terhelés megfordítja a kijelentés értelmét. Abban is van némi kokettéria, hogy e *nem tartós* anyagú könyv nyelvének változékonyságát *évszázados* távlatban mérlegeli; mindenesetre ez a passzus azt sugallja, hogy a francia nyelv fogyatékoságként felsorolt tulajdonságai éppen azok, amelyeket a szerző műve szempontjából kívánatosnak tart. Ugyanezek miatt a fogyatékoságok miatt minduntalan segítségre szorul: „*ereje fogytán a latin igyekszik segítségére, másszor pedig a görög*” (3.5.110–111.); „*a gascogne-i boldogul ott, ahová a francia nem jut el*”. (1.26.225.)

Az ESSZÉK, ha a görögöt nem számítjuk (Montaigne, saját bevallása szerint, soha nem tanult meg tisztességesen görögül),⁵⁰ három nyelv találkozásából születik. A szöveg több mint ötszáz latin nyelvű szövegbetétet tartalmaz, és bár a klasszikusoktól vett idézetek halmozása megfelel a kor divatjának, az a mód, ahogyan Montaigne idéz, minden kortársától különbözik. Sok esetben nem a szöveg igazodik az idézethez, hanem az idézet a szöveghez: Montaigne nem riad vissza attól, hogy módosítsa a klasszikusok szövegeit. Néha csak azért, hogy nyelvtanilag hozzáidomítsa őket a szöveggörnyezetnek, nemegyszer azonban az értelmüket is megváltoztatja ugyanebből a célból. Számos helyen megteszi, hogy két vagy akár három költő verssorait fűzi egymáshoz anélkül, hogy ezt jelezné: ily módon, akárcsak a középkori *centon* esetében, maga válik az idézet szerzőjévé. Mindezeknek az eljárásoknak a közös vonása, hogy nem a kommentár illeszkedik az idézethez, hanem az idézet a kommentárhoz, és ez minduntalan *megfordításokat* ír bele a szövegbe. A folytatólagosan beillesztett, bedolgozott idézetek nyelvi és grafikai különbözőése viszont ehhez képest folytonosan *szakadásokat* hoz létre.⁵¹ Ugyanakkor nemcsak a szöveg dolgozza meg az idézetet, hanem az idézet nyelve, a latin is munkálkodik a francián. Kétnyelvű beszélő esetében, ha a nyelvváltás nem teljesen tudatos (ezt nevezik összetett kétnyelvűségnek), ellenőrizetlenül szivárognak át lexikai és grammatikai elemek a háttérnyelvből az aktív nyelvbe. Montaigne kétnyelvűsége így működik: 'François' nyelve a latin nyomása alatt *hajlik* és *feszül*.⁵² Másfelől nézve az ESSZÉK egy tökéletlen (francia) nyelven létrehozott mű és egy tökéletes (latin) nyelven létre nem hozott mű együttese.⁵³ Montaigne nem latinul idéz, hanem – részben – latinul ír (ezért nevezük fentebb az idézeteit szövegbetéteknek). Figyelemre méltó, hogy ezzel jelen-

tós kockázatot vállal egy olyan korban, amikor a latintudás éppen hanyatlásnak indult. A harmadik könyv 5. fejezetében olvasható ez a sikamlós szekvencia (az egyszerűség kedvéért a Catullus-, ill. Vergilius-idézetet Devecseri Gábor, ill. Lakatos István magyar fordításában adom meg, kiemelve): „Az még nem minden, ha az akarat egyenes. A gyengeség és a tehetetlenség törvényesen vet véget a házasságnak:

s jobbízű valamit kellett föllelni akárhogy,
mely a leánykának végre megoldja övét,

miért né? és mértékéhez illő, szabadosabb és tevékenyebb szerelmi egyetértést, hogy
gyönyörűséges dolgát tegye bátran.”⁵⁴

Az ESSZÉK 1588-as kiadásában, majd az első posztumusz kiadásban (1595), sőt az annak nyomán készült további kiadásokban és fordításokban (például Florio)⁵⁵ a második francia nyelvű szakaszban a kérdőjel helyett vessző van, és a kérdőjel a szakasz végére kerül. Ezáltal nem csak az azt követő Vergilius-idézet, de az egész szekvencia értelmét veszti. Valószínű, hogy aki ennél a két kiadásnál az *ultima manus* szerepét betöltötte, nem volt annyira otthonos a latinban, hogy az idézeteket a főszöveggel együtt olvassa. Ez a valaki a posztumusz kiadás esetében Montaigne nevelt lánya, Marie le Jar de Gournay volt. Róla tudjuk, hogy járatos volt a latinban, de nem volt otthonos benne. Justus Lipsiusszal levelezve a „*belga Thálész*” latinul írt leveleire franciául válaszolt.⁵⁶ Annál nagyobb érdeme, hogy elsőként ő vette észre Montaigne idézési módszerének sajátosságát.⁵⁷ Ugyanő az 1617-es kiadás számára, a kiadó nyomatékos kérésére, már kénytelen volt franciára fordítani a latin idézeteket.⁵⁸

Az ESSZÉK harmadik nyelvére a felirat negyedik szava, a '*Vasco*' mutat. A középkorban Franciaország délnyugati részének kevert etnikumú lakosságát értették rajta; egyaránt használták a mai 'baszk' és 'gascon' jelentésben;⁵⁹ a kettő egyébként nem vált el élesen egymástól, mert a baszk etnikum településterülete a középkorban még messze északra felnyúlt, és Aquitánia összes langue d'oc nyelvjárását a baszk nyelv kisebb-nagyobb befolyása jellemezte. Montaigne nyilvánvalóan 'gascon' jelentésben használja, nyíltan vagy burkoltan az ESSZÉK számos helyén nevezi magát 'gascon'-nak, mellesleg sohasem önironia nélkül (például 2.8.71.; 2.32.484.; 3.2.28.; 3.13.371.), és arról panaszkodik, hogy franciaságát megrontja „*vidéke barbársága*”, azaz a périgord-i nyelvjárás (2.17.384.).

Gascon mivoltának gyakori, önironikus említése arról árulkodik, hogy szeretetteljes viszony fűzi ehhez az identitásához, egyszersmind jelzi a távolítás, távolságtartás szándékát is. Valahogy úgy viszonyul hozzá, ahogy Mikszáth a palócsághoz. Az Eyquemek eredetét sokan sokféleképpen próbálták flamand, angol, portugál stb. ősoktól levezetni, ám a jelek szerint sokkal régebben honosak Bordelais és Médoc területén, mint ameddig ezek a levezetések visszamennek.⁶⁰ A 'gascon' tehát az apa nyelve, egyszersmind a gyermekkori környezeté. Az ESSZÉK tanúsága szerint Michelt „*körülbelül hatéves korában*” (1.26.269.) apja Bordeaux-ba, a guyenne-i kollégiumba küldte tanulni, és abban az időpontban csak latinul tudott. Sokan lehetetlennek tartják, hogy az első hat évben ne ragadt volna rá valamennyi a vidék nyelvjárásából, Trinquet érvelése azonban meggyőzően hangzik: ha az ESSZÉK-ben ez olvasható: „*már hatéves elmúltam, amikor még nem értettem többet a franciából vagy a périgord-iból, mint az arabusból*” (1.26.228.), akkor ezt bizvást elhihetjük, nem azért, mert a szerző egyebütt is rendre szavahihetőnek bizonyul – hiszen éppen a kora gyermekkori emlékek a legvédtelenebbek az utólagos visszavetítéssel és a másoktól hallottak beépülésével szemben –, hanem azért, mert az ESSZÉK megjelenésekor még számosan éltek, akik Montaigne gyermekkori tanúi voltak; vagy ők maguk, vagy mások, akik tőlük hallották, szemére vethették volna a tények megmásítását, és lehetetlen, hogy ennek írásos nyoma fönn ne maradt volna,

ha másutt nem, hát magánjellegű följegyzéseikben vagy levelezésükben.⁶¹ De még a kollégiumi évek is a latin nyelv jegyében teltek, mert nemcsak hogy minden tárgyat latinul oktattak, de ez volt egyúttal az egyetlen nyelv, amelyen többségükben más nemzetiségű tanáraival és diáktársaival érintkezhetett.⁶² Más kérdés, hogy a fogékony kisfiú – hiszen még az volt – a tanítás szüneteit bizonyára Périgord-ban töltötte, és hamar ráragadt a gascon helyi változata, a périgordin. Minden valószínűség szerint ez volt a második nyelve. És éppenséggel ezen a nyelven is írhatott volna: miközben északon a 'François' reneszánsza zajlott, délen a langue d'oc egyes dialektusai, a provanszál gyámsága alól szabadulva, éppen ekkoriban kezdtek irodalmi nyelvvé válni. A gascon kiváltképpen. Az idő tájt, amikor Montaigne az ESSZÉK megírásába fogott, már verseskötetek és poémák jelentek meg ezen a nyelven.⁶³ Amikor könyvében egy helyütt a gascon egyik nyelvjárását összeveti a francia nyelvvel, akkor *az előbbi* jellemzi ugyanazokkal a jelzőkkel, mint amelyeket másutt saját stílusának – és e tekintetben példaképe, Plutarkhosz stílusának – érzékeltetésére használ: „*Jóval fölöttünk, a hegyek felé egy olyan gascogne-it beszélnek, amelyet különösen szépnek találok, mert száraz, tömör, kifejező, és valóban férfiasabb és katonásabb mindnél, amit itt hallok; éppen olyan erőteljes, hatásos és pontos, mint amennyire a francia kecses, érzékeny és gazdag*”;⁶⁴ „*nyelvem is minden vonatkozásban: túl tömör, rendszertelen, szaggatott [...] beszédem természetöll fogva száraz, kerek és nyers, és már-már megvető annak, aki egyébként nem ismer*”;⁶⁵ „*Plutarkhosz stílusa, amennyivel megvetőbb és elengedettebb, szerintem annál férfiasabb és meggyőzőbb*”. (3.12.315.)

A gascon nyelv jelenléte az ESSZÉK-ben ma már kevésbé nyilvánvaló, mint a latiné, habár a szerző maga hívja fel rá olvasói figyelmét: „*Szívesen kijavítanám valamely véletlen hibámat, amilyen bőven akad, minthogy figyelmetlenül haladok tovább, de azokat a tökéletlenségeket, amelyek rendszeresek és állandóak bennem, csalás volna eltüntetni. Mondhatnak nekem, vagy mondhatnám magamnak: »Képeid túl otrombák. Ez itt egy durva gascogne-i szó.«*” (3.5.112.)

Ehhez képest nem sok gascon szót találunk a szövegben. Egy helyütt jelölt idézetben bukkan fel egy gascon népdal szövege. (1.25.181.) Egy másik helyen jelöletlenül használ gascon kifejezést, ám egy rejtett utalással erre jó előre felhívja az olvasó figyelmét: „*Megeshet valakivel, hogy egy jó fordulat, egy jó válasz vagy mondás csúszik ki a száján, anélkül, hogy erejével tisztában volna. Alkalmassint saját példám igazolhatja, hogy nem mindent tartunk kézben abból, amit kölcsönveszünk. Nem kell mindig engedni ezeknek, mégoly igazak vagy szépek legyenek is. Vagy tudatosan szálljunk szembe velük, vagy vonuljunk vissza, mintha nem értenénk, és tapogassuk körbe őket minden oldalról az eredeti helyükön. Megeshet, hogy magunkat döfjük le, és a csapást erején felüli hatáshoz segítjük. Én a csata hevében és szorultságomban némelykor olyan revirádokhoz [revirades] folyamodtam, amelyek szándékomon és reményemen felül beváltak.*” (3.8.188.) Az általam kiemelt mondat kétértelmű: egyfelől az ösztönös, intuitív gesztusok előnyeiről és hátrányairól szóló fejtegetésbe illeszkedik, másfelől megelőlegezi a három mondattal utóbb olvasható 'saját példát' egy ilyen kölcsönvételtre. (A kiemelt szó a gascon nyelvből származik, és ellenvágást jelent.) Ezáltal azonban a mondat önmaga cáfolatává válik: a szerző ezt a kölcsönvételt nagyon is kézben tartja.

Megint másutt egy szójáték kedvéért hivatkozik a gascon kiejtésre: „*Aut bibat, aut abeat*» [»Vagy iszik, vagy elmegy innen«] (*ami helyénvalóbban hangzik egy gascogne-i szájából, aki előszeretettel cseréli fel a V-t és a B-t, mint Ciceróéből*).⁶⁶ Ez a hely különösen figyelemre méltó, mert emblematikusan mutat rá a már említett jellegzetességre: hogy az ESSZÉK szövege mögött *három nyelv munkálkodik*.

Montaigne gasconizmusait számos kommentár szóvá teszi, de nem találkoztam olyanal, amelyik ezt a kérdést tüzetesebb vizsgálat alá vette volna. Mindenki Montaigne kortársa és barátja, Étienne Pasquier Claude Pellejay-hez írott levelére hivatkozik.⁶⁷ A levélből azonban kiderül, hogy a Pasquier által szóvá tett gasconizmusok nagyon is sajátos természetűek. Ő olyan *beszédfordulatokat* (maniers de parler) sorol, amelyek franciák számára nem, csakis gascogne-iak számára ismerősek; és valóban, példái egyetlen olyan szót sem tartalmaznak, amely ne lett volna jelen a 'François' nyelvben; amit nehezményez, az az, hogy Montaigne olyan értelemben vagy olyan szintaktikai szerkezetben használja ezeket, amely a francia nyelvben nem ismeretes. Montaigne 'gasconizmusai' annak a háttér munkának a látható helyei, amelyet a gascon nyelv végez a 'François' *hajlításának* és *feszítésének* (szintaxisa fellazításának és poliszémiájának) érdekében. Egyébként éppen jellegükből fakad, hogy a későbbi kommentátorok számára felismerhetetlenné válnak: a nem kortársak számára lehetetlen megkülönböztetni őket azoktól a szintaktikai és szemantikai variánsoktól, amelyekbe a szöveg régisége íródik bele.

*

Michel de Montaigne-t születésének és neveltetésének kívülről adódó körülményei neve és nyelve tekintetében egyaránt választás elé állították. Ezt a helyzetet lehetett „semmi-be venni”, tehát a kor divatja és kényszerei kínálta lehetőségekkel élni vagy „jóra fordítani”, vagyis tudatos választás tárgyává tenni. Michel a 'Montaigne' nevet választva elszakítja magát az Eyquemek nemzedékeitől; ám mihelyt jogosult lesz e név használatára, és nyomtalanul beleolvadhatna kora hivatalviselő nemességébe, egyik legelső lépésével az ellentétes irányba mozdul el. Ez a lépése, akárcsak furcsa ragaszkodása „ősi nemességéhez”, ellenfeleit és kritikussait epés megjegyzésekre készíti,⁶⁸ kommentátorait pedig zavarba hozza, és körülményes magyarázatokra sarkallja. Mindezek azonban olyan értelmezések, amelyek a genealógiai szakadás és megfordítás mozgásait nem a reneszánsz alkonyi fényében értelmezik, hanem olyan megvilágításban, amelybe már eleve beleíródtak ennek az alkonnak a tanulságai és következményei. Érdemes szemügyre vennünk, mit mondanak róla a kortársak. A legtanulságosabb Jean-Pierre Camus véleménye: „*jóllehet igen művelt, mindazonáltal csak gyönyörűségből foglalatoskodik irodalommal, hivatása nem az lévén, hogy doktorként, hanem hogy lovagként tevékenykedjen, ami igen kellemtelen dolog lenne az én esetemben, akinek szilárdan és lábamat jól megvetve ki kell tartanom tanaim mellett, mert erre köntösöm kötelez: ő csak az elmélkedés kedvéért elmélkedik, nem lévén más célja vele, mint hogy e foglalatossággal töltsen szabad idejét [...]. Az a szabadság is, hogy ilyen fantazmákban beszél, illik egy olyan nemesúrhoz, mint Montaigne ura: azonban szóba sem jöhet egy püspök személye esetében.*”⁶⁹

Amikor Montaigne 1570-ben lemond hivataláról, azt a 'köntöst' (robe) veszi le, amelyikről Camus beszél, és arról mond le, hogy a továbbiakban 'doktorként' tevékenykedjen; azáltal, hogy áthúzza az Eyquem nevet, 'lovag' lesz belőle, 'egy olyan nemesúr, mint Montaigne ura'. A visszalépés a „*noblesse de la robe*” állapotából a „*noblesse d'épée*” állapotába (ami az ő esetében persze fantazmagorikus realitás, ám egyúttal reális fantazma) lehetővé teszi Montaigne számára, hogy csak az elmélkedés kedvéért elmélkedhessen, hogy fantazmákban beszélhessen.

Amikor pedig az ESSZÉK nyelvél a franciát választja, akkor három nyelv közül választja azt, amelyik a legnagyobb szabadságot biztosítja számára. Egyrészt mert ez a legkevésbé rögzült és kialakult, másrészt mert az ő esetében még ezenfelül is *feszíthető* és *hajlítható*: (a latinon és a gasconon keresztül) ehhez a nyelvhez vezet a leghosszabb út.

Jegyzetek

1. A kegyhely Szűz Mária szülőháza, amelyet a legenda szerint a XIII. században angyalok repítettek Lorettóba.
2. A táblán négy ezüsből készült képmás látható: magáé Szűz Máriáé, továbbá – térdeplő helyzetben – Montaigne-é, a feleségéé, Françoise de La Chassaigne-é és egyetlen lányuké, Leonoré.
3. JOURNAL DE VOYAGE. In: OEUVRES COMPLÈTES. Gallimard [Bibliothèque de la Pléiade], 1962. 1248.
4. Lásd ESSZÉK. Pécs, Jelenkor, 2001–2003. 1. 26.227. sk. Továbbá: „A latin szinte az anyanyelvem, jobban értem, mint a franciát.” (3.2.30.) „Ami a latint illeti, amelyet anyanyelvként kaptam...” (2. 17.384.)
5. Théophile Malvezin könyve nyomán (MICHEL DE MONTAIGNE, SON ORIGINE, SA FAMILLE. [Bordeaux, 1857.] Genf, Slatkine Reprint, 1970) elterjedt az a feltetelezés, hogy a Lopezek megkeresztelkedett zsidók ('marránusok') voltak, és három emberöltővel korábban menekültek Franciaországba az inkvizíció elől. Trinquet meggyőzően bizonyítja, hogy ez a feltevés legalábbis nem eléggé megalapozott. (Roger Trinquet: LA JEUNESSE DE MONTAIGNE. Párizs, Nizet, 1972. 119–151.)
6. „Atyám és anyám anyyra megtanultak latinul, hogy megértették tanítomat, és eléggé elsajátították ahhoz ezt a nyelvet, hogy szükség esetén éljenek is vele, akárcsak azok a házbeliek, akiknek a legtöbb teendőjük volt személynél körül.” (1.26.118.)
7. „Jőmagam már hatéves elmúltam, amikor még nem értettem többet a franciából vagy a périgordiból, mint az arabusból.” (1.26.228.)
8. Montaigne a 'jargonner' igét használja (1.26.227.).
9. Például: „O mihi si liceat tantos decerpere fructus, / Si liceat, Montane, tibi! Experiamur uterque: / Quod ni habitis potiemur, at immoriamur habendis!” („Ó bárcsak lehetne e szép gyümölcsöket leszakítanom. Bár lehetne neked is, Montaigne! Kíséréljük meg ketten: Ha nem sikerül birtokolnunk őket, haljunk meg birtoklásukra vágyva!”) (La Boétie: AD MICHAËLEM MONTANUM. In: OEUVRES COMPLÈTES. Szerk. P. Bonnefon. Paris/Bordeaux, 1892. 235., 320–323.) Még ha itt az erény gyümölcseiről van is szó.
10. Vö. Jean Starobinski: MONTAIGNE EN MOUVEMENT. Paris, Gallimard [1982], 1993. 231. k.
11. Vö. Starobinski, 389.; Floyd Gray: MONTAIGNE BILINGUE: LE LATIN DES ESSAIS. Paris, Champion, 1991. 77.
12. Jean Bouchet: ANNALES D'AQUITAINE. Fol. 13 recto et verso. Id. Antoine Compagnon: NOUS MICHEL DE MONTAIGNE. Paris, Seuil, 1980. 67.
13. 'Re-nom', vö. Starobinski: i. m.
14. „Mindennél inkább a Szent Mihály rendet reméltem a szerencsémről fiatal koromban; mert akkoriban ez volt a francia nemesség megbecsülésének legmagasabb és igen ritka jele. Különös módon meg is kaptam. Ahelyett, hogy ágaskodnom és kapaszkodnom kellett volna érte, sokkal kegyesebben bánt velem, maga szállt alá és alacsonyodott le a vállamig és még lejjebb.” (ESSZÉK, 2.12.304. – kiemelés tőlem.) Mint látható, a név itt szó szerint visszatér, méghozzá a magasból. A bekezdés egyébként ezzel a felszólítással kezdődik: „Beszéljünk rólam.”
15. Ez az úgynevezett „anoblissement par prescription” (elővételezett nemesség). A kérdést részletesen tárgyalja Roger Trinquet, 57. kk.
16. Uo. 99.
17. Uo. 42. kk.
18. Uo. 78., 99. j.
19. Uo. 41. k.
20. Éphémérides, folio 177 recto, június 18. Lásd OEUVRES COMPLÈTES, 1406.
21. Hugo Friedrich: MONTAIGNE. 2. kiadás. Bern, Francke, 1967. 16. k.
22. „Et ipse / Notus in fratres animi paterni”, ESSZÉK, 1.28.242. Lásd Floyd Gray, 51.
23. Montaigne ambivalens apaképéről részletesebben lásd Pierre Leschemelle: MONTAIGNE OU LE MAL À L'ÂME. Párizs, Imago, 1991.
24. Trinquet szerint akkoriban hihetőnek tartották a tizenegy hónapos terhességet. Bizonyítékul ő is Gargamelle terhességére hivatkozik. (GARGANTUA, 3. 32–33., lásd Trinquet, 165.) Csak hogy nem veszi figyelembe a folytatást: „Moyennant lesquelles lois, les femmes veuves peuvent franchement jouer du serrecroupière à tous envs et totues restes, deux mois après le trépas de leur mari.” (3.33.) „E törvények alapján a megözvegyült asszonyok kedvükre és mindennel számolva átengedhették magukat ágyékuk élvezeteinek, két hónappal férjük halála után is.”
25. René Bernoulli: ETUDE MEDICO-PSYCHOLOGIQUE SUR MONTAIGNE. Bulletin de la Société des Amis de Montaigne, 5. 29. k. 1979.
26. Leschemelle, 38.
27. Gascogne, Aquitánia és Bordeaux 1453-ban, Provence 1481-ben került a francia korona fennhatósága alá, míg Bretagne csak 1532-ben.

28. François Villon NÉGY SORA, MIKÖZBEN FELAKASZTÁSÁT VÁRJA.
29. Lásd André Berty: LES LITTÉRATURES DU DOMAINE D'OC. In: *Histoire des littératures 3*. [ENCYCLOPÉDIE DE LA PLÉIADE 7.] Gallimard, 1958. 1460–1514.
30. Ferdinand Brunot: HISTOIRE DE LA LANGUE FRANÇAISE. Párizs, Colin, 1907. 2. kt. 3.
31. Uo. 2. kt. 14.
32. Lásd Trinquet, 225. k.
33. LE COURTISAN, 1528; lásd Daniel Ménager: INTRODUCTION À LA VIE LITTÉRAIRE DU XVIE SIÈCLE. Paris, Dunod, 1997. 12.
34. DE AMICITIA, 1537; DE SENECTUTE, 1538.
35. THÉAGÈNE ET CHARICLÉE, 1547.
36. VIE DES HOMMES ILLUSTRÉS, 1559; OEUVRES MORALES, 1572. Amyot Plutarkhosza Hugo Friedrich szerint talán az egész francia irodalom legjelentősebb fordítói teljesítménye (Friedrich, 72.).
37. DAPHNIS ET CHLOÉ, 1559.
38. Joachim du Bellay: DEFFENCE ET ILLUSTRATION DE LA LANGUE FRANÇOISE, 1549; Pierre de Ronsard: L'ART POÉTIQUE, 1565; Henri Estienne: PRECELLENCE DU LANGAGE FRANÇOIS, 1579.
39. Gustave Lanson: LES ESSAIS DE MONTAIGNE. Párizs, Librairie Mellottée [1930], 1958. 311. k.
40. Friedrich, 28.
41. A francia nyelv dialektális eredetének leg-tömörebb megfogalmazása a francia nyelvészet klasszikusától, Ferdinand Brunot-tól származik: „*le français est du latin parlé*”. (Brunot, 1. kt. 16.)
42. Brunot, 1. kt. 325.
43. Bernard Cerquiglini: LA NAISSANCE DU FRANÇAIS. Paris, PUF, 1991. 116. kk.
44. LANCELOT, LE CHEVALIER DE LA CHARENTE: „*Mainte bele dame cortoise, / Bien parlant an lengue françoise.*”
45. A protofrancia kialakulását Bernard Cerquiglini nyomán ismertetem.
46. Jean Bodin: DE LA RÉPUBLIQUE, 1576.
47. Ambroise Paré: OEUVRES, 1575. Pierre Belon: *Histoire naturelle des étranges poissons marins*, 1551; *Histoire de la nature des oiseaux*, 1555; *Les Remonstrances sur le défaut du labour et culture des plantes*, 1558.
48. Lásd Pierre Moreau: MONTAIGNE, L'HOMME ET L'OEUVRE. Párizs, Boivin, 1939. 19.
49. GARGANTUA, 3. 32.
50. „*A görögöt, amelyről szinte semmi ismeretem nincs, atyám szándéka szerint mesterséges módon, ám új módszerrel, játszadozás és gyakorlás révén kellett volna elsajátítanom.*” (1.26.229.), „*...mert mondjanak bármit: semmit sem értek görögül.*” (2.4.44.)
51. Vö. Gray, 39–42. Gray idézet és szöveg viszonyának tizenhét változatát különbözteti meg az ESSZÉK-ben.
52. Gray, 18. k.
53. Gray, 27.
54. LES ESSAIS PAR MESSIRE MICHEL, SEIGNEUR DE MONTAIGNE. Párizs, Abel Langelier, 1588. 389.; LES ESSAIS PAR MESSIRE MICHEL, SEIGNEUR DE MONTAIGNE. Párizs, Abel Langelier, 1595. 3. kt. 69. k. ESSZÉK, 3.5.126. k.
55. ESSAYS, 3 kt. [1603.] London, Saintsbury, 1893.
56. Lásd Millet.
57. „*Ki fogom igazítani az esszé latinját; ha némelykor eltérő mutatkozik az eredeti és az ő szövege között, az idő, a személyek vagy más lényegtelen körülmények tekintetében, az nem figyelemtelenségnek tulajdonítandó, hanem a szerző szándékának és eljárásának, aki hajlékonnyá idomítván tette azt a magáévá: aminthogy egyes passzusokat, kitérő idomítással, eredeti szándékuktól egészen eltérő és némelykor ellentétes értelemben tett a magáévá.*” Az 1595-ös kiadás ELŐSZAVA, 48.
58. „*L'imprimeur m'a pressé de traduire les passages Latins des Essais*”, lásd Gray, 77.
59. LE GRAND ROBERT DE LA LANGUE FRANÇAISE, 2. k. 1992. 1. kt. BASQUE címszó; 4. kt. GASCON címszó. Az ibériai nyelvjáráskor 'v' → 'b' hangváltásának a galliai nyelvjáráásokban a 'v' → 'g' hangváltás felel meg.
60. Trinquet, 42.
61. Lásd Trinquet.
62. Lásd Gray, 14.
63. Pey de Garros: PSAUMES DE DAVID VIRATZ EN RHYTHME GASCON, 1565; POESIAS GASCONAS, 1567; Salluste du Bartas: POÈME POUR L'ACCUEIL DE LA REINE DE NAVARRE FAISANT SON ENTRÉE À NÉRAC, 1579; ez utóbbi három nyelven (franciául, spanyolul és gasconul) ünnepli Navarrai Margit megérkezését Néracba (nem a HEPTAMERON szerzőjéről, I. Ferenc hűgáról, hanem 'Margot királynőről', III. Henrik hűgáról, Navarrai Henrik feleségéről van szó).
64. 2.17.384. A baszk által leginkább befolyásolt béarne-i nyelvjárásról van szó.
65. 1.40.322. A 'megvető' (*desdaigneux*) alatt itt 'tisztelen' értendő; Montaigne „latin füle” feltehetően érzekelte a szó etimológiai összefüggését a 'decent' (tiszteltető) jelzővel.
66. 2.12.199.; a verssor jelentése gasconi kiejtéssel: „*Vagy él, vagy elmegy innen.*”

67. Étienne Pasquier: LETTRES. Párizs, L. Sonnius et Jean Petit-Pas, 1619; közli Millet, 144–149.

68. Például Pierre Nicole: „*hiúsága, ahogy mindenütt egy nemesúr és egy lovag kedélyét színleli, meg távolságát a köntöstől és a törvényszéktől*”. LOGIQUE DE PORT ROYAL, 1662. III. 20. 1; idézi Moreau, 52.

69. LES DIVERSITEZ. Párizs, Cl. Chappelet, 1613. XXIX. könyv, CVII. levél: JUGEMENT DES ESSAIS

DE MICHEL SEIGNEUR DE MONTAIGNE, kiemelések tőlem; közli Millet, 164. k. Camus magyarázatát még hitelesebbé teszi, hogy később elhatárolja magát Montaigne-től, ifjúkori tévelygésnek minősíti rajongását az ESSZÉK-ért, amelyeket most már *'utál'*, saját stílusa fogyatékoságait is annak tulajdonítja, hogy Montaigne *'megfertőzte'* ezekkel, de az indítékairól adott magyarázatot nem bírálja felül.

Kun Árpád

AUTÓÚT A HOLDVILÁGBAN

Minden egész eltörött, tény.
De mért mutatja a holdfény

álmos visszapillantómban,
hogyan egyben, nem szilánkokban

ragyognak fjordok és hegyek?
Mint az eltört életet

összeragasztottam volna,
a Hold úgy süt rá a hóra.

Pedig csak pótoltam három
gyerekekkel a csonkaságom.

Keresztem lefogyott mára,
lett belőle varázspálca,

konyhán táncol mint fakanál,
és a családnak kiabál,

hogyan történőben a csoda:
terítve már a vacsora.

Mártírból így lesz az ember
aprólékos ezermeister,

ki boldogságán fúr-farag,
békén hagyva a másikat.

Hogyha végül megszereti,
könnyű terhére lesz neki.

Minden egész eltörött, tény,
s újra egész lehet, mint én.

SZEMBESZÁLLÓK

A hópelyhek szembeszállnak,
szélvédőm puhán meglepik.
Reflektorfényben cikáznak,
külön lényként hull mindegyik.

Hócsillagokból tejutat
rajzolnak ki az üvegen,
kristály ábrájuk túlmutat
behavazott életemen.

Súlytalanul kormányozok
arra, ahol minden lehet.
Választanak az angyalok,
hogyan történjen a baleset.

AZ ÉN KONYHÁM

Ha utolsó búvóhelyét kiderítem, és
megtalálom végre a Legkisebb Istent
egy molett nyári vargánya alatt,
vallást alapítok. Szertartásait
a konyhában tartom húszliteres
fazékkal a hátam mögött, amiből
a kakukkfüves szarvasragu sohasem
fogyhat el. Az üdvözülés felé azzal a

csontozókéssel mutatok, amivel egy
eltévedt negyed disznót daraboltam.
De a hagymát már egy másik, fűgéből
aprítom az utolsó halottam tiszteletére,
a rétestésztát pedig azért nyújtom ki
hártyavékonyra, szórom meg morzsával,
fahajas almával és göngyölöm össze,
hogy az összesről megemlékezzem. Az
eljövendő nemzedékekért mosogatok,
hogy enyhüljön rajtuk a nyomorúság.
A húsleves főzésével hívom elő
a szellemeket, a nagyobb isteneket
a hagymát üvegesre pirítva szólítom meg.
Az Elérhetetlenhez reménykeltően
közel kerülök, ha a tojássárgájához
repceolajat csepegtetek majonéznek.
Végül az összes tanításomat a lila
szilvák mellé teszem a gombócba, hogy
vegyétek és egyétek. Jó étvágyat!

Takács Zsuzsa

A ROSSZ IRÁNY

Kalkuttai Teréz emlékének

Úzz ki

Mint félig kiszáradt sáskák, rongyfátylukat
emelgetik a Blaha Lujza téren a koldusok.
Ha nem hallanám a kerekek surranását,
az árusok rikoltásait, a talpak csattogását,

a sátrak mögül a megkorbácsolt tolvaj jajgatását,
azt hinném, egyetlen kórteremmé változott,
haldoklik India. De kérlek, ne hagyd abba,
ha nekiláttál, fejezd be működésed bennem,

vedd el utolsó reményem, Istenem! Holnap
is fölkelek, holnap is megyek engedelmesen
mosolykörutamra, koldusaid közé, ha engeded.

Mi más kezdenél velem? *Nincs bennem hit, se szeretet.* Ne hagyd, hogy hajnali négyenél tovább aludjak, űzz ki az utcára közéjük.

Carambolinban

A nővérek már elkezdtek a szegényekért vállalt munkát Carambolinban. *Csodálatosan bátrak.* Valahányszor magukra hagyom őket, eleven testként szakadnak ki belőlem.

De ne törődjetek, mondom, az érzéseimmel!
Itt mind a távol levő Isten rabnői vagyunk, és mit számítanak egy rab gondolatai? A járda szegélyén haldoklók, igen, a kunyhók bűze,

az elfertőzött sebek ellátása számít. Az utcára kített szülő asszony szemünkbe égett tekintete azonban *kikezdi majd az idegrendszerünket.*

Késznek kell lennünk mégis arra – ahogyan kész volt a Fiú is –, hogy *föletessük magunkat velük.* *Csak Isten kérhet tőlünk ilyen áldozatot.*

Föjlajánlom

Föjlajánlom a Hozzád tartozás megtapasztalását, vak engedelmisségemet, elköteleződésemet elkárhozásom terhe alatt, ha bármit megtagadnék Tőled. Süketségemet a szitkozódás, kéregetés

lázító hangjaira, a gyanakvás légkörében elvégzett néma cselédmunkát, az azonnali cselekvés szorgalmazása kiváltotta vád elfogadását, hogy ostoba vagyok. A levélírás

gyötrelmes feladatát, a beszélgetések terhét. Előljáróim tiltását, hogy nyomorultjaimra gondoljak szüntelen. *A nagy tömeg arcán*

a nagy szomorúság visszatérő látomását.
A négy rúpiával elkezdett vállalkozás kalandját.
Föjlajánlom *sötét odúdba* hazatérésemet.

A darjeelingi vonaton

Lehetnek kétségeim, ugye? A darjeelingi vonaton negyvenhat szeptember tizedikén elhangzott szavakat ugyanis nem hallom többé. Megteszed ezt Nekem? – szó szerint

ezt kérdezted tőlem akkor. És én megtettem, amit engedté tennem. Úgy beszélek most is, mintha az öröm velem volna, *de nem imádkozom többé. Elmondom az ima szavait, de édességük*

nem érint. Torkomból siralmas, száraz és fagyos szavak törnek elő. Szenvedésem nem vezet eksztázisra. Csak feltorlódik gondolataimban

mint bontási hulladék, és lerakódik a Hozzád vezető keskeny úton. *Mosolyom köpeny, mely ürességemet betakarja.*

A rossz irány

Nem tudom kifejezni többé magamat. Isten összetört bennem mindent. Próbálok szabadulni egy tehertől, amit vinnem kellene. Talán egy kisgyereket egy mázsás rongy-

kupacban, akitől felfordul a gyomrom – bár a szagokat már nem érzem –, akit szeretnék átadni egy ápolónak, hogy ne halljam vinnyyogását, mert megül a fülemben, és vádol

Téged, akit szeretnék szeretni a változatlanságban megrekedt időért, s azért, hogy elfordítottad tőlem az arcodat. Az engedelmesség öröme és

szomorúsága vacogtat. Nővéreim, ne higgyetek el mindent, amit leírok. Én rossz irányba megyek. Én félrevezetlek titeket.

Mint mocsári lázban

Mint mocsári lázban szenvedő beteg,
olvasok eged éjszakai hullámaiban,
s ha megérkezik a Nap, máris felejték.
India szeméről a trachoma hegei leesnek,

lecsüngő szemhéja feszes lesz ilyenkor.
*Rendelkezésemre állok, Istenem, tégy,
amit akarsz velem.* Tüntesd el nyomomat,
legyek elfelejtett! Megsemmisítettem én is

a verseimet. A hidegrázás, a lázroham
szüneteiben Kalkutta palotakertjeiből bíbor-
kék nyakú pávák sétálnak elő. Előzőnlík

a sikátorokat. Begyükön szem alakú rajzolat,
akárha Te néznél engem, s el-eltűnődnél,
mire *használj*. Hallom közelítő lépéseidet.

Filip Tamás

SZÖVETMINTÁK

(törékeny levegő)

Vonat fészüli a virradat haját
a vidék kinéz az ablakon
Minden lécet lever a gátfutó szél
mégis legyőzi a vízmosást
A hegyek trónusán ül valaki
páncélt visel a szíve fölött
A szörnyeket keresi távcsövén át
mint egy szigony olyan a tekintete
Az ór bábuját kenyérből gyúrja össze
és gombostűvel szurkálja egy fogoly
A kórházi *apollónők* csónakon járnak haza
Napórán néznék az időt de mindig este van
Még tart a száműzetésem
ölelkezünk a kényszerzubbnyommal
Hogy tudtam mégis elvakarni a sebeimet?

(belakoltatás)

Csak egy filozófus tudna
 mindig ugyanabban a folyóban állni
 Egy bölcs – ha esetleg így jobban tetszene
 Belép a vízbe besétál a közepéig
 ott is csak bokájáig ér
 Lehúti magát a víz hőfokára
 lelassítja a szívverését
 Hogy mindezt miért?
 Ezért a versért hogy amíg írom hosszasan
 végig ő legyen a legfontosabb
 Kezében már a holnapi újság:
 mozdulatlanságában is
 egy végtelen nappal jár előttem
 Végül a lótuszülést választotta
 igen olyan lett mint egy nagy virág
 és csak ő érzi a füstölők illatát
 ahogy mantraként szétterül a folyó felett

(elvesztett visszavágó)

Végig a forró mákmezőkön
 Valahogy rávettél erre a sétára
 csakhogy én izzadok a bódító napsütésben
 visszahúzódik rejtekébe a vadon
Esősülött vagyok mondja a fű és elszárad
 Parázzsal töltött serpenyővel játszanak a
 háború-parkból jött gyerekek
 Figyellek csalsz:
 aranyból mért csinálsz bizsut?
 Leomlasztod a *sikertornyokat*
 A holnap országát beteríti a poruk
 az operabál is elmarad!
 Bundák nem tudják
 tipegnek a kordonok mögött
 Valaki önéletrajzokat ír félórával a halála előtt
 Állásinterjúra készül *Az állást meg fogja kapni*
 Nézem ami a semmiből maradt
 Isteni tévedés, hogy vagyunk!
 Törmelék alatt egy milliókat érő
 szakadékony bélyeg-tévényomat

(álmokfutás)

A költő kreatív könyvelő
trükkök százait ismeri,
nem téved el a
nagyvárosi hangyabolyban
ő a csúcsragadozó:
nyakában csillog a tápláléklánc
Úthengerként a
téli álmot eltapossa
Ha kedve tartja
alszik a lavinában
és felébreszti a tengert
Amikor nem ír
a költő Szan-szkrit
És fél hogy ő a *sohaság fia*

Lackfi János

A KÖLTÉSZET IDEJE

Álvaro de Camposnak és persze Karinthynek

A világ mint mellplasztikára váró nő a műtőasztalon.
Lézerkéseivel már tapogatja a nyár.
Kilépek a kapun, tehát belépek a költészetbe.
Használ-e a versnek, ha faggatom a világot?
Hasznára van-e a világnak, ha faggatom a verssel?
Használ-e egyáltalán bárkinek ez a faggatózás?
Mondjuk nekem?
A kérdés a lellem mellplasztikája?
Például hogy kerül lócitrom a piacra aláereszkedő, nyaktörő gyalogösvényre?
Hisz ott még egy csikó sem fér el, egy póni sem!
Ha elfér is, egykettőre kitöri a bokáját.
Ha kitöri a bokáját, pisztollyal lövik fejbe, feldarabolják, lókolbász lesz belőle.
Olcsó a lóhús, de sosem kerül asztalunkra,
egyrészt édeskés, nem szeretjük az ízét,
másrészt lóbolond lányaim sem engednék.
Törött bokájú ló a legritkább esetben állhat újra lábra.
Ma már ugyan mindenféle furfangos csontcsapolással
meg tudnak menteni egy-egy igazán méregdrága versenyparipát,

hasán átvezetett hevederekkel felfüggesztik, míg gyógyul,
vízzel töltött bokszban terhelik fokozatosan
a végtagot, míg össze nem forr végleg.

De ugyan hogy a fenébe kerülne méregdrága versenyparipa
a piactérre vezető, nyaktörő gyalogösvényre?

Ha csak pont azért nem, hogy kitörje a lábát!

Ha csak pont azért nem, hogy citromnak becézett gombócain gondolkodva belátásokra
jussak!

Ha csak pont azért nem, hogy holmi belátásokra jutva megírjam ezt a verset!

Ahhoz, hogy verset írjak, ki kell törni minimum egy versenyló bokáját.

De hiszen a versenylóvak bokája kitörik akkor is, ha senki sem ír verset róla!

Meg akkor is, ha aranyfényben suhanó versenylóvakról írunk szépelegve!

A vers árnyékos oldalán most feltűnik egy verejtékben fürdő arcú buszvezető is,
és odakiált nekem, belekiált a versbe.

Nyilván szeretne ő is bekerülni.

Mínta volna olyan verseny, melynek győztese bekerül a versbe!

Csak igazán gyors versenylóvak és verejtékben fürdő arcú buszvezetők kerülhetnek be,
utóbbiak csak az esetben, ha így kiáltanak:

Nincs nagyon meleg... ott a napon?

Az árnyékból kérdi ezt a buszvezető,

mintha tudná, hogy költök,

mintha tudná, hogy az árnyékból a fénybe átkiabálni költői dolog,

egy csomó szimbólumot, miafenét kibonthatnék ebből.

Már ha költői költeményt írnék.

De most inkább olyan körbeállványozottat.

A gép hatósugarában tartózkodni tilos!

Pár lépés távolságból érdemes szemlélni, félig lehunyt szemmel,

akár az impresszionisták képeit,

akkor minden összeáll. Vagy összedől.

Ő az árnyékban, ősz hajjal, én a fényben még szőkén.

De hajam közepén a kikopott rózsaszín folt.

Fejemet kettőbe hasítja a kopasz csík, ahogy elhasadhatott az a dinnye is,

melyet szemlélatomást itt, az aszfalton dobott vagy ejtett el valaki.

Kiontott belének néhány vöröses foszlánya és vastagon kifröccsent leve aszalódik,

ikrásan, ragacsosan, akár közúti baleset nyomai.

Valami közhasznú reklámban szemléltették úgy

az ötven kilométeres óránkénti sebességnél

a szélvédőn át kirepülő,

biztonsági övvel be nem kötött gyermek becsapódását,

hogy görögdinnyét loccsantottak földhöz.

Kössenek be engem is azonnal, semmi sem szavatolja biztonságomat!

Bármely percben kizuhanhatok a valósággépből!

Bármely percben becsapódhatok a vers betonterébe,

és költői belső részeim összezsirizelik a gondosan felsöpört talajt!

Közben megjártam a papírboltot, a postát és a zöldségest,

csupa költőietlen, kispolgári, tiltott

dolgot műveltem, jövök felfelé, és azon morfondírozom:
vajon miféle lírai értelme van

1. A cigarettázó zöldségesnek, aki köszön,
és aki látta, hogy a konkurenciánál vásároltam?
2. A Ferenc Jóska-bajszú, napszemüveges szakinak,
aki egy valószerűtlenül hupilila autón gördül erre, és szintén köszön?
3. A házunk előtti ötméteres fenyő alatt ülő,
hőségtől elbambult, ismeretlen fiúnak, aki nem köszön,
de akinek hátán Észak-Amerika térképe díszlik izzadságból?

Háromjuk pusztá léte válaszol-e a következő kérdésekre, egyáltalán felteszi-e azokat:

1. Milyen forrásból kell beszereznünk a költészet zöldségeit, és savanyítva kell-e eltennünk télire vagy azon vitamindúsan felfalni mindet?
2. Járhat-e hupilila autón a történelem, és lehetséges-e festékfoltos overallban kiobbantani és levezeyelni egy világháborút?
3. Hol a helyünk a térben, bőrünkbe tetováltatott-e születésünk földje,
vagy vágyaink hazája?

Éppen ekkor érkezik meg a vadasparkból
feleségem és legkisebb lányom,
a kicsi elaludt az autóban, átaludta a költészet idejét,
de előtte mindenféle állatból látott egészen kicsit,
mini vaddisznót, őzgidát, mostanában születtek.

Látott etetést is, hófehér galamb torkát harapta el a menyét,
csámcsogott vinnyogva, hurkapálca módra ropogtak a csontok.

A sas szétterítette maga előtt eledelét, mint egy címerbeli madarat,
angyalszárnyakat a földre taposva boncolta gondosan madárkollégáját,

Mint varrodobozból kibuggyant színes fonalak,
olyanok voltak a belsőségek, kedvére csemegézett belőlük,
kislányom pedig borzadt, hogy mindez milyen undorító,
emelj fel, mama, hadd lássam még egyszer!

A legnagyobb élményt persze a nemrég született bölényborjú jelentette,
engedte vakarni a hátát,
szőre egészen selymes és nemezes,
lányom hozott is egy apró gomolyagnyit.

Kutyánk most rettentő izgalommal, kitágult orrlíkkal szagolja azt a szőrt,
vadont sejt mögötte, dúló ösztönöket, retteget, lüktetést.

A most ébredt gyerek számol be arról is, hogy a bölénykölyök vagy kölyökbölény
kérdéseimre mintegy válaszképpen kinyújtotta
egészen valószínűtlenül hupilila nyelvét
felém a versen át.

Beck András

HERCZEG FERENCNEK TISZTELETTEM JELÉÜL

Ezeket a szavakat nyomtatta Karinthy Frigyes BUDAPESTI EMLÉK című humoreszkgyűjteményének élére 1913-ban. Amikor ajánlását ma olvassuk, rég rögzült képzetek puhulnak föl bennünk, és értetlenkedve kérdezzük: Mire ez a nagy tisztelgés? Hát nem Herczeg Ferenc volt a *Nyugat* konzervatív ellentáborának vezére? Hát nem állapította meg érdemei között a Nobel-díjra jelölését szövegező Horváth János is, hogy „*éles tollal, az erkölcsi józanság frappáns ítéletével nem egyszer lépett fel nyíltan is a dekadens irány ellen*”, s hogy „*az élő magyar írók közt nem is támad senkit oly gyűlölettel az említett irány tábora, mint Herczeg Ferencet*”. Lehet, hogy mégsem voltak olyan engesztelhetetlenek az ellentétek és átjárhatatlanok az irodalmi frontok? Akárhogy forgatjuk is, nem világos, miképpen ajánlhatta könyvét Magyarország első számú hivatalos írójának Karinthy, ez a nem éppen tisztelettudásáról híres, ifjú szerző.

Csodálkozásunk csak növekszik, ha a Karinthy-irodalomhoz fordulunk segítségért, mely a hódolat vagy behódolás e különös gesztusáról mélyen hallgat. Ez az elfojtás tör magának mulatságosan utat Szalay Károly 1961-es Karinthy-monográfiájának abban a Herczeg korabeli tekintélyét nyomatékosító mondatában, miszerint „*Gábor Andor egyenesen Herczegnek ajánlja egyik könyvét ez idő tájt!*”. (A sokszoros Karinthy-kutató elszólását az tenné csak igazi freudista csemegévé, ha ilyen Gábor Andor-kötet nem is létezne. Én mindenesetre nem akadtam rá.) Nyilván belejátszik ebbe az amnéziába, hogy a szóban forgó Karinthy-ajánlást a legutóbbi időig csak azok ismerhették, akik kezükbe vették a BUDAPESTI EMLÉK első kiadását. Míg ugyanis Karinthy összegyűjtött műveinek hetvenes évek végén induló (és hamarosan félbemaradt) sorozata feltüntette a TANÁR ÚR KÉREM, az ESİK A HÓ vagy az ÍGY ÍRTOK TI Kosztolányinak, feleségének, Judik Etelnek, illetve Gábor Andornak szóló ajánlásait (még ha valami hiba mindig csúszott is a dologba), a Herczeg Ferencnek címzett meleg szavak valahogy elsikkadtak. Pedig ha e korabeli köteteket egymás mellé tesszük, mint valami szemléltető grafikonon az is kiugrik, hogy – miért, miért nem – az ő neve lényegesen nagyobb betűvel van kiszedve, mint a többieké. Karinthy ajánlását végül is csak legújabb keletű életműsorozata állította vissza a BUDAPESTI EMLÉK élére. A sorozat szerkesztője, a már emlegetett Szalay Károly immár nyugodt lelkiismerettel frissíthette fel négy évtizeddel korábbi homályos emlékeit, minthogy mostanra sikerült összebékítenie magában a két író: Herczeg 2003-as sírkőavatási ünnepe során mondott beszédében a legnagyobbak közé emelte a hajdani írófejedelmet, és a magyar nemzeti géniusz szimbólumának nevezte. Ugyanakkor változatlanul tartja magát az a merev leosztás is, mely szerint a nyugatos írók és Herczeg két, egymással nem érintkező és nem összemérhető világhoz tartoznak. Így Kelecsényi László szerint „*elképzелhetetlen, hogy például egy Herczeg Ferenc vagy egy Pekár Gyula neve előbukkanjon*” azok sorában, akiknek „egy” Krúdy Gyula könyvet dedikált. Ráadásul ez a megjegyzése egy olyan író dedikációit összegyűjtő füzet előszavában található, aki nemcsak hogy nem tartozott a modernnek szorosabban vett táborába, de rendszeresen publikált Tisza István és Herczeg lapjába, a *Magyar Figyelő*be is. Éppenséggel tehát könnyen előfordulhatott az, amit Kelecsényi itt eleve kizár, és e kategorikusságra talán csak az ad alapot, hogy Krúdy által Herczegnek dedikált kötetek eddig nem kerültek elő.

Karinthy ajánlását az teszi különösen figyelemre méltóvá és egyúttal zavarba ejtővé, hogy nem pusztán magánemberi, eseti körülmények kiszabta gesztus, hanem nyíltan vállalt, közszemlére tett és áruba bocsátott tisztelgés. A jótékony feledés pedig, amely övezi, alighanem annak köszönhető, hogy az eset a maga korában sem keltett visszhangot, vagyis éppenséggel nem vált esetté. Mindenesetre nehezen hihető, hogy Karinthynek – aki, mint egyik kortársa megjegyezte, „*kigúnyolja az öreg Istent is*” – ez a kihívó gesztusa ne keltett volna akkoriban megütközést. A kávéházi és az irodalmi világ hozzá közel és tőle távol álló tagjai bizonyára nem hagyták szó nélkül, és megvolt róla a maguk véleménye. De talán olyanok is akadtak, akik nem vették névértékén, nem a hírheft gúnyolódó hirtelen megjuhászodásának tudták be, hanem ellenkezőleg, iróniát szimatoltak benne: a humoreszkgyűjtemény legjobb viccének tekintették, a hivatalos irodalom felé irányzott, merész fricskának. Minthogy a kortársak zavarát és tanácsstalanságát, a megütközés és gyanakvás kis felhőit, melyeket nyomtalanul fúj el az idők szele, nem tudjuk rekonstruálni, és azt sem tudjuk, vajon zavartan magyarázkodott-e Karinthy, ha valaki kérdőre vonta, vagy inkább tréfával ütötte el a dolgot, csak e furcsa ajánlás előtörténetében kereshetünk rá valamilyen magyarázatot.

Herczeg Ferenc nevének csengése már nem a régi. Egyre kevesebben vannak, akik számára egy egész hajdani világot testesít meg, akik nem is annyira könyveket és irodalmi élményeket kapcsolnak hozzá, hanem egy korszakot és egy életforma rekvizitumait. Ennek letűntével Herczeg művei is kikoptak a köztudatból. Alighanem joggal írta a háború utáni évekre érte Nagy Péter, hogy „*ehhez a világhoz írói mondanivalója már nincsen*”. Ahhoz viszont már nem mindennapi cinizmus kellett, hogy hozzátegye: „*jó ízlésére vallott, hogy elhallgatott*”. Hiszen elhallgatását korántsem egy idős ember önkéntes és diszkrét visszahúzódása motiválta: a beköszöntő szép új világ kíméletlen gépezete darálta be.

Herczeg mint író és mint szimbólum azóta sem támadt fel. Számos könyvét még a nyolcvanas években, a rendszerváltás előtt megjelentették, de irodalmi újrafelfedezése akkor is, ezt követően is sikertelennek bizonyult. Visszafogott életműve, úgy tűnik, nem kínál olyan irodalmi felületet, és nem hordoz olyan politikai töltést, amely Máraihoz vagy Wass Alberthez hasonlóan vonzóvá tehetné az olvasók számára. És olyan műve sincs, mint Tormay Cecile 1918–19-es naplója, a *BUDOSÓ KÖNYV*, amely minden rettenetességével együtt sem csupán szélsőjobboldali relikvia, hanem megrendítő dokumentum. Így aztán Németh G. Béla néhány tanulmányát leszámítva annak sincs számottevő jele, hogy az utóbbi évtizedekben különösebb irodalomtörténeti érdeklődés támadna munkássága iránt.

Még olyan felemás halhatatlanság sem jut neki, amilyenben Szabolcska Mihályt részeltették az *ÍGY ÍRTOK TI* torzképei, pedig őt is tollhegyre tűzte Karinthy. Kettejük irodalmi kapcsolata *A MUNKA DIADALA VAGY A MEGTÉRT FŐÚR* című paródiával kezdődik, mely a *Fidibusz* 1909. február 19-i számában jelent meg, két héttel az előképéül szolgáló Herczeg-darab, *A KIVÁNDORLÓ* vígszínházi bemutatója után. Karinthy paródiája tehát a darab első kritikáival egy időben született, de vajon tekinthetjük-e kritikának ezt is? Az, hogy a Karinthy-paródiáknak, legalábbis egy részüknek kritikai éle van, minduntalan hangot kap az *ÍGY ÍRTOK TI* kapcsán, ugyanakkor az irodalmi paródia későbbi művelőinek esetében ez a kérdés fel sem merül. Kinek jutna eszébe, hogy Darvas Szilárd, Benjámin László, Tímár György, a Tarján–Reményi páros vagy Király Levente paródiáit ebből a szempontból tegye mérlegre? Karinthy esete azonban más, és nem feltétlenül azért, mert eleve más súlycsoportot képvisel, mint utódai. Döntőbb, hogy fellépé-

se egybeesett a magyar irodalomban éppen zajló nagy átrendeződéssel, a *Nyugat* íróinak jelentkezésével, az irodalmi frontok formálódásával. Mint ismeretes, Kosztolányi egyenesen azt írta, hogy Karinthy „*nálunk a rendszeres bírálat hiányát pótolta*”, amivel leginkább az új irodalom népszerűsítésében játszott szerepét kívánta hangsúlyozni.

Ha viszont az ÍGY ÍRTOK TI darabjai elszakíthatatlanok az esztétikai, irodalompolitikai csatározások korabeli közegétől, kézenfekvő, hogy valamilyen különbséget tegyünk a baráti és a bíráló kritikák között, s az is, hogy ezt a különbséget az irodalmi táborok körvonalai rajzolják ki. Ez a következtetés szinte önkéntelenül adódott a kortársak számára, és mai napig ezt visszahangozzuk.

A paródiák kritikaként való értelmezését Kosztolányi azzal egészítette ki, hogy szerzőjük olyan szerepet töltött be korának irodalmi életében, mint régen az udvari bolondok: „*Így mondhatott olykor Karinthy is igazságot az író- és költőfejedelmeknek.*” Mindezt 1933-ban írja, amikor az írófejedelem szóösszetétel Herczeg Ferenc nevével fonódott össze. Noha torzképének első kötetbeli megjelenésekor ez az összefüggés talán még nem ilyen egyértelmű, az áthallás aligha véletlen. Mint ahogy ha ekkoriban beszélhetünk költőfejedelemtől, az csakis Ady lehet. Kettejük kitüntetett helyzetét és helyzeti hasonlóságát jelzi, hogy az ÍGY ÍRTOK TI 1912-es kiadásában a költőparódiák sora Adyval kezdődik, a MAGYAR PRÓZA rész pedig Herczeggel. E párhuzam ellene dolgozik az irodalmi frontokról alkotott sémáknak, éppúgy, mint a kötetszerkezet bevett értelmezésének, mely szerint a paródiák mindkét csoportja egy hanyatlástörténet görbéjét követi. Csak hogy a sémák és az értelmezők ezzel mit sem törődnek. Igaz, a Karinthy-paródia születése előtt nem sokkal történt, hogy Ady egy balul sikerült és sokat hánytorgatott cikkben nagyúri gesztussal rúgta el magától harcostársait és barátait, és tette mindezt épp Herczeg lapjában, az *Új Idők*ben. Beletelik egy kis időbe, amíg a *Nyugat* és a holnaposok megrendült tábora rendezí sorait. Ennek demonstrációjaképpen születik meg fél évre rá a *Nyugat* Ady-száma, melyben a lap munkatársai, Hatvany Lajos szavaival, „*szívesen ragadták meg az alkalmat, hogy Adynak egészen külön pozíciót teremtsenek, majdnem azt mondhatnám, hogy hódoljanak előtte*” – ahogy az egy költőfejedelemnek kijár. Mindezt csupán azért elevenítem fel itt, hogy érzékeltessem, az irodalmi frontokat – minden átláthatóságuk ellenére – nem szerencsés mereven kezelni. Annál is inkább, mert az említett, nagy jelentőségű Ady-számban van egy írás, mely igencsak kilóg a hódolatteljes kórusból – történetesen épp a Karinthyé. A kezdő író, akinek ez az egyik első jelentkezése a *Nyugat*ban, azon értetlenkedik, miért beszél mindenki forradalomról Ady kapcsán, miért van a költőnek ekkora tábora. Mintha nem találná a maga helyét a hadoszlopban.

Karinthy a forradalom helyére a karriert állítja, mint mozgósító erejű képzetet, és ezzel rámutat, mi az, amiben Ady és Herczeg összetalálkozik: az írói siker és e szimbolikus siker csoportképző ereje. Ennek révén emelkednek ki társaik közül, ez teszi költő-, illetve írófejedelemmé őket. De amikor az ÍGY ÍRTOK TI ugyanazt a szerepet osztja rájuk, az nemcsak zavarba ejtő, hanem kölcsönösen kompromittáló is. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Karinthy leginkább Ady fejedelmi írópózától idegenkedett, a zseni túlhabzó, szüntelen hangoztatott, mámoros és monomániás öntudatától, mellyel mintegy folytonosan saját társtalanságának harci riadóját fújja. „*[T]ulajdonképpen nem is versek azok, amiket ő ír, hanem (szigorúan véve) arról szóló rapszódia, hogy ő milyen nagy-szerű és új verseket írhatna, azzal a zsenivel, melyet magában érez*” – írta az Ady-számba.

A saját modorosságából stílust kovácsoló Ady ezért első számú vagy ideális célpontja a paródiáknak, míg erre a fajta stíluskritikára Herczeg kínálja a legkisebb felületet: az

ő visszafogott, minden stiláris különködéstől vagy kolonctól mentes, előkelő tartózkodása, írásmódjának könnyed és száraz egyhangúsága. Tőle távol áll mindenféle zabolátlan önkifejezés, mintha sohasem köteleződne el saját szavai mellett, nem engedi, hogy rá valljanak, róla magáról eláruljanak bármit is. Herczeg, az író olyan úr, akinek előkelősége abban áll, hogy megtartóztatja magát a saját egyéniségétől. Azt is mondhatnám, hogy az ÍGY ÍRTOK TI-ben karikírozott írók közül talán ő áll legközelebb Karinthy azon eszményéhez, miszerint a nagy irodalomnak nincs stílusa. Lehet, hogy a végén még kiderül, Karinthy valóban Herczeg írásművészetének őszinte tisztelője volt? Akárhogy is, Ady és Herczeg egymás mellé rendelése az ÍGY ÍRTOK TI koordináta-rendszerében fölülírja a korabeli irodalmi frontokat és a mai közvélekedést, mégpedig úgy, hogy az semmiképpen sem az utóbbira nézve kedvezőtlen.

De fussunk neki a dolognak még egyszer, megint csak Kosztolányit idézve: „Az egyéniség közel van a modorhoz, a modor pedig a modorossághoz. A legnagyobbakat is fenyegeti ez a veszély... Ezért hasonlít az ő [ti. Karinthy – B. A.] torzképeiben a lángelme a fűzfaköltőhöz. De csak látszólag hasonlít. Az egyikben az írás általános hiúságán, szinte emberi lehetetlenségén mulat, a másikkban az egyéni becsvágy silányságán. Aki avatott, az nyomban látja, hogy kit becsül és kit nem.” Ebből a perspektívából tehát Karinthy paródiáiban a lángelme alig választható el a fűzfapoétától, s minthogy az ÍGY ÍRTOK TI célpontja maga a írói formateremtés szükségszerű tévútja, torzulása a valóság objektívebb megragadásához képest, vagyis az írás, Kosztolányi szavával, „emberi lehetetlensége”, igazából mindegy is, hogy a költőt Adynak hívják vagy éppen Szabolcska Mihálynak. De Kosztolányi azt is mondja, hogy akinek füle van hozzá, az mégiscsak disztingválni tud közöttük. Míg az ÍGY ÍRTOK TI általános művészetkritikai karakterét csak lassan és még mindig nem eléggé tudatosítjuk, az, hogy a paródiák különböző értékítéleteket hordoznak, olyan általános vélemény, mely szinte kiirthatatlannak látszik. Fráter Zoltán szerint például világosan kirajzolódik, hogy Karinthy kiktől „határolja el magát”, és kivel vállal közösséget, és még Dolinszky Miklósnál, Karinthy talán legkonceptiózusabb értelmezőjénél is felhangzik a régi nóta, miszerint a Szabolcska-, Eötvös Károly-, Pósa- vagy Szomaházy-karikatúra „a torzított szerző vagy mű irodalmi silányságát veszi célba”. Csakhogy a paródiák kétfajta – az irodalom lényegét, illetve az egyes művek értékét érintő – kritikai dimenziója nehezen egyeztethető össze. Ha Dolinszkyval egyetértve azt gondoljuk, hogy Karinthy szerint a lehetséges mű mindig fölülírja a formát öltött művet, vagyis a műalkotás megvalósításának „aktusa már eleve magában foglalja a romlás és korrupció mozzanatát”, akkor annak méricskélése, hogy melyik a kevésbé romlott vagy korrupt művészi forma, nem tűnik túlságosan épületes foglalatosságnak. Ráadásul az effajta méricskélésben nem a paródiák szövegére hagyatkozunk, hanem Karinthy egyéb kritikai megnyilvánulásaira, a paródiák szerzőinek a kor irodalmi életében elfoglalt helyére, kapcsolatrendszerére, vagyis mindarra, amit a paródiáktól függetlenül tudunk. Ha tehát nagyjából világos is számunkra, hogy Karinthy kiktől „határolja el magát”, ez a világosság nem magukból a paródiákból fakad, hanem kívülről érkezik. Nem kell mondjuk a Pekár- vagy a Szabolcska-paródiákat ismernünk ahhoz, hogy biztosan tudjuk, Karinthy nem velük, hanem mondjuk Babitscal vagy Kosztolányival állt azonos irodalmi platformon.

Hát ebben bizonytalaníthat el bennünket Ady és Herczeg egymás mellé rendelése! És ettől a párhuzamtól aligha függetlenül a Herczeg-paródia megítélése is ambivalens a szakirodalomban: míg Fráter azok közé sorolja Herczeget, akikkel Karinthy nem vállal közösséget, Dolinszkyknál nem szerepel a silányságuk miatt célba vett írók között. Kiss József pedig előbb leszögezi, hogy az ÍGY ÍRTOK TI „a hivatalos fórumoktól képviselt és

védelt konzervatív értékrend ellenében a század eleji modern magyar irodalmi törekvéseknek tett felbecsülhetetlen szolgálatot”, majd felsorolja azokat a szerzőket, akik a „félreérthetetlen elutasítás szándékával kerültek az összeállításba (mint Pekár, Pósa, Szomaházy s talán a drámaíró Herczeg Ferenc)”. A paródiák kritikai szempontú megközelítésének külsőlegességét, támpontnélküliségét és tartalmatlanságát semmi sem leplezi le jobban, mint a kategorikusságnak és az elbizonytalanodásnak ez a ritka és öntudatlan együttállása, az, ahogy a „félreérthetetlen” itt minden gond nélkül a „talán”-nal társul.

De bármilyen használhatatlan legyen is ez a szempont, nem tudunk egykönnyen szabadulni tőle. Nézzük meg tehát közelebbről A MUNKA DIADALA VAGY A MEGTÉRT FŐÚR című paródiát, hátha segít választ adni, mit is gondolt Herczeg darabjáról Karinthy, hogy az udvari bolondságnak milyen rejtekútjai vezettek néhány évvel később az írófejedelemnek címzett ajánlásához, s hogy ezzel a gesztussal magából vagy Hercegből csinált-e inkább bolondot.

A Herczeg írásmódjáról fentebb mondottaknak megfelelően talán ez a paródia az egyetlen, ahol Karinthy nem a stílust veszi célba, nem stíluskritikát művel, vagyis ahol a legkevésbé tudja a karikázott stílust szabadon, a saját nyelvi invenciójával újratemetni. És kevés darabja van a kötetnek, amely ilyen szorosán követné előképét. De míg a MINT AKI HALKAN BELELÉPETT című Kosztolányi-paródiában vagy a Kemény Simon-torzképekben a gondolatritmust és a képalkotást imitálja, hogy aztán vaskos stiláris ficamokkal, mintegy kisiklassza, egészen más síkra, sínre terelje, valamiképpen tromfolja, egy efféle fordulat a Herczeg-paródiából teljesen hiányzik. Herczeg drámáján alig kellett változtatnia, torzítania ahhoz, hogy paródiává váljon, vagyis a darabot az tette a paródiára alkalmassá, hogy megtévesztésig olyan, mintha önmaga paródiája volna. Eszerint A KIVÁNDORLÓ-ról rajzolt irodalmi karikatúra mégiscsak kritikai élt kap, ami annál is valószínűbbnek hat, mert Herczeg drámáját mai szemmel nehéz komoly képpel olvasni, és egybevág a *Nyugat* korabeli kritikusanak, Hegedűs Gyulának az ítéletével is, aki szentimentális és hiteltelen, rossz darabnak mondja. A dolgot el is intézhetnék ezzel. De ha megnézzük, hogyan ír Kosztolányi ugyanerről a darabról, megint bonyolódni kezd a kép. Ő ugyanis azt mondja, hogy Herczeg „egy érett, kész író komoly tekintetével néz a problémák legfenekére”. Továbbá az író emelkedő útjáról beszél, aki „egy helyen már az új művész erős készségével és az új filozófián edzett gondolkodó logikájával beszéllet két rabot az értékek átértékeléséről”. S hogy az utalást Nietzsche-re semmiképpen se érthessük félre, hivatkozik egy régi körkérdésre, melyben Herczeg a ZARATHUSTRÁ-t mondta legkedvesebb könyvének. Az ember némiképp hitetlenkedve olvassa ezeket a szavakat, olyannyira, hogy felmerül a kérdés, vajon nem csupán saját Nietzsche-élményének mámorító érzését vetítette rá Kosztolányi a darabra?

Bár első hallásra merésznek hangzik a feltevés, és nehéz is az említett hely nietzschei indítatását tetten érni, Kosztolányi jól emlékezett. Herczeg a Gyalui Farkas által szerkesztett LEGKEDVESEBB KÖNYVEIM című kötetben valóban az alábbi meglepő kijelentést tette: „Utolsó irodalmi szenzációm Nietzsche volt. Igen nagy élvezetem telt az olvasásában, sokat is foglalkoztatott, bár meg kell jegyezmem, hogy pillanatig se győzött meg.” Gondolhatjuk, hogy Nietzsche említésével mennyire egyedül állhatott vallomása ebben a Jókait, Mikszáthot, Rákosi Jenőt, Tóth Lőrincet és másokat megszólaltató könyvben. A német filozófussal való alapos foglalkozásáról tanúskodik egyébként az is, hogy könyvtárában Nietzsche összegyűjtött műveinek számos kötete volt megtalálható (ezeket ma a PIM őrzi).

Persze Herczeg, mint azt idézett szavai is elárulják, távolról sem a jó és a rossz morálján túllépő radikális szemlélet szószólója, és drámájában sem mutatkozik annak.

A maga módján azonban az is merész gondolat lehetett, hogy egy gyilkosságot elkövető munkásembert az élet tanítómestereként állít elénk, még ha ebben nem is az élet veszelés mélyeibe való lemerülés örvényes vonzása kap kifejezést, csupán az a keyes gondolat, hogy a lelke mélyén mindenki – a kokott és a zuhlótt úr, sőt még a kószívúségig korrekt arisztokrata is – valamiféle tisztaságra sóvárog, s ennek a sóvárgásnak egy ponton mindnyájan hangot is adnak. „Egész valómat emészto vágy tölti el a jószág és a tisztaság után” – mondja a hozományvadász Pálfalvy, a paródia megtért főúranak modellje, rideg menyasszonyának. „Őn azért is szakadt el tőlem, mert honvágy gyötörte, honvágy a tisztesség után” – mondja a herceg egykori kirtartottjának, akinek tisztességét éppen most készül megvásárolni, elszakítva Pálfalvytól, hogy aztán ő se tudja tovább türtóztatni belülről feszítő nemeslelkúségét, és így fakad ki: „Tulajdonképpen engem is a tisztesség után való honvágy vonzott maga felé.”

„Mikéntha gyermekkorom jutna eszembe merengve” – ezek már Karinthy könnyelmű főúranak szavai, amire nem késik a könnyelmű lány kontrája: „Ah, most jut eszembe, az én szívemben is épen él még a nemesebb érzelmek tiszta glóriája. De hajh! – mindegy. (Hirtelen fojtó zokogásban tör ki, majd legyózi magát, és cinikusán néz.) Am tobzódjunk tovább, mint a felsőbb tízezernél szokás, és rejtjük el nemesebb érzelminket.” Látható, Karinthynek valóban alig kellett elrugaszzkodnia a darab szövegétől ahhoz, hogy lelepleződjön a bábként mozgatott szereplők éllóságének illúziója, a zuhlóttóság és a nemesebb érzelmek gépies váltógazdasága.

Úgy tűnik, hogy a bemutató után Kosztolányi maga is túlzásnak érezte cikkének nietzschei hangolását, úgyhogy *A Hét* következő számában még egy írást szentelt A KIVÁNDORLÓ-nak, amelynek egészen más az akusztikája. Itt a darab történetét, a váltohamisító főhős börtönbeli megtérését és lelki kivándorlását „a felső tízezer mondvacsinált kaszinóerkölcséből egy füstös kovácsműhelybe”, erkölcsi mesének és idillnek mondja. Igaz, a börtönben játszódo harmadik felvonást ezúttal is dicséri, csakhogy a nietzscheánus filozófusból most „falu bölcse” lesz, akinek „minden szava a magyar ész józan esprit-jétől lelkesedik át, s humorában... az elmélkedő, egészséges paraszti agyvelő reális bölcsessége vibrál”. Kosztolányi mintha megint elgaloppírozna magát. Mindenesetre furcsa szembesülni azzal, milyen távlatokat tud nyitni egy mélyen látó író, bármilyen szövegben, s ehhez elegendő egy homályos emlék vagy könnyed gondolatgimnasztika. És azon is elgondolkodhatunk, hogy mitől lesz hitele az írói szónak, és mennyire érdemes túlbecsülnünk egy-egy villanásnyi ötlet heurisztikus értékét. Mert az mégiscsak gyanús, hogy a kalapácsos filozófus baljós gondolatai egyik napról a másikra átválthatók egy egészséges lelkületű kaszakovács bölcselkedésére, még ha emberünket gyilkosságért ítélték is börtönre. Meg az is, hogy Kosztolányi a paraszti agyvelő esprit-jéről beszél – figyeljük, hogy ennek a párosításnak micsoda zamata van, micsoda szédület kavargob ebben az egymás mellé rendelésben, s hogy milyen ingerkedve kapják föl a fejüket az ilyesmire a paródia nemtői?

Talán ennek a Kosztolányi-társításnak köszönhető, hogy a Herczeg-paródia becsületes munkása amolyan franciás „Jau napot”-tal köszön, mielőtt így okítja a könnyelmű főúrat: „Nem kell kétségbeesni. Dolgozni kell menni. Dolgozni jó. Elecsüggedni nem illik. Én is dolgozom. Sintér vagyok. Fáradságunknak gyümölcs leend. A munka nemesít. Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. Bibor, bársony, vendégség, jobb egy napi egészség. Mindnyájan emberek vagyunk. Legjobb szakács az éhség. Kihajolni veszélyes. Zabrenjeno je na pod kola pljuvati.” Ez a bölcselemzuhatag, mely az utolsó horvát nyelvű intelem – A padlóra köpni tilos! – crescendójában a monarchiabeli vonatkupék többnyelvű feliratát idézi, az élet új

távlatait nyitja meg a paródia megrendült főúrra előtt. Az itt kifigurázott zagyva és közhelyes mélyértelműség azonban nemcsak a mintául szolgáló dráma felé vág, hanem Kosztolányi kritikái kettősügynökösködésének is szól, aki Herczeg börtönben megbölcseült mesteremberéből előbb nietscheánus filozófust, majd a magyar paraszt józan esprit-jét megcsillantó falubölcset faragott.

A MUNKA DIADALA AVAGY A MEGTÉRT FŐÚR az ÍGY ÍRTOK TI legjobb paródiái közé tartozik, és akár gyilkos kritikának is nevezhetjük, mely a dráma „silányságát” veszi célba. Karinthy ítélete mégsem olvasható ki világosan magából a paródiából. Egy ilyen leolvasásnak már maga a műfaj is ellentmond, mert a paródia mindig bizonytalanságban hagy, mindig kettős játékot űz, az azonosulás és az elhatárolódás, a tisztelet és a kritika, a másodlagosság és a fölülírás csiki-csukiját, mely lehet leleplező, és nevetést is kiválthat belőlünk, de sohasem egyértelmű. A paródiából tehát nem tudjuk meg, hogy mit gondolt Herczegről Karinthy, azt viszont tudhatjuk, hogy mit *köszönhetett* neki.

*

Az öngyilkosság „a szívföldjében érlelődik, akárcsak a műalkotás”, mondja Camus. Herczeg dzsentri hőseinek világában azonban ez nincs így, az öngyilkosság gondolata itt az úri becsület vértete, afféle ultima ratio, mely nem csöndben érlelődik, hanem mondhatni állandóan ott lebeg a levegőben, könnyű teher, amellyel az urak folyton dobálódznak. A váltóhamisításon rajtakapott Pálfalvy is tudja, mi a kötelessége, ami annyit jelent, hogy időről időre jelentőségteljes pillantásokat vet a revolverére. Az öngyilkosság fixa ideája, kezdetben még a börtönben sem megy ki a fejéből, itt a torkát próbálja elnyiszálni – a biztonság kedvéért egy papírvágó késsel.

Lukács György ragyogó fiatalkori esszéje, az ESZTÉTIKAI KULTÚRA gondolatmenetének egy pontján a tragédiára való folytonos művészi ráhangoltság frivolitásáról beszél, és Herczeg Ferenc Gyurkovics főhadnagyára hivatkozik, „aki el van tökélve nyomban főbe löni magát, mielőtt inkorrekt viselkedés látszatában áll a világ előtt”. Éppen ezért teheti mindig azt, ami jólesik neki. „Az öngyilkosság heroikus elhatározása... ahelyett, hogy meggátolná ebben, még támogatja is: ha ez megtörténik – mondja – úgyis főbe lövöm magamat. De természetesen nem kerül erre sor soha. A permanens tragédia – ez az igazi mélysége ennek a kítúnó megfigyelésnek – a legnagyobb frivolitás... az örök tragikusság érzése abszolúciót ad minden léhasáért.”

Karinthy paródiájában ugyanezt a kítúnó megfigyelést kamatoztatja, mégpedig úgy, hogy a sorozatos öngyilkossági kísérletek léhasága, mindenre felmentést adó frivolitása vaskos komikumot eredményez: „Ugyan, nagyságos úr, már megint főbe tetszik magát löni? Minek az?” – mondja Jean, az inas. Mire a könyelmű főúr: „Ne járjon a pofád, Jean... Én egy előkelő arisztokrata vagyok, és engem Herczeg Ferenc írt, és én, ha kártyázom, főbe lövöm magam, pont. Hát ne járjon a pofád.”

De az obligát öngyilkossághoz A KIVÁNDORLÓ-ban társul még egy mozzanat, amelyet a paródia nem pécéz ki. Az összeomlott Pálfalvyt, aki tudja, hogy mi az úri kötelessége, felkeresi Jesszi, akivel előző nap találkozott, de biztosan érzi, hogy ő az egyetlen nő, akit „nagy, tiszta és örökös szenvedéllyel” tudott volna szeretni. Csakhogy már késő: „PÁLFALVY (az óráját nézi): Délig szabad vagyok. De aztán dolgom lesz.

JESSZI: Itthon?

PÁLFALVY: Itthon. Ön akkor nem lehet velem.

JESSZI: Sokáig tart?

PÁLFALVY: Röviden fogok végezni.

JESSZI: *Utána visszajöhetek?*

PÁLVALVY: *Utána igen... sőt kérem is.*

[...]

JESSZI: *...De akkor, ugye, nem lesz már ilyen izgatott?*

PÁLVALVY: *Nem, akkor egészen nyugodtnak fog találni.”*

A naiv és nemeslelkű teremtés láthatóan nem veszi a lapot, nem sejtí, milyen baljós jelentése van annak, hogy Pálfalvy „*röviden fog végezni*”, tudniillik magával, s hogy amikor Jesszi újra látja, már *egészen nyugodt* lesz. Jesszinek fogalma sincs arról, mit forgat Pálfalvy a fejében, mire készül, nincs érzéke a homályos utalásokhoz és a jelentőségteljes elhallgatásokhoz. Egyszóval Jesszi olyan ember, akinek abszolúte semmi érzéke sincs a szimbolizmushoz. Mint ahogy az a szóhasználatomból kiderül, úgy vélem, Herczeg drámája nem csak a paródia megírására ösztönözte Karinthyt: ebből merítette az EGY EMBER, AKINEK ABSZOLÚTE SEMMI ÉRZÉKE A SZIMBOLIZMUSHOZ című jelenetének ötletét, alapszituációját is, amely nem más, mint A KIVÁNDORLÓ idézett párbeszédének képtelenségig srófolt, groteszk túlfeszítése a várható és mindegyre késleltetett végig. Bár a humoreszk, melyben A Mindennel Leszámolt Degenerált és Az Ember, Akinek Abszolúte Semmi Érzéke a Szimbolizmushoz kerülgeti a forró kását, jól ismert, nem tudok ellenállni annak, hogy ebben a kontextusban hosszabban idézzem:

„*AMLD (tompán): Igen. Én nemsokára belépek valahová...*

EASÉSZ (vígan): Na végre, látod, ez már egyszer egy helyes elhatározás! Kaptál valami állást?

AMLD (tompán): Igen. Egy végleges állást. Egy véglegeset. Egy véglegeset.

EASÉSZ (vígan): No, hála istennek. Mindig mondom, hogy az ember foglalja el magát valammel. Itt van a városban?

AMLD (tompán): Nem, messze van. Nagyon messze.

[...] *Ahová én utazom, oda poggyász nélkül utaznak.*

[...] *Azon a vasúton csak egyetlen ételt osztogatnak... azt is vastányérből... (Mereven ránéz)*

EASÉSZ (vígan): Ugyan. Na, az nem valami előkelő, hallod. Vastányér? Nagyon jó. Hehe! (Nevet)

AMLD (tompán): Abban a vastányérban ólomgombóc van... szegény fiú. (Mereven ránéz)

EASÉSZ (vígan): Ólomgombóc? De hiszen azt nem lehet megenni. Milyen vicces vagy, hehe!

AMLD (kicsit türelmetlenül): Azt nem is kell lenyelni... az magától nyelődik le... az az ólomgombóc... a vastányérből...

EASÉSZ (vígan): Magától? Hogy lehet az? Valami automata?

AMLD (kicsit epésen, de még elég tompán): Mert az a vastányér egy vascsó... szegény, szegény barátom.

EASÉSZ (vígan): Csőből tányér? Nagyon jó. Milyen az?

AMLD (pikírozva): Az egy hosszú cső, amiben ólomgombóc van... ha tudni akarod...

EASÉSZ (vígan): Csőben gombóc? Milyen az?

AMLD (kicsit forrva a dühtől, de mérsékelve magát): Vagy ólomgolyó, ha akarod...

EASÉSZ (vígan): Ólomgolyó. (Szünet után hangosan nevet) Ja úgy! Most már értem! Az revolver! Nagyon jó. Hehe! [...] Gondolkozva. Ja, de hát te azt mondtad, elutazol... Na és ott kapod a revolvert?

AMLD (ránéz): Nem... a revolver nálam lesz... nálam...

EASÉSZ (vígan): Nálad? Minek?

AMLD (fogait csikorgatva): Minek? Hagy mmagaamm felé fordítsam!!! Tudd meg!!!

EASÉSZ (vígan): *Miért fordítod magad felé a revolvert?*

AMLD (feláll, kétségbeesetten ordít, hadonász): *Hogy elsüsssem a revolvert, lehúzzam a kakast a revolveren, kilőjem a revolverből magam felé a golyót!! Nem érted?!! Nem érted?!!!*

EASÉSZ (vígan): *Ja úgy, szóval főbe akarod löni magad a revolverrel! Hát mért nem beszélsz világosan?! Akaszd föl magad. Szervusz. (Vígan el)*

Karinthy a Herczeg-darab melodramatikus párbeszédét briliánsan kiforgatva vibráló nyelvi energiát pumpál a vértelen jelenet bábjátékába, úgyhogy a végén a teljes letargiába esett öngyilkosjelöltbe még az élet is visszatér. Mindez, a humoreszk rekeszizmotkat komoly próba elé állító hatásán túl, összhangban van az irodalmi formának azzal az általános és radikális kritikájával is, amit az ÍGY ÍRTOK TI egésze példáz. De AZ EMBER, AKINEK ABSZOLÚTE SEMMI ÉRZÉKE A SZIMBOLIZMUSHOZ nem csak az irodalmi konvenció kritikája, reflektál a férfias tett, az egyenes beszéd, az öngyilkosságra hivatkozó heroikus póz társadalmi kiürülésére is, az úri becsületkódex érthetlenné válását, dekódolásának talajvesztését regisztrálva. S bár humoreszkiének ötletét Karinthy A KIVÁNDORLÓ-ból merítette, ezért az írói ösztönzésért legfeljebb hálás lehetett Herczegnek, *tisztelni* aligha tisztelhetette érte.

*

Úgy tűnik, Karinthy tisztelgő ajánlásának értelmezéséhez nem sokkal jutottam közelebb. Vagy talán mégis? Annyi ugyanis már az eddigiekből is kiderült, hogy Herczeg Ferenc megítélése 1910 táján korántsem volt olyan egyértelműen negatív és merev a nyugatosok körében, mint azt az irodalmi táborok hagyományos szembeállítása alapján várnánk. Igaz, hogy a *Figyelő*ben, majd a *Nyugat*ban Fenyő Miksa rendületlenül és harciasan bírálja, arról azonban meg szoktunk feledkezni, hogy a két lap nagy tekintélyű szerkesztője, Osvát Ernő a századfordulón, rövid kritikusi tevékenységének idején milyen megkülönböztetett figyelemben részeltette Herczeget, mint a hétköznapok kimért szavú, tökéletes elbeszélőjét. (Lukács György 1945 után a fejére is olvassa.) Akárcsak arról, hogy Ignót nemcsak megvédi a dilettantizmus vádjától Fenyővel szemben, hanem egyenesen „abszolút írónak”, „kiváló megfigyelőnek” mondja, s a vele folytatott vitát politikainak, nem pedig irodalmi jellegűnek tekinti. És még egy 1910-es, immár politikai pengevéltáskor is „erős írói egyéniségnek” nevezi. Kosztolányi idézett kritikáinak egymást kioltó megjegyzései szintén erről a Herczeg értékelése körüli ambivalenciáról tanúskodnak, akárcsak az ÍGY ÍRTOK TI kötet szerkezetében ráruházott, Adyének megfeleltethető pozíció. És ha így van, miért ne ajánlhatná neki Karinthy a kötetét őszinte tisztelettel? Ezek szerint a Karinthy-dedikáció jó alkalmat kínál a XX. század eleji irodalmi mozgások, viszonylatok és kapcsolatrendszerek finomszerkezetének újragondolására, az ideológiai sémákon immár túllépő feltérképezésére és elemzésére, mely sok tekintetben átértelmezi a korszakról alkotott korábbi képünket.

Nos, ezek után hideg zuhanyként érhet bennünket, hogy Karinthy a *Nyugat* 1910. augusztus 1-jei számában kritikát közöl Herczeg SZELEK SZÁRNYÁN című könyvéről, melyben egyetlen szó, egyetlen jelző sem enyhíti gúnyos hangját és lesújtó ítéletét. Ha úgy gondoltuk, hogy Karinthy ajánlásának kontextualizálása jó alkalmat kínál arra, hogy megküzdjünk az irodalmi közvélekedés bemerevült, ideologikus ítéleteivel, történetünk ezzel új fordulatot vesz.

Írásában Herczeg „előkelő” stílusát világszemléletként értelmezi, majd e szemlélet megsemmisítő kritikáját adja azon az alapon, hogy az író éppen a világtól tartóztatja meg magát: „*az előkelőség fehér jachtokon, boldog és vidám szigetek mellett suhan el, s izzó,*

tengeri napfényben barnára edzi sima bőrét. Ez a felfogás szükségképpen nem ismeri a szenvedést! [...] Aki csak úri bőrét akarja felfrissíteni a tenger vizében: annak az óceán fürdőkhád, s a fölébe boruló csillagok ég legfeljebb ízléses dekoráció, ebben a szép nagy fürdőszobában, amit a jó ízlésű istenke nekünk előkelőknek berendezett. [...] Herczeg Ferenc könyvében tiszta és szuggesztív képet kapunk mindenről – csak arról nem, amiről a könyv beszél: az Adriáról. [...] Az az Adria, amelyben a »Sirály« úszik: kék vattából lehetne s a hegyek papírmasséból – s nem vennénk észre a változást. [...] Merőben költőietlen ez a világfelfogás, és éppen ez az, amit előkelőnek nevezünk: az író, ki csak a körülzárt embert figyeli. [...] S e pár szóval csak jelezni akartam, mekkora tévedést s mily üresen kongó frázist írt le az Új Idők kritikusa, amikor azt mondja: az Adriát, melynek eddig nem volt költője: Herczeg Ferenc meg tudta szólítani”.

Karinthy voltaképpen nyitott kapukat dönget, de ezt igen hangosan és erőteljesen teszi. Az előkelő jelző már Gyulai Pál 1892-es kritikájában felbukkan, aki Herczeg első, „nemigen sikerült” regényében leginkább az elbeszélő „előkelő hangját” dicséri, mely el-lentétben állt az akkor induló írók „diákos humorával vagy komázó hetykélkedésével”, de még ugyanitt megjegyzi, hogy a MUTAMUR című novelláskötetben, mely Gyulai bírálá-tának voltaképpen tárgya, „ez előkelő hang néha egykedvűségbe látszik átszapni, melyből éppen úgy hiányzik a rokon-, mint az ellenszenv”. Az előkelőség emlegetése ettől kezdve a Herczegről írott méltatások állandó tartozéka egészen az IGY ÍRTOK TI tartalomjegyzé-kében szereplő HERCZEG, AZ ELŐKELŐ-ig. Ugyancsak Gyulai hívta fel a figyelmet Herczeg műveinek gyengéjére, a szereplők pszichológiai motivációjának hiányára, arra tehát, hogy alakjainak jellemzésében, Kerecsényi Dezső későbbi, kiélezettebb megfogalma-zása szerint, „pusztán csak »az írói becsületszó« elhítható erejére” hagyatkozik. Ez a hiányosság szorosan összefügg az író diszkréciójával, előkelő szenvtelenségével, vagyis azzal, hogy alakjait kívülről mozgatja. Ez az előkelőség nemcsak Herczeg stílusának szembe-tűnő vonása, hanem egyszersmind legfőbb írói és emberi korlátja is. „Herczeg a maga előkelő hidegségében szinte játszik az alakjaival, mint sakkozó a figurákkal” – írja Karinthyval egy időben Oláh Gábor is, aki szerint Herczeg „soha nem merül be egészen egy-egy szenvedély-nek a széttagolásába, mintha jó ízlése tiltaná”. Úgy is mondhatnánk, hogy Herczeg azért képtelen az emberi cselekvés mélyebb mozgatórugóinak elemzésére, mert benne ma-gában van tabu alatt a szenvedély, a saját természete mélyebb boncolásának igénye. Karinthy mindössze azt teszi ehhez hozzá, hogy ugyanez az úri tartózkodás, világszem-léleti előkelőség eredményezi, hogy nála a természet is elveszti minden valóságos mély-ségét, kétdimenzióssá válik, pusztá nézetetni való képpé.

A kérdés csak az, hogy Karinthy kritikusai hevülete vajon nem aránytalan-e a könyv ambíciójához képest? Nem választott-e magának túl könnyű célpontot? Nem túlságosan könnyű-e az Új Idők hazabeszélő kritikusat tromfolni, aki Herczeget az Adria költőjének nevezi, s nem túldimenzionált-e költészetet számon kérni attól a könyvtől, melyet em-lékirataiban szerzője is csak afféle „nyári könyvként” emleget? Ráadásul, ha jobban megnézzük, Karinthy eljárásával kapcsolatban komoly kétségek merülhetnek fel.

Először is a SZELEK SZÁRNYÁN-t senki sem gondolta a Herczeg Ferenc-i életmű mérvadó vagy akár csak jellemző darabjának, olyannak, amelyen az íróról alkotott ítéletünk megfordulhatna. Másodszor, a könyv, amelyről Karinthy ír, még csak nem is új mű, hanem egy korábbi opus új kiadása. A SZELEK SZÁRNYÁN öt évvel korábban, 1905-ben jelent meg először, mint az Újság előfizetőinek ajándék kötete. Ez a korábbi kiadás egyébként valóságos könyvészeti remekmű, nem is annyira ódivatú, egész oldalas il-lusztrációknak és a beragasztott nyomatoknak, hanem a változatos szöveggközi rajzokkal szabadon bánó Basch Árpád rendkívül merész és dekoratív tipográfiai megoldásainak

köszönhetően. A Karinthy által kipécézett mű mindenfajta illusztráció nélkül jelent meg, ezért is hatnak telitalálatnak a következők: „szinte látni véljük a kép aljába illesztett papírszeletkét, melyen a *táj* címe olvasható: *Cattaró, Kék barlang, Raguza, Alkonyat a Quarerón. Herczeg Ferenc a természetet nem maga foglalja be képbe: hanem már kész képnek látja és leírja*”. Am a fentiek ismeretében elmondható, hogy Karinthy meglátásához voltaképpen a könyv első kiadása szolgált mintául, ahol a képek valóban kiegészítik, egy dimenzióval kibővítik Herczeg szövegét. Vagyis Karinthy mintha kétszeresen is igazságtalan lenne a könyvvel szemben: nemcsak ambícióját becsüli túl, de az egyik kritikai szempontját is mintegy annak korábbi, teljesebb kiadásából kölcsönzi.

Kritikájának túldimenzionáltságához tartozik az is, hogy lesújtó ítéletét a korabeli irodalompolitika kontextusában artikulálja, vagyis nem egyszerűen a véleményét fejt ki a *Nyugatban*, hanem szembeállítja azt az *Új Idők* kritikusanak szavaival. Írása így módon egyfajta forszírozott konfrontáció terepévé válik. Végül e konfrontáció erőltetéséhez tartozik az is, hogy az *Új Idők* korabeli számait átlapozva nem találtam olyasmit, ami a Karinthy idézte állításához hasonlítana, ilyen hangsúlyú mondat nincs a könyvről az 1910. június 19-i számban megjelent névtelen ismertetésben, mely láthatóan nem támaszt Herczeg könyvével szemben különösebb művészi elvárásokat: „*ebben a könyvben a vitorlás sportember naplóját írja meg*”. A helyzet tehát az – hacsak nem került el a figyelmemet az inkriminált passzus –, hogy Karinthy még csak nem is valóságos véleménnyel, hanem az irodalmi hadállások rendje szerint megképzett fantommal száll szembe.

Kritikája így minden kiélezettsége mellett is némiképp célt tévesztett. Létezik ugyan a dolognak egy olyan nézete is, amely szerint Karinthy éppenséggel Herczeg életművének vagy inkább életproblémájának, ha szabad így mondanom, kellős közepébe talált. Ez azonban már nem kettejük kapcsolatát, csakis Herczeg művészetének értelmezését érinti, s mint ilyen, egy másik írás tárgya. De akár így van, akár nem, nehéz elképzelni, hogyan ajánlhatott néhány év múlva az itt kíméletlenül megbírált írónak bármit is „*tisztelete jeléül*”.

1911 januárjától Herczeg már nem csak az *Új Idők* szerkesztője, hanem Tisza Istvánnal együtt ő áll az ellen-*Nyugat*ként létrehozott *Magyar Figyelő* élén is. És egy pillanatra úgy tűnt, hogy Karinthy szolgáltatja a gyúanyagot a két lap, a két tábor összecsapásához. Nihil című versét ugyanis Osvát Ernő a *Nyugat* 1911. évi első számában közölte, noha még a modernek háza táján is voltak olyanok, akik a versben időzített bombát, Osvát gesztusában pedig nyílt provokációt szimatoltak. Ignotus és Hatvany Lajos attól tartott, hogy a Nihil minden kritikát kihív maga ellen, mégpedig – a véleményüket tolmácsoló Móricz szavaival – „*éppen akkor, mikor a »Magyar Figyelő« megindul, annak bizonyítására, hogy a »Nyugat« egy minden magyar istenektől elrugaszkodott valami, tehát meg kell ölni*”. A várt reakció azonban elmaradt, Herczeg nem írta meg az Ignotus szerint már készülő, *Nyugat* elleni kirohanását a *Magyar Figyelő*be, csupán az *Új Idők* éles nyelvű Horkaynéjeként gyúnyolódik – de nem Karinthyra vagy Osvátra, hanem, minő igazságtalanság – Hatvanyra, a pénzemberen.

Kétségtelen viszont, hogy amikor a következő évben Karinthy első kötetei megjelentek, a *Magyar Figyelő* feltűnő ellenszenvvel emlékezett meg róluk. A lapnak egyébként nem volt kritikai rovata, és az első évben egyáltalán nem közölt írást irodalmi művekről. A következő években is csak szórványosan, számonként egy, legfeljebb két kritika olvasható benne, és ez a változás Kemény Simon nevéhez kötődik. Miképpen került ez a *Nyugatban* publikáló költő, akinek első kötetét is a *Nyugat* adta ki, első számú kritikus-

ként a *Magyar Figyelő*-be, mit keresett, mit talált ott, és miért kopott ki belőle néhány év múlva? – olyan kérdések ezek, melyeket tudtommal eddig senki sem firtatott, és én sem tudok itt megválaszolni. Csupán megjegyzem, hogy Kemény pályájának ez a vargabetűje is a konzervatívok és a modernnek közötti határvonalak korabeli képlékenységéről tanúskodik, és önmagában is megérne egy tüzetesebb tanulmányozást. Az átpártolt költő először a *Nyugat* belső, Osvát és Hatvány közt folyó, irodalompolitikai viszályáról ír, s miközben megjegyzi, hogy az utóbbinak sok igazsága van abban, hogy a *Nyugat* „zöld kezdők, ravasz utánzók és irodalmi svindlerok csárdája lett”, mégiscsak az Ady, Babits és Móricz irodalmi forradalmának propagálásán buzgólkodó bárótól, a konzervatívok kedvenc céltáblájától vitat el minden érdemet és anyagi áldozatot, cáfolva egyúttal azt is, hogy Ady, Babits és Móricz fellépése forradalmat jelentene a magyar irodalomban. Egy másik írásában pedig mintha saját kritikai programját körvonalazná, amikor a komoly, a baráti összefonódásokon és érdekszövetségeken felülemelkedő irodalmi bírálat hiányáról ír, „egy nagy rovincsoló eljövetelet” követelve. Erre a szisztematikus rovincsolásra mégsem vállalkozott, és irodalmi tárgyú kritikái némiképp esetleges választásról tanúskodnak. Az 1912-es évfolyamban Krúdy első SZINDBÁD-könyve, valamint Molnár Ferenc, Nagy Endre, Benedek Marcell és Béli Izor darabjai szerepelnek a listán. Karinthy az egyetlen nyugatos szerző (Krúdy többet publikál a *Magyar Figyelő*-ben, mint a *Nyugatban*), akiről ír – róla azonban kétszer is! Vajon mi az oka ennek az aránytalan és kitüntető figyelemnek? Van-e része benne az írói hiúságában megsértett Herczeg Ferenc főszerkesztői sugalmazásának? Vagy inkább Kemény Simon magánbejárattú irritációjáról van szó, aminek még a korrektségre kényesen ügyelő Herczeg sem állt az útjába? Lehet, hogy Kemény Simonban az ÍGY ÍRTOK TI szerzőjének róla írt torzképei óta gyűlt a harag, és most talált alkalmat a levezetésére? Mindenesetre mindkét kritikája arról tanúskodik, hogy Karinthy írásai elemi és fékezhetetlen utálkozást váltottak ki belőle. Novelláskötete, az *ESIK A HÓ* kapcsán mondja, hogy „Karinthy testileg, fizikailag és patológikusan kellemetlen”. E zaklatott ütemű, lázálomszerű, szaggatott elbeszélések stílusa és témája – a halál, az öngyilkosság, az örületbe hajló monomania – egyaránt elborzasztja: „Ez csak elmeorvosok szaklapjaiban lehet művészet, de irodalom ott sem.” És a GÖRBE TÜKÖR humoreszkjeitől sem azt kapja, amire olyannyira vágyik: vidám és szívbéli nevetést. Beállításában a humoreszkek világa megtévesztően hasonlít a novellákéhoz, nincs bennük semmi kedvesség, könnyedség és báj. Vértolulásos humor ez, melynek nem az elnéző, szeretetteljes mosoly, hanem a torz grimasz a védjegye: „Az inkvizíció minden rafinált kegyetlenkedésével végiggyötri a témát, megrág, megforgat minden szót, alája néz, följe néz, minden értelmét megvizsgálja, gyömszőli, pofozza, míg végre úgy helyezi bele a mondatba, hogy a szóból az értelem kigázolt belei lógnak ki.” Ami azt illeti, ez a jellemzés pontos és plasztikus, Karinthy humoreszkjeit valóban ez a fajta dúltság, vérre menő agresszivitás különbözteti meg a humor korabeli mestereitől, csak hogy Kemény számára ez nem egy karakteres és filozofikus életszemlélet hajtása vagy túlhajtása, hanem szimpla ízlésficam.

A NIHIL megjelenésekor bejósolt irodalmi pofozkodást tehát jókora csúszással Kemény Simon kezdi (kicsit a jól ismert vicc mintájára: azzal, hogy visszaüt Herczeg Ferenc helyett). Karinthy válasza viszont nem sokat késik. ZÁRT MAGÁNLEVÉL KEMÉNY SIMON ÚRHOZ, A 'MAGYAR FIGYELŐ' MUNKATÁRSÁHOZ címmel jelenik meg Franyó Zoltán rövid életű lapja, az *Új Revü* 1912. november 1-jei számában. Kemény igazolva érezhette magát, mert ez aztán tényleg kellemetlen, tenyérbe mászó és vállveregető írás, mely olyannyira rájátszik erre a modorra – hogy egyszersmind a nyegleség és fölényeskedés paródiája is, nehezen

helyreteremtő stílusbravúr. Szinte lehetetlen elválasztani benne a sértő hangot a féktelen és ingerkedő mókázástól: a valóságos indulat a stílusimitáció maszkiájában hetvenkedik, a játékosság pedig valódi kioktatást takar. Karinthy a maga teremtette hangok kulisszái között cikázik, olyan perlekedő dialogikusságot hozva létre, melyben minden kimondhatóvá válik, mert mindennek megvan a humoros ellensúlya. Minthogy Kemény a GÖRBE TÜKÖR ízléstelenségeinek példáit a kötet stílusparódiáiból emelte ki, Karinthy teljes joggal és hallatlan pimaszsággal tromfolhatott: „*Hát nézd fiacskám. [...] észrevehető volt az az, hogy ezek a mondatok nálam nem elsődleges humor gyanánt szerepelnek, hanem karrikatúrái régi és rossz stílusoknak, szóval általános filozófiai és kritikai szempontok vezettek, mikor írtam őket – érted fiacskám? – na, mondd utánam szépen: általános filozófiai és kritikai szempontok, ál-ta-lá-nos fi-lo-zó-fi-a-i és kri-ti-ka-i szempontok – érted?*” Majd kellően kifigurázva a neki szentelt figyelmet egy olyan lapban, „*mely kritikát ritkán közöl*”, ezt tanácsolja: „*ha legközelebb megint könyvem jelenik meg, vagy viccet csinálók a New Yorkban, vagy füttyentek egyet, és te írsz erről, álnév alatt írd és kérdezd meg tőlem... milyen szempontból volna a legalkalmasabb lerántani – nem hencegni akarok, én ehhez jobban értek*”. És hogy a végén minden világos legyen, és minden végleg összezavarodjon, nyílt „*zárt magánlevél*” így fejezi be: „*(Ez is csak karikatúra, nem komoly.)*”

Nem csoda, hogy Kemény Simon irritációja ezután sem csökken. 1913 nyarán szinte kérkedve jegyzi meg, hogy Somlyó Zoltán verseskötetéről csak azért ír, hogy megindokolja, miért nem engedelmeskedik az előszót író Karinthy „parancsának”, és miért *nem* szereti ezt a lírát. (Közben egy másik kritikájában egyszerűen elcseni Karinthy Füstparódiájának bevezetéséből azt a tréfát, hogy a modernnek szabad versének hosszú sorait spulnira kell csavarni, és ellenük fordítja.)

De ez már a BUDAPESTI EMLÉK és benne Herczeg Ferencnek, a *Magyar Figyelő* főszerkesztőjének szóló ajánlás éve. Ehhez kapcsolódó történetemnek lassan a végéhez érve, nem tehetek mást, mint hogy ezúttal Karinthy szavaival teszem fel ismét a kérdést: vajon ez az ajánlás is „*csak karikatúra, nem komoly*”? A válaszom azonban ezúttal kurta, határozott és már-már kijózanítóan egyszerű, nincs benne semmi bizonytalanság. Bármilyen furcsán hangozzék is az előzőek fényében, Karinthy dedikációja valóban őszinte tiszteletének adott kifejezést. Pontosabban hálás köszönetének. Az írófejedelemhez írt későbbi leveléből tudjuk, hogy 1913 elején a Herczeg közbenjárásával elnyert kultuszminisztériumi ösztöndíjból bútorozta be élete első polgári lakását. Ahogy ő fogalmazott: „*lakást és bútort és feleséget és gyereket abból a pénzből vásároltam magamnak*”.

Ezzel minden homály szertefoszlik, egyszerre mindent értünk, felesleges a további magyarázat, sőt feleslegessé váltak az eddigiek is. Kiderült a póre igazság, az, amire titokban és félve talán számítottunk is. Esetünk egészen egyszerű és hétköznapi, semmi köze irodalmi kérdésekhez, elvekhez és táborokhoz, a dolog *irodalmi* oldalának boncolgatását mindenestül felülírta a pénzkérdés és a protekció körül forgó, kiábrándítóan prózai történet.

Ismerem ezt a csalódott hangot, és megértem – az előző mondatokat mégsem én mondom. Ha ezt gondolnám, eleve nem kezdtem volna bele ebbe az írásba, hiszen én természetesen kezdettől fogva tudtam, hogy ez lesz a vége. Csakhogy ettől még épp elég hely marad a kérdéseknek és a magyarázatok kívánalmának. Amiképp csodálkozásom sem apadt el – legfeljebb irányt változtat. Írásom hallgatólagos előfeltevése az volt, hogy a Herczeg Ferencnek szóló dedikáció, akárcsak Karinthy többi említett kötetajánlása, a lehetséges olvasók névtelen tömegéből kiválasztott közeli, számára különösen kedves vagy fontos olvasónak szól, a könyv ideális olvasóját nevesíti, s ekképpen egyfajta élet-

közelség nyomatékos jelzése is. Ez furdalta a fantáziámat, hiszen Herczeg nevéhez igencsak nehezen tudtam a fenti attribútumokat hozzákapcsolni. Nem csak azért, mert ez a név hagyományosan éppen azt testesíti meg számunkra, ami a XX. század eleji irodalmi modernizmus és progresszív gondolkodás gyökeres ellentéte, hanem mert jól ismertem Karinthy nem sokkal korábbi kritikáját a SZELEK SZÁRNYÁN-ról. Most azonban egyszerre világossá vált, hogy az ominózus gesztus egy másik ajánlástípus mintáját követi, azt, amelyet, nem annyira a szellemi és életbeli közösség, hanem az életfenntartás gazdasági kényszere motivál, amikor az író támogatójának kegyét keresi, vagy pártfogójának, mecénásának fejezi ki háláját: a királynak, a fejedelemnek, a hercegnek.

Azon viszont immár irodalmi kapcsolatuk bevilágítása után sem győzők csodálkozni, hogy Herczeg ilyen készségesen és nagyvonalúan segített egy fiatal írón, aki nemcsak hogy egy tőle teljesen idegen irodalmi irány képviselője volt, nem csak egy egész világ választotta el tőle, de akire személy szerint is neheztelhetett volna. Karinthynek tehát minden oka megvolt a tiszteletre, még ha az nem is annyira az írónak, hanem a kicsinyes irodalmi pártharcokon, a személyes sértettség felülemelkedő úriembernek szólt.

De ha jobban belegondolunk, ebben a történetben Karinthyra nézve sincs semmi kompromittáló. Lehet, hogy először csalódottságot kelt a rejtélyesnek tűnő helyzet banális feloldása, látnunk kell azonban, hogy Karinthy rá következő gesztusa korántsem volt kötelező, megjósolható vagy szükségszerű. Megköszönhette volna az írófejedelem segítségét magánlevélben vagy bármilyen más, nem nyilvánossá tett módon is. Ő azonban valami miatt mégis e kirívó, sőt sokakban bizonyára visszatetszést vagy értetlenséget keltő irodalmi formát választotta. S ha az ajánlás indokának kiderülése, lelepleződése elsőre keserű vagy kaján mosolyt válthat ki belőlünk, Karinthy közszemlére tett tiszteletadása éppolyan rendkívüli, tiszteletre méltó és bizonyos tekintetben éppolyan megmagyarázhatatlan marad a számunkra, mint Herczeg önzetlen közbenjárása.

Különben Karinthy esete aligha volt egyedi. Talán épp barátja szerencsésén felbuzdulva 1914. januárjában Kosztolányi is hasonló ügyben fordult Herczeg Ferenchez: „*Újra szívesen kérem önt arra, amire múltkor bátor voltam kérni: említse meg a nevem és a kérvényem a kultuszminiszter úr előtt, akinél a pénteki audiencián tisztelegtem. A kérvényem sorsa és – talán – a sorsom is az ön értékes és nemes közbenjárásától függ.*” S bár nem tudjuk, Herczeg minden bizonnyal ezúttal is megtett minden tőle telhetőt. Annál is inkább, mert Karinthyval ellentétben Kosztolányi sokszor és nagyobb hajlékonysággal, sőt bizonyos respektussal írt Herczeg darabjairól, és még 1912-ben is, mintegy önmagát biztatva, ezt találja mondani: „*Állandóan tudatunkban van, hogy Herczeg Ferenc tiszta csúcsok felé törekszik.*”

Epilógusként mindehhez két dolgot tesztek hozzá, s most már ki-ki gondoljon rólok azt, amit akar. Az egyik az, hogy Karinthy, mint arról már idézett, majd' húsz évvel későbbi levele tanúskodik, megfeledkezett ajánlásáról, így aztán röstelkedve írja Herczegnek, hogy annak idején „*egyetlen szóval sem köszöntem meg Önnek azt a bizonyos »egy szót«*”, amit az írófejedelem az érdekében szólt. A másik pedig az, hogy ajánlás ide, tisztelet oda, amikor 1914-ben Karinthy kiadta kritikáinak gyűjteményét ÍRÁSOK ÍRÓKRÓL címmel, eszébe sem jutott, hogy kiemelje belőle a SZELEK SZÁRNYÁN-ról írt, nem éppen hízelgő bírálatát. Vajon ebben Karinthy karakánságának újabb bizonyítékát kell látnunk, vagy egyszerűen az a helyzet, hogy a hírhedten szórakozott író már egy év múlva elfelejtette Herczeg felé tett, tüntetően kinyomtatott s ekképpen az örökkévalóságra hagyományozott gesztusát?

Lewis Carroll

ALIZ CSODAORSZÁGBAN

Részlet

Varró Zsuzsa fordítása, a verseket Varró Dániel fordította

Tizedik fejezet

A HERING-KERINGŐ

A Hamis Teknősbéka nagyot sóhajtott, és az egyik úszólábát elhúzta a szeme előtt. Alizra nézett, és próbált megszólalni, de néhány percig csak csukladozott a sírástól.

– Mintha a torkán akadt volna valami – mondta a Griffmadár, és rögtön elkezdte rázogatni és hátra veregetni. A Hamis Teknősbéka végül újra meg tudott szólalni, és potyogó könnyekkel folytatta:

– Lehet, hogy nem sokat éltél a tengerben...

– Tényleg nem – mondta Aliz.

– ...és talán soha nem is találkoztál személyesen heringgel...

– Szoktam enni... – kezdte Aliz, de gyorsan észbe kapott, és azt mondta: – Nem, soha.

– ...úgyhogy fogalmad sem lehet róla, milyen csodás dolog is az a Hering-keringő!

– Tényleg nincs – mondta Aliz. – Az milyen tánc?

– Aszondja hogy – mondta a Griffmadár –, először is felsorakozunk a tengerparton...

– Két sorba! – kiáltotta a Hamis Teknősbéka. – Fókák, teknősök, lazacok és így tovább, aztán, amikor már minden medúzát eltakarítottunk az útból...

– Ami általában elég sokáig tart – szolt közbe a Griffmadár.

– ...két lépés előre...

– Mindenki egy heringgel! – kiáltotta a Griffmadár.

– Természetesen – mondta a Hamis Teknősbéka –; két lépés előre, meghajlás a párunknak...

– ...heringcsere, és vissza alapállásba – folytatta a Griffmadár.

– Azután pedig – folytatta a Hamis Teknősbéka – elhajítjuk a...

– A heringet! – rikkantotta a Griffmadár a levegőbe szökkenve.

– ...ki a tengerre, amilyen messzire csak tudjuk...

– Utána úszunk! – ordította a Griffmadár.

– Szaltó a tengerben! – kiáltott a Hamis Teknősbéka, vadul körbeszökdelve.

– Ismét heringcsere! – rikoltotta a Griffmadár.

– Vissza a partra, és ez még mind csak az első figura – mondta a Hamis Teknősbéka, hirtelen leeresztve a hangját, és a két állat, akik eddig eszeveszetten ugrabugráltak, nagyon bánatosan és csendesen ismét leültek, és Alizra néztek.

– Nagyon szép tánc lehet – mondta Aliz félénken.

– Szeretnél látni belőle valamit? – kérdezte a Hamis Teknősbéka.

– Igen, nagyon – mondta Aliz.

– Gyerünk, próbáljuk meg az első figurát – mondta a Hamis Teknősbéka a Griffmadárnak. – Hering nélkül is megleszünk. Ki énekel?

– Ó, énekelj te – mondta a Griffmadár. – Én már elfelejtettem a szöveget.

Így hát elkezdtek ünnepélyesen körbe-körbe táncolni Aliz körül, néha ráhágtak a lábára, amikor túl közel mentek el mellette, a mellső mancsukkal vezényeltek, miközben a Hamis Teknősbéka ezt énekelte nagyon lassan és szomorúan:

*„Tudna fürgébb lenni, kérem?” szólt a csigához a hekk,
„Lökösödik itt a vidra, az nyom önnek egyre, nyekk.
Sorban állnak, látja, mind a rákok és a sprottnik ott,
Volna kedve csatlakozni, egy kis táncot ropni, hopp?
Volna nemde, volna nemde kedve táncot ropni, hopp?
Volna nemde, volna nemde kedve táncot ropni, hopp?”*

*„Nincs fogalma önnek arról, hogy milyen csodálatos
Mint hering a sós habokba lenni eldobálva!” „Nos,
Hogyha minket messze eldob, el ki minket dobni fog...”
Mond a csiga, nem megy akkor, kösz, de táncot ropni, hopp.
Kösz, de mégse, kösz, de mégse menne táncot ropni, hopp,
Kösz, de mégse, kösz, de mégse menne táncot ropni, hopp.”*

*„Mit jelent a messze? Kérem, vállalok garanciát,
Hogy a túlparton közelnek hívják azt a franciák.
Mert a helyzet onnan nézve lényegében fordított”
Szólt a hekk, „hát volna nemde kedve táncot ropni, hopp?
Volna nemde, volna nemde kedve táncot ropni, hopp?
Volna nemde, volna nemde kedve táncot ropni, hopp?”*

– Köszönöm, igazán eredeti tánc – mondta Aliz, aki nagyon örült, hogy végre vége –, és nagyon tetszett ez az érdekes dal is!

– Nos, ami a sprottnikat illeti – mondta a Hamis Teknősbéka –, ők... gondolom, láttál már sprottnit?

– Igen – mondta Aliz –, sokszor látom őket a konzerv...ban – gyorsan elhadarta a mondat végét.

– Nos, ha együtt jártok konzervatóriumba – mondta a Hamis Teknősbéka –, nyilván tudod, hogy néznek ki.

– Azt hiszem – felelte Aliz elgondolkozva. – A szájukban van a farkuk... és olajosak.

– Az olajjal kapcsolatban tévedsz – mondta a Hamis Teknősbéka –: az lejönne róluk a tengerben. De tényleg a szájukban van a farkuk, mégpedig azért... – itt a Hamis Teknősbéka ásított, és becsukta a szemét. – Mondd el neki, hogy miért, meg minden – mondta a Griffmadárnak.

– Azért – mondta a Griffmadár –, mert nekik volt kedvük táncot ropni a heringekkel. Úgyhogy kihajították őket a tengerre. Úgyhogy sokat kellett esniük. Úgyhogy erősen a szájukba fogták a farkukat. Úgyhogy többet aztán már nem is tudták kivenni. Ennyi.

– Köszönöm szépen – mondta Aliz –, ez nagyon érdekes. Eddig alig tudtam valamit az olajos halakról.

– Mondhatok többet is, ha akarod – mondta a Griffmadár. – Tudod, mire használjuk például a szardellapasztát?

– Nem tudom – mondta Aliz. – Mire?

– *A lábbelik karbantartására* – felelte a Griffmadár nagyon komolyan.

Aliz teljesen elképedt. – *A lábbelik karbantartására!* – ismételte meg álmélkodva.

– Miért, a te lábbelidet mivel tartják karban? – kérdezte a Griffmadár. – Úgy értem, mitől ilyen fényes?

Aliz lenézett a cipőjére, és elgondolkodott egy kicsit, mielőtt válaszolt volna. – *A cipőpasztától, azt hiszem.*

– *A lábbeliket a tengerben* – folytatta zengő hangon a Griffmadár – *szardellapasztával tisztítják. Most már tudod.*

– És milyen lábbelit viselnek a tengerben? – kérdezte Aliz nagyon kíváncsian.

– Természetesen csukát – felelte a Griffmadár kissé türelmetlenül –, ezt még egy ebihal is tudja.

– *A hekk helyében* – mondta Aliz, akinek még mindig a dalon járt az esze – én azt mondtam volna a vidrának: „Ne tessék tolakodni, már éppen elegen vagyunk!”

– Egyetlen jól nevelt hal sem mondana ilyet – mondta a Hamis Teknősbéka. – Az nagyon meghekkentő viselkedés volna.

– *Azazhogy „meghökkenítő”? – kérdezte Aliz.*

– *Akkor azt mondtam volna – felelte a Hamis Teknősbéka sértődötten. A Griffmadár pedig hozzátette: – Gyerünk, most halljuk a te kalandjaidat.*

– *Elmesélhetem a kalandjaimat... ma reggeltől kezdve – mondta Aliz kissé bátortalanul –, de nincs értelme visszamenni tegnapiig, mert akkor valaki más voltam.*

– *Ezt tessék megmagyarázni – mondta a Hamis Teknősbéka.*

– *Nem, nem! Először a kalandokat – mondta türelmetlenül a Griffmadár –, a magyarázatok olyan rémesen sokáig tartanak.*

Így hát Aliz mesélni kezdte nekik a kalandjait onnan indítva, hogy meglátta a Fehér Nyulat. Először kicsit izgult, mert a két állat olyan közel ment hozzá, egyik az egyik, másik a másik oldalára, és olyan nagyon tágra nyitották a szemüket, és eltátották a szájukat, de mesélés közben aztán felbátorodott. Teljes csendben hallgatták, amíg ahhoz a részhez nem ért, hogy elmondta a „*William papá*”-t a Hernyónak, és hogy máshogy szólt az egész, és akkor a Hamis Teknősbéka nagy lélegzetet vett, és azt mondta: – Ez roppant különös.

– *A legroppantabban különös – mondta a Griffmadár.*

– *Máshogy szólt az egész! – ismételte meg eltűnődve a Hamis Teknősbéka. – Szívesen meghallgatnám, ahogy most megpróbál elszavalni valamit. Szólj neki, hogy kezdje. – A Griffmadárra nézett, mintha úgy gondolná, hogy valamiféle befolyással bír Alizra.*

– *Állj fel, és mondd el az „Új győzelmünk zengem”-et – szólította fel a Griffmadár.*

– *Milyen parancsolgatóságok itt az állatok, és folyton felmondadják a leckét! – gondolta Aliz. – Akár az iskolában is lehetnének. – Azért felállt, és elkezdte mondani a verset, de a feje annyira tele volt a Hering-keringővel, hogy alig tudta, mit mond, és a szavak igazán nagyon furcsán jöttek egymás után:*

*„Túlfőztetek engem” mondta a rák,
És sértetten bevajazta magát.
Íngét kacsamód kikefélte, mikorra
Lábujjait ebrendezte az orra.*

– Én nem így ismertem gyermekkoromban – mondta a Griffmadár.

– Hát én ezt még soha életemben nem hallottam – mondta a Hamis Teknősbéka –, de páratlan sületlenségnek hangzik.

Aliz nem szólt semmit: leült, a kezébe temette az arcát, és azon gondolkozott, vajon történik-e még bármi is a megszokott módon valaha.

– Tessék megmagyarázni! – mondta a Hamis Teknősbéka.

– Nem tudja megmagyarázni – mondta gyorsan a Griffmadár. – Mondd a második versszakot.

– De mi ez a lábujjaival? – makacskodott a Hamis Teknősbéka. – Hogyhogy elrendezte az orra?

– Ez az alapállás a táncban – mondta Aliz, de az egész dologtól szörnyen össze volt zavarodva, és nagyon szeretne volna másra terelni a szót.

– Mondd a második versszakot – ismételte meg a Griffmadár türelmetlenül –; így kezdődik: „*Hisz látni való*”.

Aliz nem mert ellenkezni, pedig biztos volt benne, hogy nem lesz jó vége, és remegő hangon folytatta:

*Hisz látni való, nem kétes ez itt:
A bagoly meg a párdúc rétesezik...*

– Mi értelme ennek a sok szaválásnak – szakította félbe a Hamis Teknősbéka –, ha közben nem magyarázol meg semmit? Ez messze a legzagyvább dolog, amit valaha hallottam!

– Igen, azt hiszem, jobb lesz, ha abbahagyod – mondta a Griffmadár, amit Aliz nagyon szívesen meg is tett.

– Megpróbálkozzunk egy másik figurával a Hering-keringőből? – folytatta a Griffmadár. – Vagy szeretnéd, ha a Hamis Teknősbéka énekelne neked valamit?

– Ó, igen, énekeljen a Hamis Teknősbéka, ha volna olyan kedves – válaszolta Aliz olyan gyorsan, hogy a Griffmadár azt mondta kicsit sértődötten:

– Hm! Ízlések és pofonok! Énekelj el neki a „*Teknősbékaleves*”-t, rendben, öreg harcos?

A Hamis Teknősbéka nagyot sóhajtott, és olykor a sírástól megbicsakló hangon énekelni kezdett:

*Hogy illatozik, hogy zöldeleg
A leves, mit a tálba töltenek!
Ki nem kanalazna még bele se?
Gyönyörű leves, ó, mai nap levese!
Mai na-ha-ha-ha-haaap leveseee!
Mai na-ha-ha-ha-haaap leveseee!
Gyönyö-hö-hö-hö-hö-rűű leves, ó,
Mai nap, mai nap levese!*

*Ki áhítozik más táplálékra?
Zeller, te kinek kellel? Vagy répa?
Ki nem áhít, ó, forrón, hevесе-
Nha meg is fuj előbb, mai nap levese?
Ha meg is fuj előbb, mai nap levese?*

*Gyönyörű leves, ó, mai nap levese!
 Mai na-ha-ha-ha-haaap leveseee!
 Mai na-ha-ha-ha-haaap leveseee!
 Gyönyö-hö-hö-hö-hö-rúú levese, ó,
 Mai nap, mai naaap leveseee!*

– Újra a refrént! – rikkantotta a Griffmadár, és a Hamis Teknősbéka épp belekezdett, amikor kiáltás hallatszott a távolból: – Kezdődik a tárgyalás!

– Gyerünk! – kiáltotta a Griffmadár, és kézen fogva Alizt elviharzott, meg sem várva a dal végét.

– Milyen tárgyalás? – zihálta Aliz futás közben, de a Griffmadár csak azt felelte, „Gyerünk!”, és még gyorsabban futott, miközben egyre halkabban és halkabban jöttek a távolból, a nyomukban keletkező szellő hátán, a bánatos szavak:

*Gyönyö-hö-hö-hö-hö-rúú levese, ó,
 Mai nap, mai nap levese!*

Tizenegyedik fejezet

KI LOPTA EL A KEKSZET?

Amikor odaértek, a Kőr Király meg a Kőr Dáma a trónusukon ültek, és nagy tömeg vette őket körül: mindenféle kis madár meg állat, akárcsak az egész pakli kártya; előttük a Bubi láncra verve, akit katonák fogtak közre, a Király mellett pedig ott állt a Fehér Nyúl, egyik kezében harsona, a másikban egy pergamentekercs. A bíróság közepén egy asztal állt, azon pedig nagy tál keksz: annyira jól nézett ki, hogy Aliznak összefutott a szájában a nyál. – De jó lenne, ha hamar végeznének a tárgyalással – gondolta –, és felszolgálnák a frissítőket! – De úgy látszott, erre nem sok esély van, így hát Aliz nézelődni kezdett, hogy valamivel eltöltse az időt.

Még soha nem volt bíróságon, de könyvekben olvasott róla, és nagyon örült, hogy majdnem mindennek tudja a nevét.

– Az ott a bíró – mondta magában –, a nagy parókájából ítélve.

A bíró egyébként a Király volt: a paróka tetejére vette föl a koronáját (nézzétek meg a képet a könyv elején, ha látni akarjátok, hogy festett), ami nem látszott valami kényelmesnek, és előnyösnek sem volt éppen mondható.

– Az ott a tanúk padja – gondolta Aliz –, azok ott tizenketten pedig (kénytelen volt azt mondani, hogy „azok”, ugyanis némelyik állat volt, némelyik pedig madár), gondolom, a vádesküdtszék. – Ezt az utolsó szót kétszer-háromszor is elismételte magának, annyira büszke volt rá, mivel úgy gondolta – egyébként helyesen –, hogy nagyon kevés vele egykorú kislány tud erről ilyen sokat. Mindazonáltal az „esküdtek” is éppúgy megfelelt volna.

A tizenkét esküdt szorgosan írogatott a palatáblájára.

– Mit csinálnak? – súgta oda Aliz a Griffmadárnak. – Nem lehet írnivalójuk, mielőtt a tárgyalás elkezdődött volna.

– Felírják a nevüket – súgta vissza a Griffmadár –, nehogy elfelejtsék a tárgyalás végéig.

– Micsoda ostoba jószágok! – kezdte Aliz hangosan és ingerülten, de gyorsan elhallgatott, mert a Fehér Nyúl azt kiáltotta: – Csendet a tárgyalóteremben! –, a Király pedig felvette a szemüvegét, és idegesen pislogott körbe, hogy lássa, ki hangoskodik.

Aliz olyan jól látta, mintha csak a hátuk mögött állt volna, hogy az esküdtek mind felírták a táblájukra: „micsoda ostoba jószágok!”, és még azt is látta, hogy az egyikük nem tudta, hogy írják azt, hogy „jószágok”, és a szomszédjától kellett megkérdeznie.

– Jó nagy összevisszaság lesz a tárgyalás végére! – gondolta Aliz.

Az egyik esküdtnak csikorgott a krétája. Aliz ezt persze nem tűrhette: a termet megkerülve a háta mögé állt, és hamarosan szerét ejtette, hogy elvegye tőle. Olyan gyorsan csinálta, hogy a szegény kis esküdt (Vili volt az, a Gyík) egyáltalán nem értette, hová tűnhetett a krétája, így hát miután mindenfelé kereste, kénytelen volt egész nap az ujjával írni, aminek nem sok értelme volt, mivel nem hagyott nyomot a táblán.

– Herold, olvasd fel a vádat! – mondta a Király.

Erre a Fehér Nyúl háromszor megfújta a harsonát, majd kitekerte a pergament, és felolvasta a következőket:

*A Kőr Dáma máma kekszet kelesztett,
A legszebb kekszeket, ám a
Kőr Bubi orvul orozta el eztet
A kekszet, és ezt kiabálta:
„Jól eloroztam a legszebb kekszet,
Most ti nem esztek kekszet, nesztek!”*

– Hozzátok meg a döntéseketek – mondta a Király az esküdteknek.

– Még nem, még nem! – vágott közbe gyorsan a Nyúl. – Addig még sok minden van hátra!

– Szólítsák az első tanút – mondta a Király; a Fehér Nyúl háromszor megfújta a harsonát, és azt kiáltotta:

– Első tanú!

Az első tanú az Ezelős Kalapos volt. Amikor bejött, egyik kezében teáscsészét tartott, a másikban egy darabka vajjas kenyeret.

– Bocsánatáért esedezem, Felség – kezdte –, hogy behozom ezeket: de még nem fejeztem be a teázást, amikor értem küldtek.

– Be kellett volna fejezned – mondta a Király. – Mikor kezdted el?

A Kalapos a Pünkösdi Nyúlra nézett, aki utána jött be a terembe a Vombattal karöltve. – Március tizennegyedik volt, azt hiszem – mondta.

– Tizenötödike – mondta a Pünkösdi Nyúl.

– Tizenhatodika – tette hozzá a Vombat.

– Vegyétek jegyzőkönyvbe – mondta a Király az esküdteknek, az esküdtek pedig buzgón felírták mindhárom dátumot a táblájukra, azután összeadták, majd az eredményt átszámították shillingre és pennyre.

– Vedd le a kalapodat – mondta a Király a Kalaposnak.

– Nem az enyém – mondta a Kalapos.

– *Lopott!* – kiáltott fel a Király az esküdtekhez fordulva, akik ezt rögtön jegyzőkönyvbe vették.

– Azért van, hogy eladjam – tette hozzá a Kalapos magyarázatképpen –; nincs saját kalapom. Kalaposmester vagyok.

Erre a Királyné föltette az okuláréját, és méregetni kezdte a Kalapost, aki elsápadt, és idegesen toporogni kezdett.

– Halljuk a vallomásodat – mondta a Király –, és ne idegeskedj, különben itt helyben lefejeztetünk.

Ez láthatólag egyáltalán nem nyugtatta meg a tanút: folyton egyik lábáról a másikra állt, aggódva pillantgatott a Királynéra, és zavarában nagyot harapott a teáscsészéjéből a vajjas kenyér helyett.

Ebben a pillanatban Aliz valami nagyon furcsát kezdett érezni, amitől teljesen zavarba jött, de aztán ráébredt, mi az: megint nőni kezdett, és először arra gondolt, feláll, és otthagyja a tárgyalást, de aztán meggondolta magát, és úgy döntött, ott marad, ameddig elfér.

– Mit kell úgy tolakodni – szólalt meg a Vombat, aki mellette ült. – Alig kapok levegőt.

– Nem tehetek róla – mondta Aliz nagyon szelíden –: nővök.

– Itt nincs jogod nőni – mondta a Vombat.

– Ugyan már – mondta Aliz valamivel bátrabban –, a vombatok is nőnek.

– Igen, de én ésszerű mértékben nővök – mondta a Vombat –, nem ilyen lehetetlen módon. – Ezzel felállt, és duzzogva átvonult a terem másik végébe.

Eközben a Királyné végig a Kalapost fixírozta, és épp akkor, amikor a Vombat átment a termen, azt mondta az egyik törvényszolgának: – Hozd ide az énekesek listáját a múltkori koncertről! – amire a szerencsétlen Kalapos annyira elkezdett remegni, hogy leesett a cipő a lábáról.

– Halljuk a vallomásodat – ismételte meg a Király mérgesen –, különben le leszel fejeztetve, akár ideges vagy, akár nem.

– Szegény ember vagyok, Felség... – kezdte a Kalapos remegő hangon – és még nem kezdtem el teázni... még vagy egy fertály hétig... és mivel a vajjas kenyér úgy megfoghatkozott... és úgy táncolt a téa...

– Táncolt a *mi*? – kérdezte a Király.

– Téával kezdődött – felelte a Kalapos.

– Hát persze, a tánc té-ával kezdődik! – mondta a Király élesen. – Tökfilkónak nézel bennünket? Folytasd!

– Szegény ember vagyok – folytatta a Kalapos –, és azután már majdnem mindenek táncolni kezdtek... de a Pümkösdi Nyúl azt mondta...

– Nem mondtam ilyet! – vágott közbe gyorsan a Pümkösdi Nyúl.

– De igenis hogy mondtál! – mondta a Kalapos.

– Tagadom! – mondta a Pümkösdi Nyúl.

– Tagadja – mondta a Király –, hagyd ki ezt a részt.

– Hát mindenesetre a Vombat azt mondta... – folytatta a Kalapos, és idegesen körül-nézett, hogy az is tagadni fogja-e, de a Vombat nem tagadott semmit, mivel mélyen aludt.

– Azután – folytatta a Kalapos – szeltem még egy kis vajjas kenyeret...

– De mit mondott a Vombat? – kérdezte az egyik esküdt.

– Az nem jut eszembe – mondta a Kalapos.

– Muszáj, hogy eszedbe jusson – jegyezte meg a Király –, különben lefejezés lesz.

A szerencsétlen Kalapos elejtette a csészét meg a vajjas kenyeret, és fél térdre ereszkedett.

– Szegény ember vagyok, Felség – kezdte.

– A szókinced a szegény – mondta a Király.

Erre az egyik tengerimalac éljenezni kezdett, de a törvényszolgák nyomatékosan rendreutasították. (Mivel ez elég nehéz kifejezés, elmagyarázom, hogyan csinálták. Volt egy nagy vászonzsákjuk, amit a szájánál össze lehetett kötni madzaggal: ebbe beledugták a tengerimalacot fejfel előre, azután ráültek.)

– Örülök, hogy láttam, hogyan csinálják – gondolta Aliz. – Sokszor lehet olvasni a bírósági tudósításokban, hogy „néhányan tapsolni próbáltak, de nyomatékosan rendreutasították őket”, és eddig soha nem értettem.

– Ha ez minden, amit tudsz az ügyről, leléphetsz – folytatta a Király.

– Nem tudok lejjebb lépni – mondta a Kalapos –, már így is a földön állok.

– Akkor leülhetsz – felelte a Király.

Erre a másik tengerimalac kezdett éljenezni, de nyomatékosan rendre lett utasítva.

– Na, ezzel vége a tengerimalacoknak! – gondolta Aliz. – Most már jobban fogunk haladni.

– Inkább meginnám a teámat – mondta a Kalapos, nyugtalan pillantást vetve a Királynéra, aki az énekesek listáját olvasta.

– Elmehetsz – mondta a Király, és a Kalapos sietősen otthagyta a bíróságot, még a cipőjét sem vette föl.

– ...és mindjárt csapják is le a fejét odakint – fordult a Királyné az egyik törvényszolgálóhoz, de a Kalapos már eltűnt, mire az az ajtóhoz ért.

– Szólítsák a következő tanút! – mondta a Király.

A következő tanú a Baronesz szakácsnője volt. Nála volt a borsszóró, és Aliz már azelőtt rájött, ki az, hogy belépett volna a tárgyalóterembe, mivel az ajtónál egyszerre mindenki tüszögni kezdett.

– Halljuk a vallomásonkat – mondta a Király.

– Majd ha fagy – mondta a szakácsnő.

A Király idegesen a Fehér Nyúlra nézett, aki halkán azt mondta:

– Felségednek muszáj szigorú vallatásnak alávetnie ezt a tanút.

– Hát ha muszáj, muszáj – mondta a Király borúsan; keresztbe tette a karját, és olyan sokáig nézett összevont szemöldökkel a szakácsnőre, amíg már alig látszott a szeme, azután dörgő hangon azt kérdezte: – Miből készül a keksz?

– Főleg borsból – felelte a szakácsnő.

– Melaszból – szólalt meg egy álmos hang a háta mögött.

– Fogják meg azt a Vombatot! – süvöltötte a Királyné. – Fejazzék le azt a Vombatot! Vezessék ki azt a Vombatot a teremből! Utasítsák rendre! Csípjék meg! Csapják le a bajuszát!

Néhány percre az egész bíróság felbolydult, amíg a Vombatot elvezették, és mire lecsillapodtak a kedélyek, a szakácsnő eltűnt.

– Annyi baj legyen! – mondta a Király megkönnyebbülve. – Szólítsák a következő tanút. – És alig hallhatóan odaszólt a Királynénak: – Angyalom, a következő tanút inkább önnek kellene kivallatnia. Nekünk nagyon megfájdul tőle a homlokunk!

Aliz figyelte, ahogy a Fehér Nyúl a listát böngészi, és nagyon kíváncsi volt, milyen lesz a következő tanú: – Mert egyelőre nem sok bizonyítékunk van – mondta magában. Képzeltetitek, mennyire meglepődött, amikor a Fehér Nyúl felolvasta a következő nevet, és éles kis hangján teli torokból azt kiáltotta: – Aliz!

Tizenkettedik fejezet

ALIZ TANÚSKODIK

– Jelen! – kiáltotta Aliz, aki a pillanat hevében egészen megfélekedett róla, milyen nagyra nőtt az elmúlt néhány percben, és olyan hirtelen ugrott fel, hogy a szoknyája szélével feldöntötte az esküdtek padját, amitől az esküdtek mind a közönség fejére potyogtak, aztán kiterültek, ami Alizt erősen az aranyhalakra emlékeztette, melyeket a múlt héten véletlenül kiborított az akváriumból.

– Jaj de sajnálom! – kiáltotta rémulten, és elkezdte fölszedeztetni az esküdteket, amilyen gyorsan csak tudta, mert az aranyhalas baleset járt a fejében, és volt valami homályos érzése, hogy azonnal össze kell szedni őket, és visszarakni az esküdtek padjára, különben elpusztulnak.

– A tárgyalás nem folytatódhat – mondta a Király nagyon szigorúan –, amíg az esküdtszék valamennyi tagja nincs ott, ahol lennie kell... *valamennyi* tagja – ismételte meg nyomatékosan, és szúrósan nézett Alizra.

Aliz az esküdtek padjára pillantott, és észrevette, hogy sietségében fejfelé tette vissza a Gyíkot, és szegényke bánatosan billegette a farkát, mivel egyáltalán nem tudott megmozdulni. Aliz kivette, és megfordította; – Nem mintha sokat számítana – mondta magában –, szerintem ugyanannyi haszna van a tárgyaláson így is, úgy is.

Amint az esküdtek valamelyest magukhoz tértek a felborítatás megrázkódtatásából, megkerültek a tábláik és a krétáik, szorgalmasan elkezdtek feljegyezni a baleset krónikáját, a Gyíkot kivéve, akit láthatólag túlságosan felkavartak az események, és csak arra volt képes, hogy tátott szájjal a plafont bámulja.

– Mit tudsz erről a históriáról? – kérdezte Aliztól a Király.

– Semmit – mondta Aliz.

– Egyáltalán semmit? – erősködött a Király.

– Egyáltalán semmit – mondta Aliz.

– Ez nagyon fontos – mondta a Király az esküdtekhez fordulva. Épp kezdték leírni a táblájukra, amikor a Fehér Nyúl közbeszólt:

– *Nem* fontos, nyilván azt akarta mondani Felsőged – mondta nagyon tiszteletteljes hangon, de közben összevonta a szemöldökét, és fintorgott.

– *Nem* fontos, nyilván azt akartuk mondani – mondta erre gyorsan a Király, és halkán tovább mondogatta maga elé: – Fontos – nem fontos – nem fontos – fontos... – mintha azt próbálgatná, melyik hangzik jobban.

Az esküdtek egy része azt írta le, hogy „fontos”, egy része pedig azt, hogy „nem fontos”. Aliz látta, mert elég közel volt hozzájuk, hogy beleessen a táblájukba; – De egyáltalán nem számít – gondolta magában.

Ekkor a Király, aki egy ideje szorgosan írogatott valamit, azt kiáltotta: „Csendet!”, azután felolvasta a jegyzetfüzetéből:

– Negyvenkettes számú perrendi szabály. *Minden egy mérföldnél magasabb személynek el kell hagynia a tárgyalótermet.*

Mindenki Alizra nézett.

– Én nem vagyok egy mérföld magas – mondta Aliz.

– De igen – mondta a Király.

– Majdnem két mérföld magas – tette hozzá a Királyné.

– Hát akkor sem megyek el – mondta Aliz –; különben is, ez nem igazi szabály: most találták ki.

– Ez a legrégebbi szabály a füzetben – mondta a Király.

– Akkor az Egyes Számúnak kellene lennie – mondta Aliz.

A Király elsápadt, és gyorsan becsukta a füzetét.

– Hozzátok meg a döntéseketek – mondta az esküdteknek fojtott, remegő hangon.
– Kérem, Felség, vannak még bizonyítékok – mondta a Fehér Nyúl, és gyorsan felpattant –; most találtuk ezt az írást.

– Mi áll benne? – kérdezte a Királyné.

– Még nem nyitottam ki – mondta a Fehér Nyúl –, de úgy tűnik, egy levél, a vádlott írta... valakinek.

– Bizonyára valakinek írta – mondta a Király –, vagy esetleg senkinek, ami viszont nem túl gyakori, mint tudjuk.

– Kinek van címezve? – kérdezte az egyik esküdt.

– Egyáltalán nincs megcímezve – mondta a Fehér Nyúl –; sőt, kívül semmi sincs ráírva. – Eközben széthajtogatta a papírt, és hozzátette: – Nem is levél, hanem egy vers.

– A vádlott kézírása? – kérdezte egy másik esküdt.

– Nem – mondta a Fehér Nyúl –, és ez a legkülönösebb az egészben. (Az esküdtek zavarba jöttek.)

– Biztosan utánozta valaki másnak a kézírását – mondta a Király. (Az esküdtek ismét felderültek.)

– Kérem, Felség – mondta a Bubi –, nem én írtam, és nem lehet rám bizonyítani: nincs rajta aláírás.

– Ha nem írtad alá – mondta a Király –, az csak ront a helyzeteden. Biztos, hogy valami rosszban sántikáltál, különben aláírtad volna, ahogy rendes emberhez illik.

Erre mindenki tapsolni kezdett: ez volt az első igazán okos dolog, amit a Király aznap mondott.

– Ez bizonyítja a bűnösségét – mondta a Királyné.

– Egyáltalán nem bizonyítja! – mondta Aliz. – Hiszen még azt sem tudjuk, miről szól a vers!

– Olvasd fel – mondta a Király.

A Fehér Nyúl feltette a szemüvegét. – Mit kíván, Felséged, hol kezdjem? – kérdezte.

– Kezdd az elején – mondta a Király nagyon komolyan –, és folytasd, amíg a végéhez nem érsz: akkor hagyd abba.

Ez volt a vers, amelyet a Nyúl felolvasott:

*„Ő akkor tudta már – előbb
Jutott a hír ide –
Mért mondták nálunk rólam ők,
Hogy nem tudsz úszni te.*

*Ezért üzent azoknak ez
(S mi tudjuk: így igaz)
Ha ennek ő keresztbe tesz,
Mivé silányul az?*

*Én hármat adtam, ők ötöt,
Ebből kettőt nekik,
Ki végül mind nálad kötött
(Egy nála volt pedig).*

*Ez ügyben hogyha köztetek
Van érintett egyén,
Fontos, hogy ezt az összeget
Megkapja ő vagy én.*

*Bár azt hittük mi, hogy te állsz
Közéd, közém s közé,
Most hogy kitörte őt a frász,
Ez voltaképp izé.*

*Ott meg ne tudják, az hogy itt
Amarra vett irányt!
Hisz másra ez nem tartozik,
Csak rátok és miránk.”*

– Ez eddig a legfontosabb bizonyíték – mondta a Király a kezét dörzsölve –, úgyhogy az esküdtek most...

– Aki meg tudja magyarázni – mondta Aliz (olyan nagyra nőtt az elmúlt néhány percben, hogy egyáltalán nem félt félbeszakítani a Királyt) –, az kap tőlem hat pennyt. Szerintem szemernyi értelme sincs.

Az esküdtek mind felírták a táblájukra: – Szerinte szemernyi értelme sincs –, de egyikük sem próbálta megmagyarázni a verset.

– Ha nincs értelme – mondta a Király –, az rengeteg fáradságtól megkímél bennünket, mivel nem kell kihámozni belőle. Ámbátor – folytatta, kiterítve a verset a térdén, és fél szemmel nézegetve –, mintha mégiscsak látnánk benne valami értelmet. „*Hogy nem tudsz úszni te?*”... márpedig nem tudsz úszni, igaz? – kérdezte a Bubihoz fordulva.

A Bubi szomorúan megrázta a fejét.

– Úgy nézek én ki? – kérdezte. (És tényleg egyáltalán nem úgy nézett ki, minthogy teljes egészében papírból volt.)

– Eddig stimmel – mondta a Király, és tovább mormolta magának a sorokat: – „*S mi tudjuk: így igaz?*” – ez természetesen az esküdtekre vonatkozik... „*én hármat adtam, ők ötöt...*” nyilván ezt csinálta a keksszel...

– De úgy folytatódik, hogy „*ki végül mind nálad kötött?*” – mondta Aliz.

– Hát itt is vannak! – mondta a Király diadalmasan a tál kekszre mutatva. – Napnál is világosabb. Ugyanakkor: „*most hogy kitörte őt a frász?*”... nem szokta önt kitörni a frász, ugye, Angyalom? – fordult a Királynéhoz.

– Soha! – válaszolta dühösen a Királyné, és egy tintatartót vágott a Gyíkhöz. (Szerencsétlen kis Vili már felhagyott azzal, hogy az ujjával írjon a táblára, mert észrevette, hogy nem hagy nyomot, most azonban gyorsan újra hozzáfogott, az arcán lecsorgó tintát használva, amíg kitartott.)

– Ezt kitörő örömmel hallom – mondta a Király, és mosolyogva szétnézett a teremben. Síri csend volt.

– Vicceltünk! – tette hozzá sértett hangon a Király, és mindenki nevetni kezdett. – Az esküdtszék hozza meg döntését – mondta a Király, aznap már huszadszorra.

– Nem, nem! – mondta a Királyné. – Előbb hajtsák végre az ítéletet.

– Ekkora ostobaságot! – mondta Aliz hangosan. – Még hogy előbb hajtsák végre az ítéletet!

– Elhallgass! – kiáltott rá a Királyné ellilulva.

– Nem hallgatók! – mondta Aliz.

– Csapják le a fejét! – kiabálta teli torokból a Királyné. Senki nem mozdult.

– Ki törődik veletek? – mondta Aliz (aki mostanra a rendes méretére nőtt). – Csak kártyalapok vagytok!

Erre az egész pakli a levegőbe emelkedett, és Alizra repült: a kislány felsikoltott, félig ijedten, félig dühösen; megpróbálta elhessegetni a lapokat, és a folyóparton találta magát, a feje a nővére ölében, aki finoman lesöpörte róla az arcára hulló száraz faleveleket.

– Ébresztő, Aliz drágám! – mondta a nővére. – Nahát, milyen sokáig aludtál!

– Jaj, olyan furcsát álmodtam! – mondta Aliz, és elmesélte a nővérének, amennyire csak fel tudta idézni, ezeket a különös kalandokat, amelyekről most olvashattatok; és amikor befejezte, a nővére adott neki egy puszit, és azt mondta:

– Tényleg furcsa egy álom, húgocskám, az már igaz; de most siess haza uzsonnázni, már későre jár.

Így hát Aliz fölkelt, és hazaszaladt, és útközben arra gondolt – amiben egyetérthetünk vele –, milyen csodálatos álma volt.

Várady Szabolcs

„A KÉZIRATOKAT MEGŐRIZZÜK ÉS VISSZAKÜLDJÜK”

Ezt beleírtuk az induló *Holmi* impresszumába. Akkoriban, 1989-ben, még írógéppel írtak az írók. Azok is, akikét nem vissza-, hanem a nyomdába küldtük, és persze az a tömérdek dilettáns is, akiknek a kézíratait más, tapasztaltabb szerkesztőségekben egy futó bepillantás után a szemétkosárba továbbítják. Ráadásul a visszaküldésbe azt is beleértettük, hogy megindokoljuk a döntésünket. Két példányban írtam a leveleket a *Holmiba* igyekvő költőknek, a másolatokat a verseket kísérő levelekkel együtt befűztem, ábécérendben, nagy irodai dossziékba. Amikor a hatodik ilyen dosszié is megtelet, akkor vettem egy számítógépet, 1996 nyarán.

Indokolni nem könnyű, különösen, ha a szerző egyenest a szerkesztőség szíve közepébe irányozza megjelenési kívánságát. Egy szerelmes fiatalember a verse mellé ezt a levelet küldte:

„Tisztelt Szerkesztőség!”

Mivel lapjuknak rendszeres olvasója vagyok, ezért bátorlakom Önökhöz fordulni a kéréssel. [...] Nem tudom mennyire derül ki az ezen levélhez csatolt aprócska zsengeből, hogy milyen elszánt és makacs vágyakozással tekintek a számomra egyetlen lányra, de remélem elhiszik, hogy a szavak – bármennyire is hozzáértő módon zsonglőrködnek is velük – túl gyengék és erőtlének, hogy kifejezzék érzéseim. Mivel szívem minden dobbanásával Neki élek, ezért arra szeretném kérni Önöket, hogy segítsenek örök emléket állítani a kedvesemnek. Számomra – és remélem számára is – elképzelhetetlen boldogságot jelentene, ha ebben a lapban láthatná, olvashatná, érezhetné, megérinthetné ezt a verset. Tudom, hogy nem a legcsodálatosabb, de kérem olvassák el, próbálják meg felfedezni benne, hogy ez a pár sor él, lélegzik és szeret, akárcsak én. Ha nagyon

elnézők velem szemben, akkor felfedezik a sorok mögött a szívemben csörgedező szerelem-patakot, azt az érzeményt, ami elvárászol és megbabonáz mindannyiunkat.

Remélem, hogy kérésem nem talál süket fülekre és – de ezt csak félve merem bevallani – a lap többi olvasója számára sem lesz csalódás ennek a versnek a szerepeltetése. Hiszek benne, hogy a valódi művészet, ha nem is mindig a valóságról szól, mindig igazat mond. Ha másért nem, kérem ezért közöljék a versem. (Természetesen mivel Önök tesznek nekem szívességet semmiféle tiszteletdíjra igényt nem tartok.)

Megértő segítségüket és elnéző mosolyukat előre is köszönöm! A lap további szerkesztéséhez jó munkát kívánok, tisztelettel...”

Mit lehet erre válaszolni?

„Levele, higgye el, mély rokonszenvre hangolta és erősen próbára tette a szerkesztőség korántsem szőrös szívét, de végül is kénytelenek vagyunk pártatlanul ragaszkodni esztétikai normáinkhoz, különben nem tudnánk a szemébe nézni annak a sok-sok reménybeli költőnek, akiknek a nem kevésbé őszinte hevületben fogant és a megjelenés hasonlóképpen heves vágyával elküldött verseit vissza kellett utasítanunk. Verse mögött csakugyan kétségbevonhatatlanul ott lobog a szerelem – bízom benne – erős és kitartó lángja, de sajnos kegyetlen törvénye a költészetnek, hogy a legszebb érzelem is csak akkor kel benne életre, ha sikerül a megfelelő szavakat megtalálni hozzá, és a megfelelő formába rendezni őket. Ezúttal ez csak itt-ott és csak félig-meddig sikerült. De az a vers, amelyik legalább egy olvasót szíven talál, főként ha azt, akihez írták, már nem íródott hiába.

Önnek és szíve hölgyének a szerkesztőség nevében is sok boldogságot kíván, baráti üdvözléssel...”

Egy másik szerző viszont nem sokat teketóriázott:

„Kedves Réz Pál! Küldök verset azt akarom, hogy jelentesse meg!”

Aggályosabban fogalmazott az alábbi levél írója:

„Több dolgot is szeretnék tudni.

1. ha jónak találnak a versek közül, akkor van e lehetőség arra, hogy a Nostradamus (13-as), a Keljfeljancsi (33-as) és az Idegenek (14-es) című versek valahol megjelenhetnének, ill. valamelyik egyáltalán. Esetleg valamelyik másik.

2. Azt szeretném tudni, hogy az ilyen téma, mint a Védőliga című vers, vagy más pár közülük, szóval aminek a témája nem szép, csak igaz, azokkal mi most tulajdonképpen a helyzet.

3. Ha lesz egyszer 100 jó vers, akkor azt szeretném majd, ha 10 novellával együtt valahol megjelenhetne, de ez olyan nyár közepén aktuálissá váló téma lesz, remélem, most csak a fenti 2 pontban szeretnék érdeklődni. Nagyon szeretném, ha egyszer szentelnének nekem vagy öt percet és valamilyen kritikát mondanának róla, amit írtam, hogy Önök egyáltalán, hogy látják ezeket.

Melléklet 56 oldal”

Legbájosabb az a harmadikos gimnazista lány volt, aki így kezdte a főszerkesztőnek címzett levelét: *„Szia Szerkesztő Úr! Szíves engedelmeddel tegezlek, így sokkal könnyebb fogalmaznom. Egyik barátom adta meg a címed, és azt mondta, ha küldök verseket, akkor megírod a véleményed róluk.”*

A vélemény, az itt a bökkenő. Hogy az embernek folyton véleménye legyen, olykor hente ötször-hatszor is, és ezt adja is írásba. Könnyebb volt a helyzet, ha a levélből nem a reménytelen, de elszánt költői becsvágy süttött. Az előbbi kedves lánynak az ötödik levélben már ezt írhattam: *„Az is tetszik, hogy úgy látszik, megtaláltad a vers szerepét az életedben, az önelemzés játékos eszközeként. Nagyon sokan vannak, akik költőnek hiszik magukat, és a meg nem értett zseni szenvedő pózában sínylődnek egész életükben, pedig csak rossz irodalmi klisékből próbálnak fogyatékos eszközökkel és szenevelegve Költészetet előállítani.”*

Mindamellett az igazi, törőlmetszett dilettáns tulajdonképpen ritka, vagy legalábbis ritkán ismerjük meg már a kezdeteknél. Az olyan túlbuzgó újonc, amilyen én voltam a versrovat élén, pláne hajlamos fölfedezni a beérkező kéziratban a tehetség megcsilánását, ami talán idővel és kellő szorgalommal tartós ragyogássá nőhet. Hosszan elnyúló és gyakran kölcsönös csalódásba torkolló levélváltásokba bonyolódtam emiatt. De szerencsére akadtak fontos kivételek is. „Az én próféta lelkem!” – kiálthattam fel időről időre Hamlettel, csak sokkal kedvezőbb értelemben, mint ő, amikor a sokadik versküldeményben végre megjelent az a minőség, amire önmagammal fogadást kötöttem az első, még korántsem *Holmi*-képes anyagok láttán. De nem minden szorongás nélkül.

Egyszer azt álmodtam, hogy a pályakezdő Szabó T. Annát kell bevezetnem Eliot és Petri lírájába, de úgy, hogy megkíméljem ennek életveszélyes és romboló hatásaitól. A romboló hatások egy igen konkrét metaforában jelentkeztek. Ami versnek indult, az egy súlyos kocsikerék formáját öltötte, amit valahogy elgurítottunk (hogy melyikünk vagy együtt, már nem emlékszem) egy kanyarodó kis néptelen utcában, az aztán gurult, gurult, és az utca egyszer csak véget ért, de olyasformán, mint egy ház korlát nélküli erkélye, alatta egy másik utca vagy tér húzódott, tele emberrel, és a kerék közéjük esett le, mi meg jobbnak láttuk elmenekülni a várható következmények elől.

Holott a valóságban inkább csak metrumról meg rímtechnikáról volt szó, stíluskérdésekről, szerkezetéről. Pedagógiai hevületemben néha – mint az Arany egyik bírálatában emlegetett vén cigány – kiragadtam a nyirettyút a játszó kezéből, mutatni igyekezvén, hogyan lenne szerintem jobban *csimálva*. Vagy mint egy házsártos megrendelő a szabónál, akadékoskodtam: itt szűk, itt bő, itt ráncot vet, mi lenne, ha ide betoldanánk egy kötőszót, amonnan meg kivennénk azt a jelzőt. De akit lehetett (és akit érdemes volt), azt inkább elirányítottam Lator László szemináriumára, megtanulni a mesterséget.

Ezek a könnyebb gondjai a versszerkesztőnek. A nehezebbek túl vannak a technikán, és nem szeretnék most elmerülni bennük. Inkább mutatnék egy-két dokumentumot: levélváltást néhány azóta ismertté vált költővel abból az időből, amikor először jelentkeztek, még ismeretlenül, a *Holminál*.

Imreh András

Tisztelt Szerkesztőség!

Tisztelt Várady Szabolcs!

Versekkal fordulok Önökhöz, és kettős kéréssel: jó lenne, ha véleményt mondanának róluk, és – amennyiben úgy ítélnék – a legjobbakat közölnék.

Kb. egy éve hasonló kéréssel fordultam két-három nagyobb irodalmi folyóirathoz, de választ csak egy ízben kaptam, mégpedig azt, hogy az elküldött versek nem illenek az illető lap profiljába.

Ez a lehető legrosszabb válasz volt: kevés ahhoz, hogy az embernek teljesen elvegye a kedvét, ahhoz viszont éppen elég, hogy elbizonytalanodjon.

Főleg azért, mert szükséges lehet tudni, hogy mihez tartsa magát az ember. Ezt viszont ez esetben csak hozzáértők, szakmabeliek mondhatják meg. Nekem pedig, bevallom, fogalmam sincs, hogy a folyóiratok szerkesztőségein kívül hol vannak ilyen szakmabeliek.

Így hát arra kérem Önöket, hogy írják meg a véleményüket. Az Önökhöz való fordulást az könnyítette meg, hogy szerkesztőségük három tagja nemrégiben a televízióban lapjuk többi célja közt egybehangzóan kiemelte a fiatal pályakezdők támogatását. (Ez

pontosan az, amire nekem szükségem lenne. Egyetemista vagyok, és az előzményekből következően természetesen még nem publikáltam sehol.)

Lapjuk első számát átnézve persze kiténik, hogy a magyar irodalmi élet olyan alakjai tartják fontosnak és megtisztelőnek az Önöknél való megjelenést, akikkel ezek a pályakezdők valószínűleg kevés eséllyel vehetik fel a versenyt. Úgyhogy én már azt is hízelgőnek tartanám, hogyha ilyen gyakorlati szempontok miatt nem jelenhetnének meg a mellékelt versek a Holmiban. Ha így volna, tisztelettel kérném tanácsukat arra nézve, hogy hová lehetne fordulni megjelenés végett. Ha pedig a versek rosszak, kérem közölgék ezt, mert ha nem is örömdetes, azért ez is fontos információ. Mindkét esetben megköszönném, ha a kéziratokat visszaküldenék. (Az, hogy erre a Holmi első számában általános ígéretet tettek, volt a második ok, amely megkönnyítette az Önökhöz fordulást.)

Ha pedig a versek valamelyikét a közeli vagy távolabbi jövőben mégiscsak megjelenésre alkalmasnak ítélnék, kérem, ezt is közölgék.

Budapest, 1989. november 4.

Köszönettel
Imreh András

*

Kedves Imreh András!

Habár ezeket a verseit most visszaküldöm, nagyon kérem, hogy ne veszítse el a kedvét. Magából még nagyon jó költő lehet! Nagyon rokonszenves az a visszafogottság, kis dolgoknak az a póztalan, eszköztelen „odatevése”, amivel itt próbálkozik, de nagyon nehéz is, mint feladat. Az efféle versekben különösen sok múlik a formán, ráadásul valamilyen rangrejtve működő, csöppet sem hivalkodó, ennél fogva nagyon kiérlelt formaművészetben, a nyelvi eszközök nagyon biztonságos birtoklásán. Érezni kell, hogy minden szó pontosan és elmozdíthatatlanul a helyén van, és ettől olyan erőter képződik körülöttük, ami megemeli, megsokszorozza a versben közölt, minden szokványos költőségtől lecsupaszított szikár tényeket. Ha az áramkör nem jön létre, marad a csupasz tényhalmaz, élettelenül. És ez sokszor nagyon apró nüanszokon múlik. Kifinomult hallás kell ehhez. Például a Víz és fa című versben apró formai kisiklások rontják a hatást. Álltam – vártam: rímnek kicsit suta; aztán egy eléggé prózai sor után hirtelen nagyon határozott ritmusba lendül, de ez idegen testnek hat a vers egészében (5–8. sor), pláne hogy az utolsó előtti sor meg szinte teljesen ritmustalan. A Szerelemben indokolatlanul rímel a 2–3. sor, és nem szerencsés a „papucsa, csak” hanghatás. A „nekitámasztva” is valamiféle bizonytalan rímhelyzetbe kerül. Ilyen kis területen minden egyes hangnak megnő a súlya.

Nem szeretném semmi hajlamaitól idegen dologra rábeszélni, de azt hiszem, érdemes volna tudatosan fejleszteni a verstechnikáját. A kötetlen formát az tudja igazán jól használni, aki a kötött formákat is biztonsággal kezeli. Pusztán műhelymunkaként próbálja meg például egy-egy versét átírni különböző formákba, mintha műfordítana, jambusba, trocheusba, anapestusba, és kivált hasznos lenne a görög formák elsajátítása is, nem azért, hogy aztán ilyenekben írjon, hanem mert az így megszerzett tudás a szabad versben is bőven kamatozik. Berzsenyiné például jól megfigyelhető, hogyan hoz létre ez a forma olyan sajátos grammatikai kötéseket, amiktől a prózában lapos mondat szinte robbanásig telítődik erővel. Nem tudom, melyik egyetemre jár, mindenestre felhívom rá a figyelmét, hogy a bölcsészkaron van Lator Lászlónak egy elvileg

versfordító szeminárium, ahova azonban kezdő költők is járnak, és ha valakitől, tőle meg lehet tanulni a szakmát.

Ha a Holmit még nem tudom is följánlani a közlésre, azért van ebben az anyagban nem egy vers, amit már lehetne publikálni, mondjuk, a *Mozgó Világban*. Én a következőket választanám erre a célra: Ashland, Kentucky; Háromsoros; A szabadulóművész; Visszajöttek (ez nagyon tetszik, csak kár, hogy az utolsó sor, hogy úgy mondjam, verstanilag fölhígul, bár magam sem tudom, hogy lehetne ezen segíteni).

Feltétlenül várom újabb jelentkezését.

Szeretettel üdvözi
Várady Szabolcs

1989. november 10.

Jónás Tamás

Tisztelt Szerkesztőség!

Kissé bátortalanul írok már. Több alkalommal küldtem már verseket más lapokhoz. Eddig senki válasza sem méltatott. (19 éves múltam, talán ez épp elég, hogy figyelmen kívül hagyjanak?)

Mivel – természetesen(?) – melankolikus alkat vagyok, igen kellene, hogy valahonnan többé-kevésbé rendszeres visszajelzést kapjak arról, amit írogatok. Nincsenek sem kezdő, sem befutott költő barátaim. Nem követek iskolákat, nem tartozom közösségbe. Pedig szeretnék. Nagyon hiányzik az állandó kritika, a légkör, amelyben érezhetném, hogy nem vagyok egyedül, és amit írok, nem hiábavaló. Nagyon hiányzik nekem egy NYUGAT. Így nem vagyok azzal sem tisztában, mennyire vagyok tehetséges, milyen jók a versek, csak valami ködös benyomásaim vannak; amit írok, őszinte – anélkül, hogy őszinte akarnék lenni –, nem lehet tehát annyira rossz.

Azzal sem vagyok tisztában, milyen formai követelményeknek kell megfelelnie egy levélnek, amelyben felajánlom a verseimet. Hosszúságra, személyességre lehet, hogy mértéket tévesztettem.

Amennyiben választ kaphatok, kritikát is várnék, talán javaslatot: merre tovább.

A teljes igazság az, hogy otthont szeretnék a gondolataimnak, azoknak a környezetem számára idegen kétségeknek, amelyek úgy érzem, elvezetnek valami minőségileg új, részleteiben konzervatív, csillogásmentes, letisztult egyszerűséghez, egy nem túlterhelt szépség-körhöz, amely vigasztalhat. Elsősorban engem. De mindenkit, aki részt vállal a világomból. Nem érzem magam kiválasztottnak. Sőt azt hiszem, senki sem az. Kiválasztódnak szeretnék. Ez kényszerből már sikerült is. Cigány származásomat én szégyellem leginkább. De ezentúl is – úgy érzem –, egyáltalán nem fontos ez. Annyira nem, hogy kifejezetten élmény-romboló hatást tulajdonítok annak, ha a versem olvasásakor tudnak a származásomról. A származásom már úgyis csak formai, csak a testi jegyek jelzik még, de ezek is lassan eltűnedeznek egy-két nemzedék múltán, hogy majd 100-150 év múlva valaki szégyenkezve, (jó lenne, ha) büszkén fedezze fel ezt a tényt.

Egy hónapig várom válaszukat.

Köszönettel:
Jónás Tamás

Szombathely, 1992. szeptember 13-án.

1992. október 3.

Kedves Jónás Tamás!

Ezek még nem érett versek, de érezhető bennük a formaérezék, és ez biztató a jövőre nézve. Végtére is a költő elsősorban nem attól költő, hogy mélyebben érez és gondolkodik, mint mások, hanem attól, hogy különleges, mondhatni érzéki viszonyban van a nyelvvel, számára a szavaknak teste is van, nemcsak jelentése. Amit költői szándéka-iról ír, az nagyon rokonszenves, bár egy kicsit szokatlan egy 19 éves fiatalembertől, hogy konzervatív, letisztult egyszerűség lebeg a szeme előtt. A természetes sorrend az lenne: előbb lázadás, szertelenség, akár még hebehurgya nagyotmondás is, aztán a letisztulás. Ebből annyi talán meg is fontolandó, hogy a letisztulás feltételezi, hogy van miből letisztulni. Hogy hogyan lehet fiatalon eljutni a konzervativizmus programjához, arról nagyon izgalmas és tanulságos leírás olvasható Vas István nagy önéletrajzi – sajnos befejezetlenül maradt – regényfolyamában, a Nehéz szerelemben. Ismeri? Ha nem, feltétlenül érdemes elolvasni, ne riassza a nagy terjedelem (Nehéz szerelem, A félbeszakadt nyomozás, Mért vijjog a saskeselyű, Azután). A helyzetében is van némi rokonság a Magáéval: ő is értetlen környezetben nőtt fel, és a származása neki is megnehezítette a költői és emberi útját. Nekem annak idején ő bírálta el az első verseimet, és nagyon sokat tanultam tőle. Én is konzervatív voltam, és azt mondta, jól van, de nem lehet ezzel kezdeni. Meg kell bizonyosodni róla tapasztalatból, hogy számomra ez a járható út, illetve hogy a modernség nem járható út. Mert a konzervativizmus csak akkor jó, ha személyes hitele van, különben könnyen válik elhasznált eszközök, kifejezés módok másolásává, egyszóval epigonizmussá. De persze ez nemcsak formai kérdés. Ha azt mondom, hogy ezek még nem érett versek (ami ebben az életkorban egyáltalán nem meglepő), akkor elsősorban arra gondolok, hogy sok még bennük a kamaszos világfájdalom, a kétségkívül őszintén átértzett, de a költészet szempontjából nem termékeny túláltalánosítás, a túl nagy, „végső” kérdések feltevése. Ezek az örök közhelyek persze mindig is témái a költészetnek (az élet értelme, a halál stb.), de hogy a közhelyből közkinccs legyen, ahhoz már tényleg nagyon kiérlelt költői eszközök és tapasztalat szükségesek. Kezdetben jobb a konkrétság, a szűkebb körre összpontosított figyelem, hogy megtalálja a saját, személyes hangját és költői világát. Ha például így kezdi a verset: „Nagyon aggaszt ez az élet, / hisz az érték tovatűnő” – akkor egyrészt méltányolom a hibátlan antik metrumot (mintha ez a minta sejlene mögötte: „A halánték deres immár, / a haj őszül koponyámon”), másrészt azonban az érzéletes egyediséget hiányolva rosszallom a túl hirtelen túl sokat markolni akarást, ami bizony közhelyet eredményez. Meggondolandó az is, hogy a szókészlet költői értéke változik, bizonyos szavak elkopnak, használhatatlanná válnak, legalábbis egy időre, vagy csak nagyon speciális szöveggörnyezetben támaszthatók életre. Ilyen szavak például a felleg, bánat, és bizony csínyján kell bánni a halállal is. Metszetek című tanulmánykötetében nagyon érdekes és tanulságos dolgokat ír erről Nemes Nagy Ágnes.

Azt javasolnám, próbáljon ki minél több versformát, afféle műhelymunka gyanánt. Még az olyan játék is hasznos lehet, ha az ember vesz egy ismert verset, és átírja egy másik versformába – egyrészt gyarapítja a szakmai tudását, másrészt érdekes ismereteket szerezhet a vers természetéről. És persze sokat kell jó költőket olvasni, például Weörest, Vast, Kálnokyt, Nemes Nagyot, Pilinszkyt, a legújabbak közül Rakovszky Zsuzsát, Ferencz Győzöt, meg természetesen a régieket is. Az se nagy baj, ha átmenetileg valakinek a hatása alá kerül, később úgyis kinövi, valami hasznos anyag pedig beépül

belőle a saját költői szervezetébe. Mindenesetre keserves pálya, annyit mondhatok. Mindennap azzal kell szembenézni, hogy talán soha többé nem tudok egy ép sort se leírni. Rilke szerint csak akkor szabad folytatni, ha őszintén úgy érzi, hogy belehalna, ha abbahagyná. Ez talán túlzás, de azért olvassa el a Levelek egy fiatal költőhözt, ha teheti. Talán megtalálja könyvtárban Rilke válogatott műveinek kétkötetes kiadását, 1961-ben jelent meg.

Kívánok sok türelmet, erőt és szerencsét, mert az is kell.

Barátsággal üdvözlö
Várady Szabolcs

Ha majd jónak látja, küldje el az újabb verseit.

Fischer Mária

Kedves Szerkesztő Úr!

Köszönöm júliusban írt kedves és megnyugtató levelét. Önön kívül még két ismert költő a szerkesztőségben – – Bizony megbicsaklik az ember önbizalma.

Írásaimat eddig a Népszava és az Új Forrás közölte. Van néhány közlésre besorolt versem két lapnál.

Azt hiszem, ez most az a „későbbi időpont”, amikor megpróbálok újra jelentkezni. Nem valószínű, hogy szerencsés leszek, előlegezett jóindulatát viszont őszintén megköszönöm

és szeretettel üdvözlöm:
Simon Pálné Fischer Mária

Hh. [Hosszúhetény] 1991. I. 3.

*

Kedves Asszonyom!

Köszönöm az újabb küldeményt. Ezek mind figyelemreméltóan érdekes versek. Egyvalamit azonban nem értek bennük, és ez a formájuk. Van benne egy furcsa ellentmondás: ha a szememnek hiszek, akkor ezek – többségükben – szonettek; ha a fülemre hallgatok, akkor viszont prózaversek. Hiába vannak a sorok végén többnyire szabályos rímek, maguk a sorok olyannyira nem alkotnak érzékelhető ritmikai egységeket, hogy a szöveget csak a mondathatárok tagolják, és mivel ezek többnyire nem esnek egybe a sorhatárokkal, a szándékoltnak látszó és a valóságos forma nem esik egybe, sőt, igen távol esik egymástól. Azon tűnődöm, hogy ez vajon szándékoltnak művészi effektus-e, vagy egyszerűen verstechnikai fogyatékoság. Lehet, hogy az én konzervatív ízlésem az oka, de hajlamos vagyok inkább az utóbbira gyanakodni. Ha néhány apróbb módosítással jambikusá igazítom ki a sorokat, tehát a valóságos szonett irányába mozdítom el a szöveget, úgy érzem, nem teszek kárt benne, sőt. Lássuk csak:

Száz éve alszik, nézd, semmit se tud.
Árvája nincsen, nem is halt bele
semmibe. Rózsaszín párnán feje
múmia már. – Hallod, eszembe jut:

elvénuült királyfiak gyűjtik a
mézes csókokat, mind tavaszt tanul,
indul maholnap, hogy fogatlanul
elcsócsálja majd minden taktika

lényegét. Rég fel kellett volna rázni
a lányt. Az álom végzetes lehet.
Azt mondod te is, el kell innen menni

végleg? Számolom a lépéseket
innen oda. – Így nem érünk haza.
Állunk ketten... két fáradt rózsafa –

További apró technikai probléma az első terzinában a „rázni – menni” rímpár, amely nagyon kirí a vers egészének szabályos rímrendszeréből. Egy kicsit zavarosnak látszik a „feje múmia már” kitétel: egy testrész külön nemigen lehet múmia. Másrészt ha „nem is halt bele semmibe”, akkor hogyan lehet múmia? Hiszen a múmia éppenséggel bebalzsamozott, el nem porladt holttestet jelent. Végül nekem egy kicsit homályos értelmű ez a rész: „elcsócsálják... minden taktika lényegét”.

Efféle aggályain merültek fel olvasás közben, de szeretném hangsúlyozni, hogy mindegyik versben van valami erős vonzóerő, egy önálló költői világ sugallata. Csak valahogy az a benyomásom, hogy a választott edény, amibe az anyagát beletölteni igyekszik, nem ehhez az anyaghoz van szabva, tartalom és forma nem olvadnak össze megbonthatatlan egységgé; a vers elemei nem mozdíthatatlanok, inkább arra ingerelnek, hogy megpróbáljam kedvezőbb helyükre mozdítani őket. Például egy ilyen kísérlet is elvégezhető:

Elfekszenek a másnapok.
Mágneses áramkör és szívtáji stressz
rángatja széjjel az izmokat, harántcsíkkolt
a tér az aurán belül. Ha megkeres
ebben a foltban a fény,
még csillogok is néhanap.
Nézem a holtpontokat álarcom alatt.

Lehet, hogy elfogad
egy napon az Úr,
s látja, még megvagyok általa.
Most összegombolom magam,
éjszaka lesz, denevér csimpaszkodik
ágyam fölé:
lélegzetem céltalan imbolyog.
Lebeg a lélek reggelig. Azt hiszem,
újra álmodni kellene –
Fészkelődik bennem az álmok helye.

Ezzel csak jelezni próbálok, hogy a szöveg belső ritmusa más egységekbe kívánczik, mint amelyeket a külső forma megszabott neki. Nehogy félreértse: nem „kijavítani”

akartam a verseit, csupán azt próbálom indítványozni, hogy dolgozzon még rajtuk. Érdemes. De az is lehet, hogy nincs igazam, vagy nem tudtam eléggé kézzelfoghatóvá tenni a mondandómat. Ez esetben ne hallgasson rám. Mindenképpen kíváncsian várom legközelebbi jelentkezését.

Szeretettel üdvözlí
Várady Szabolcs

Szakács Eszter

'90, IX. 25.

Tisztelt Szerkesztőség!

Örülnék, ha módom lenne megjelenni lapjukban, ezért bemutatkozóban elküldöm néhány versemet. 26 éves vagyok, földrajz–rajz szakon végeztem a pécsi Tanárképző Főiskolán. Két éve dolgozom ugyanitt, az Egyetemi Könyvtárban. Publikációim: EF-lapok, Universitas (megszűnt), Stádium néhány száma. Nemrég értesítettek, hogy a Partium Irodalmi Társaság által kiadandó „Új hangok” c. antológiában meg fog jelenni néhány versem. Kérem, értesítsenek döntésükről.

Üdvözlettel,
Szakács Eszter

*

Kedves Szakács Eszter!

Magából idővel – talán nem is sokára – igen jó költő válhatik. Némelyik versénél már most is erősen haboztam. Hogy végül mégsem merem őket a Holmiba javasolni, annak az enyhe múltba rögzültségük az oka. Nem a tematikára gondolok, hanem a költői eszközök használatára. A nyelv magába építi a költői hatásmechanizmusokat, s ezek idővel belekövesednek. Szépek, tetszetősek, de már nem hatnak igazán, nem érik el azt az ingerküszöböt, amely fölött a vers megfogja az olvasót. Látom, szereti Rilket, én is szeretem. De ma már nem lehet Rilke-verset írni, „egy-az-egyben”. (Emlék; Gaia ébredése.) Nemes Nagy is sokat merít Rilkéből, de beleadja a maga későbbiségét is.

Egy apró verstechnikai probléma. Ha már Rilke, és ha már szonett – nem tudom, szándékosan kezeli olyan nagyvonalúan a jambust, vagy esetleg nem idegződött be a hallásába ez a versmérték. Hiszen könnyű lenne kijavítani a jambus-szándék esetlen hibás sorokat: Ha elnyúlt a rőt délután / fölényesen, domb oldalán. És a 10. sor mindenképp jobb lenne így: ...mint izlandi hegyre. A 11. és 14. sor már nehezebben kurtítható meg egy szótaggal. Az egyik legszebb vers itt a Mítosz; az éj születése – de talán itt is érdemes lenne egy kis verstani retusálást végrehajtani. Talán úgy fest, hogy ellentmondok önmagamnak, mert épp a hagyományt kérem számon, amit másfelől megújítani javaslok. De az újítás nem ezen múlik. Illetve: lehet fellazítani a jambust, és lehet megtartani – a fő, hogy a forma koherens legyen. Itt azonban az első sor hangsúlyos, felező tizenkettes, a második viszont jambus, és ez – legalábbis engem – elbizonytalanít a szándékot illetően. Mit szólna ehhez a változathoz:

Maga alá húzza árnyát a cserje.
Ráül a sötét, kék héjú tojásra.
Ül rezzenetlen, befelé figyelve
az embrió első mozdulatára.

Sokáig vár. Halvány jel érkezik;
kikel, mint egy halott, gézbe csavarva.
S mert arca nincsen, ráereszkedik
a Hold fakó, óegyiptomi maszkja.

A pókért szerintem nem kár, sőt. De a viláért sem szeretném rábeszélni semmi alkattától vagy szándékától idegenre. Csupán egy verstani változatot próbáltam jelezni.

Másként jelentkezik az elődökhöz való viszony a haikukban. A haikunak a lényegéhez tartozik, hogy eredeti: hiszen egy mozzanat az egész, amit rögzít. Szóval itt nem szerencsés dolog, ha olyan képet idéz fel, amiről egy másik, korábbi vers jut eszünkbe. Ebből a négyből kettő ilyen. A másik kettő jó.

Szóval sok jó és biztató van ezekben a versekben – rosszabbakat is jócskán közöl a legtöbb lap. Hadd legyen a Holmi nagyralátóbb: ezeket most visszaküldöm – de számítok az újabb, érett, már minden ízükben saját verseire!

Szeretettel üdvözli
Várady Szabolcs

Szabó T. Anna – Várady Szabolcs

E-mail-szemelvények 2000. december 11. és 2001. január 16. között

Kedves Anna,

[Mesterházi] Mónikától úgy értesültem, hogy csodálatos új verseket írt. Izgatottan várom őket.

Szeretettel üdvözli
Szabolcs

*

Kedves Szabolcs!

Nahát, ez a Mónika...! Nagyon köszönöm a figyelmet, és küldöm is a verseket nyomban. Kicsit sok van belőlük egy csomóban megint, de azért odaadom mind – most egészen biztosan válogatni fognak...

Réz Pálnak már odaadtam egyébként, mert őrá nagyon is tartozik (a mesteres vers, mert panaszkodott a múltkor, hogy a mai fiatalok nem kötődnek a hagyományhoz. Na, én talán túlságosan is.)

Szaladok a postára, mert fellelkesített.

*

Kedves Anna,

megjöttek a versek. Majdnem visszaírtam az emailjére, hogy ne fáradjon a postázással, mert ha Palinál már ott vannak a versek, akkor úgyis megkapom őket, de most mégis örülök, hogy nem tettem, mert ez több, még hozzá néhány nagyon széppel több. Főhet a fejünk! De hadd főjön. Gratulálok, és majd jelentkezem.

És persze össze is tegeződhetnénk egyszer, ha Maga is úgy gondolja.

*

Kedves Szabolcs!

Lehet, hogy kicsit összevissza fogok gépelni, mert tegnap zugetetés közben (kétszeresen is zug: egyrészt, mert a lakógyűlés kimondta, hogy tilos, másrészt, mert pont ennek következtében egy lépcsőzugban folyt) mohóságában véletlenül belekarmolt az egyik ujjamba az oltatlan macska, és én, hipochonder lévén, agyonfertőtlenítettem, és most kímélem, csakhogy gépelés közben ez kissé nehéz. Épp ennek a folyamánya az is, hogy a Holmi és a Petri-köteten a legnagyobb utálatomra (szeretem a tiszta könyvet) halvány kis jódfoltocskák éktelenkednek, mert én is mohó voltam, és rávettem magam a végre megszerzett (Írók boltja – amióta nem ott lakunk, mindig késésben vagyok a lappal) decemberi számra¹ (na tessék, mennyi zárójel, úgy látszik, egyszerre akarok elmondani mindent. Így szoktunk Mónival is beszélgetni: csapongva és rendszertelenül, de azért mégis mindig valamiről). (Le a zárójelekkell!)

Addig nem akartam írni, amíg el nem olvastam a lapot, de most mégis, pedig még nem fejeztem be teljesen. Nagyon jó szám, és nagyon megrázó, mert én alig ismerem ezt az időszakot és ezt a nagyon zárt, nagyon összetartó baráti társaságot, egyrészt nyilván a korkülönbség miatt, másrészt pedig azért, mert Erdélyben kicsit más volt a helyzet, a heroizmus szinte kötelezőnek számított, és a korszak mocska nem puhán gyüledezett (már megint a zug meg a macska! és megint egy zárójell!), hanem ott tornyosult és bűzölgött előttünk, egész nyilvánosan, és mindig pontosan lehetett tudni, hogy mi ellen vagyunk. Nem langyos állóvíz, hanem a pokol füstölgő bugyrai, Duna-csatorna, csengőfrász mindvégig. Persze nekem ez a gyerekkorom volt, boldog korszak, nem pokolbugyor,* éltünk, mint mindenki, vidám társaséletet, de azért a félelem máig is ott van a csontjaimban, pedig közvetlen atrocitás nem ért. Tudom, hogy a Kádár-rendszernek is csak egy része volt a „körülírt zuhanás” furfangos megoldása, de énhozzám nagyon sokáig inkább Szilágyi Domokos állt közelebb – ők, akik egyszerűen csak „zuhantak, bukórepülésben, íves vinnyogással”. Amikor kijöttünk, és megtaláltam magamnak Szilágyi Domokost, egyszerűen nem tudtam letenni: a filozófia, az ironia és a tragikus pátoz keveredése teljesen betöltött, rengeteg versét tudom máig is, kis puskázással, kívülről, addig nem tudtam, hogy így is lehet beszélni, ilyen szemtelen kíméletlenséggel és öntépő, öngyilkos biztonsággal. Megváltás volt látni akkor, a kamaszkor legfogékonnyabb időszakában, hogy nemcsak Reményik stílusában lehet beszélni arról, ami történt velünk. Később Bodor Ádámmal találtam rá ilyen boldogan, és jól emlékszem, amikor Margócsy egyik óráján hosszasan bizonygattam, hogy a hely, amit leír, tényleg létezik, vagy ha a hely nem is, a helyzet biztosan.

(* íme, a demonstrált pátoz és heroizmus)

Petri verseit később fedeztem fel, és rögtön tudtam, hogy nagyon jók, pedig akkor még eléggé távol állt tőlem ez a fajta versbeszéd. Most, ahogy újra végigolvastam az akkor vett kötetet, látom, hogy minden egyes versre nagyon élesen emlékszem. Igaz, az egyetem alatt végigolvastam még jó párszor, Fodor Géza könyvével együtt. A Mónival való beszélgetésekből jöttem rá, hogy neki azt az életérzést, helyzettudatot és gondolkodásmódot jelenti Petri, amit nekem Szilágyi Domokos. Erős a kettejük párhuzama. A Holmi olvastán ugyanazt az izgalmat éreztem, mint amit annak idején a Kántor-féle „A költő életei”² gyűjtemény olvasásakor: azzal biztatott, hogy most végre meg fogok érteni valamit, valami olyat, ami erősen érint, de nem éltem át. A „korhangulat, némi

¹ Holmi, 2000/12. (Petri-émlékszám.)

² Ez a Szilágyi Domokos-émlékkönyv 1986-ban jelent meg a Kritérionnál, Kántor Lajos szerkesztésében.

belterj”, és a „morálisan elítélem Petrit” föloldása. Különösen mulattató volt a kettőtök levelezését olvasni, a vicces és kevésbé vicces versek és magyarázataik miatt különösen, és végre megtudhattam, hogy mi rejlik A rímszálak elkötése mögött, ami az álom nélkül is nagyon ütős vers, és láthattam, hogy Petri tényleg megfogadta a javításra vonatkozó tanácsokat.

Gyurinak felolvastam az álmaitokat, görcsösen röhögünk, mert nagyon ismerősek a motívumok, pár napja például azt álmodtam, hogy Romániában vagyok, egy leégett, füstölő nyaraló-telepen, amit pusztá szórakozásból gyűjtöttek fel (a kutyaházakat is, fő a módszeresség), és azután hosszan nézek egy Ceausescu-képet, próbálom felfedezni rajta a gonoszság egyértelmű vonásait, de a fiatal, agyonretusált mosoly mögött sehogyan sem tudom meglátni a gyilkost. Hát, ennél az álomnál nem sok minden lehetne egyértelműbb. Gyuri ma reggel jött rá, hogy valószínűleg Ceausescu képét néztük életünkben a legtovább, mert ott függött minden osztályban, hullámos hajjal, kicsatánóan egészségesen.

56-os csatorna egy bécsi hotelben, de nincs rá készülék.

A két záróvers párhuzama tényleg hátborzongató, nincs mit hozzáfűzni. Tény, kész. Ha az ember nem akar Yeats-féle okkult fejtegetésekbe bocsátkozni, akkor csak ennyit lehet róla mondani, de ezt nagyon.

Azt hiszem, még sokáig téma lesz nekem ez a Petri-szám. Az egész életetek, ami nagyon nehéz volt, és nem kevésbé, csak kicsit másként, mint az erdélyieké. Vagy tévedek, és ugyanolyan volt? Ezt azért is nehéz megítélnem, mert én főképpen apósom festő-, színész- és íróbarátairól tudok sokat, az én szüleim baráti társasága jobbra nemművész értelmiségiekből állt. Talán könnyebb volt ott, mert az egész szennyet jól rá lehetett fogni a diktatúrára, és az emberek, főként a magyarok, inkább érezték magukat áldozatnak, mint résztvevőnek. A fene tudja.

És [köszönöm] a tegezést is: látod, egészen megtáltosodtam tőle. Régebben alig tudtam kiperéslni magamból pár értelmes szót. Megvallom: a ti levelezésetek bátorított fel, mert kiderült belőle, hogy szeretsz levelet olvasni („én csak várom egyre az ígért hosszú, részletes episztolát”). Vagy tévedek?

*

Hidd el, semmi ok szabadkozni, örültem a levelednek, és csak azért nem tudok rá kedvem szerinti terjedelemben válaszolni, mert nagyon a körmömre égett egy kiadói munka, és voltaképpen éjjel-nappal azt kéne csinálnom, de közben persze egyéb teendőket is el kell végezni. Furcsa egyébként, hogy a gép szerint 14-én küldted el a levelet, de csak 16-án este ért ide. Rejtélyesek az emailek útjai. Bár ez semmi ahhoz képest, hogy a Mónikának küldött legutóbbi emilemre egy Lorand Ambrus Lakatos nevű ember válaszolt. Még hozzá igen enigmatikus szöveggel: „Ez egy nagyon finom ember, L.” Na de csak fecsegek itt összevissza, holott, l. fent.

Örülök, hogy tetszik a Petri-szám. Mások is mondták, hogy alig bírták letenni. Hiába, „mű” ritkán jön össze annyi jó egy számba, hogy ilyen vonzerővel bírjon.

Érdekes, amit Szilágyi Domokosról írsz – hogy ennyire fontos volt neked, és hogy a verseiden ez mennyire nem érződik. Bár én nem ismerem őt igazán alaposan. Olvastam, de valahogy nem épült be. Talán az a közös életalap hiányzott hozzá, amiről írsz, és ami Petrinél persze erősen megvolt. Azt hiszem, nem kicsit, hanem nagyon más volt a

mi helyzetünk. A tietekhez nálunk csak az ötvenes évek voltak hasonlók. Én persze már akkor is éltem, sőt át is éltem egyet-mást, apám – mint ún. kapitalista – börtönben volt másfél évig, egyik nagybátyám csak 56-ban szabadult, de gyerekfejjel ez azért más. Ki nyeri a gombfocibajnokságot, az az igazi kérdés. És csak a gimnáziumban, 57 és 61 között kerültem olyan közegbe, ahol politika, világnézet, effélék elméletileg is fontosá váltak. Ez viszont egybeesett azzal az életkorral, amikor az ember hajlamos fellázadni a családjá, neveltetése stb. ellen. Én akkori barátaim hatására, akikből aztán később fontos ellenzéki figurák lettek, éppen marxistává igyekeztem átképezni magam – nem túl nagy sikerrel. Végül is fontosabb volt, hogy szerelmes voltam, meg verseket írtam, és olyan szerencsém volt, hogy még gimnazistaként megismerkedtem Füst Milánnal, Pilinszkyvel, Vas Istvánnal. A rendszer érdes felületét voltaképpen csak abban tapasztaltam meg, hogy eleinte nehéz volt megjeleníteni magamfajta kezdő és, akkor úgy mondták, „egzisztencialista” költőnek. A lázadás később kezdődött, az egyetemen, főleg 68 körül és után. De azt a fenyegetettséget, amit Erdélyből ismersz, itt a legaktívabb ellenzékiek sem ismerték, vagy csak nagyon kevesen. De nem, annyira azok sem.

*

Kedves Szabolcs!

Ez a jó az emilben: hogy az ember egyet mond, kettő lesz belőle – bármilyen rövidnek is ígérkezik egy levél, biztosan túlfut a megjósolt néhány soron, mert a majdnem-beszélgetés hevében az ember teljesen megfeledkezik az időről. Köszönöm, hogy tetemes teendőid között mégis válaszoltál, nagyon vártam is a leveled – nem tudom, a mienk hogyan késhtett meg, azt pedig végképpen nem, hogy ki az, aki Móni helyett írt neked, hacsak nem tréfának szántad az egészet; az első sokk után nagyot nevettem rajta, annyira abszurdan hangzott. Szilágyi Domokos hatása csak azért nem érződik a verseimen, mert utána az Újhold-hatás kioltotta, vagy eltakarta. „Korai költészetemre” azonban teljességgel rányomta a bélyegét, de ezek a művek szerencsére nem váltak publikussá, hanem egy nagy zöld füzetben lapulnak, amit olyan ügyesen eldugtam, hogy ha akarom, sem találom meg, ellentétben a gyermekkori verseimet tartalmazó csodaszép népi kínai gyártmányú emlékkönyvecskével, amiben csak úgy nyüzsögnek a természetről szóló költemények, és néhány vers az öregkorról, amelyekbe belezsúfoltam tizenhárom esztendőm minden tapasztalatát.

Ennyit a költészetéről, egyelőre. Most pedig következék apolitika. Hoppá, helyesbíték: a politika. Látszik, hogy mennyire apolitikus alkat vagyok... Vagyis szeretnék lenni – ha éppen hagynak. Amikor Gyurinak felolvastam a leveled vonatkozó részeit, csak annyit mondott, hogy persze, neki is a gombfoci volt a legfontosabb a gyerekkorában, azzal a különbséggel, hogy senki se mert magyar csapat lenni.

Már kicsi korában jól eszébe vették, hogy nem szabad semmit elmondani abból, amit otthon hall, mert akkor „apád, anyád börtönbe, te a javítóba!” Remek egy mondóka. De neked tényleg börtönben volt az apád, ellentétben a mieinkkel, akiket csak kihallgatásokra citáltak folyton, úgyhogy te sokkalta jobban tudod, mit jelent ez. És azért a kisgyerekkorunk lényegesen vidámabb volt, mint később, lazább volt a légkör valamivel, a nagyjá csak később következett. És azt a pokolbugyor-hasonlatot azóta is szégyellem, jellegzetesen erdélyi pátosz, Isten őrizz, hogy még egyszer használjam, de karácsonyra megkaptam Szilágyi Domokos feleségének, Hervay Gizellának az összegyűjtött verseit, és hirtelen visszahozta a hely szagát, a félelemét, amit ők éltek meg helyettem, és ilyeneket írtak tőle, hogy „bombatölcsérbe zuhantál csupaszon / szögésdróttal kivert ég fölötted / örökös éjszaka naptalan / testeden törmelék téglaroncs // mássz ki négykézláb

a földre / állj lábra ne félj van erőd / emeld magasra fejedet / tiéd itt minden fájdalom” – kamaszkoromban ilyen versekbe kapaszkodtam. Nekünk annyiban volt egyszerűbb a dolgunk, hogy egyáltalában nem volt kérdés a világnézet, a marxizmus mint alternatíva szóba sem jöhetett, akkor már – világosan tudtuk, hogy vagyunk mi, és van a román állam, illetve a rezsim, és bármit mond, az mind hazugság – nem kicsit: nagyon és teljesen. Ez néha egészen abszurd helyzeteket eredményezett, hiszen volt, ami egyszerűen muszáj volt, például a pionírvatás, ám az élelmes tanítónéni valóságos Ady-ünnepséget kerekített belőle: engem Csucsán avattak pionírrá, és az Értől az óceánigot szavaltuk a nyakkendő ünnepélyes átvétele után. Íme a pártállam és a magyarok. És egy másik helyzet, ami kívülről szintén humorosnak tekinthető – csak épp belülről volt rossz látni az osztályfőnöknőm halottsápadt arcát, aki szinte suttogva magyarázza, hogy nem és nem szabad vajas kenyérral dobálni Ceausescu (már említett) fényképét.

Nekünk valahogy mindig volt hova visszanyúlni biztatásért: a magyar kultúrához. És Magyarországot valami édeni helynek képzeltük – jellemző momentum például, ahogy az egyik osztálytársam a szünetben elsuttogja magának a kérdést: „Mi leszel, ha nagy leszel?” és meg is válaszolja rögtön és lelkesen: „Magyar állampolgár!” (tudtuk róluk, hogy már beadták az útlevelekérelmüket). Ilyen életcéljaink voltak. Aztán csak néztem nagyokat, amikor kiderült, hogy Magyarországon egyáltalán nem is olyan tiszták a viszonyok, mint hittem.

Imreh András

TELEFONHÍR

Meséled, hogy rákos lett a Fehér.
Mít mondjak? Szegényt alig ismerem.
(Majd azt nem mondtam: „ismertem”.) Tudom,
tanszéki kollégád. Emlékszem, egyszer
hallottam is egy konferencián.
Telekkönyvről? Polgári védelemről?
(Hogyan kerültem oda, nem tudom.)
Úgy rémlik, ketten ültek a porsötétben,
szürke öltönyben vagy barna köpenyben
a zömében köteles (spec. kol.-os),
ám annál gyéresebb közönség előtt.
Az egyik napszemüveget viselt
(csakis vak lehetett vagy másnapos) –
az ő neve még csak nem is dereng.
Az is rejtély, hogyan emlékszem Fehérre,
mármint a nevére, mert az alak
(a napszemüveges bal oldalán ült,
úgy értem, a balján, azaz a közönség
szemszögéből pont a jobb oldalon –
bár most, hogy mondom, elbizonytalanodtam),

az alaknak nem csupán a neve,
hanem a helye is teljesen falfehér,
mintha kivágták volna a fotóból.

Na szóval ez a Fehér lett a rákos.
Már áttéte is van. Mire? Hova?
Nem hallom, nem akarom hallani.
Mit mondjak? Hümmögök. Szegény. Szar ügy,
és kényelmetlenül érzem magam.
Leteszem. Elrontottad ezt az estét.
Úgy terveztem, Arisztophanészt olvasok,
de nem visz rá a lélek. Csak ülök a sötétben,
próbálom Fehér arcát felidézni.

Kukorelly Endre

TEST

Bevered az ujjad mint egy szöget
kicsit nyámmorogsz rajta
öreg kaja vagy már öreg
odapörkölt az alja

szépen leszaladt szép lassan szalad
le mint nőк harisnyáján a szem ami
még megmarad
megtart kitart nem tudod tartani

telehold
van közel az arca közel
kerül ami volt
spargi in terra quella pace che regnar tu fai nel ciel

a Casta Di
vát énekli
Maria Ca
llas nézd meg a

YouTube-on
rég meghalt nagyon de nagyon
szép nagyon csúnya
mind mindig meghal újra.

LÉLEK

Erőből
Túl erő
De mi miatt emelem föl a hangom
Mi emeli a hangot

Mi az hogy emeli
Mi az hogy haragszom
Nem hinném hogy nagyon erős lennék
Kicsit erős vagyok

Nagyon erőtlen
Olvasd végig ez még csak a 10. sor
Kihúztam egy gyomot
Szegény gyom kijött tövestül kicsúszott a töve

Konkrét gyomnövényről van szó semmi más meg
Bírnám mutatni
És erőtlen
Nagyon fáradt vagyok

Kedvetlenül
Féltem is
Kedves aranyos
Mi van?

Az van hogy én is félek meg őt is féltem
Erőből gyenge így nem megy
Kiabáltam
Kiabáltam is

Emeled a hangom
Gonosz Jaj
Még a torkom is megfájdult bele annyira
De úgy hogy még a torkom is belefájdult

Annyira üvöltözik ki valami belőlem én meg visszaüvöltök neki
És közben meg fáj az egész
Ez fáj
Külön a torkom egyben az egész

Mit gonoszkodik
Mindjárt várjál elalszom
Lassan
Lassacskán

Sikerült ásítani és lekapcsolni a tévét
Pisilek fogmosás izé alszok
Ábrándozok
Alszom álmodok vizes a párnám

Hu de szép maca
Csinos a feje
Csikos a haja
'nek nincs teteje

'cs értelme neki
Nincsen veleje
Sz'al nincs veleje
Vége eleje

SÍRÁS

Sírás miatt náthás orr
Sírás kimarta szem
Sírástól összefacsarodott szív gyomor
Sírni nő miatt

Ja nem ja jó
Dörzsöléstől olyan vörös és szúr
Sírás miatt kidörzsölt
Egy nő egy minden

Könnycseppen keresztül nézve legalábbis
Párás tekintettel
Szép nézet
A sírás kihat

Sírás miatti orrfacsarodás miatti orrfúvás
*Kölcsön*kért papír zsebkendőbe
Kölcsön papír zsebkendőt gyűrögetni
Adott esetben

Tenigl-Takács László

SESTINA

1. stanza: „*Ím, hajlik az óra, és tiszta, fémes ütése...*”

*Ím, hajlik az óra, és tiszta,
fémes ütése elér, felkavarodom.
Reszket a bensőm, „menni fog” – érzem,
s a domború napot megragadom.*

*Semmi sem teljes, míg meg nem láttam,
csendben állt mindenek létesülése.
Érett a szemem, s mint a menyasszony,
vágýtárgya úgy lép mindenki elébe.*

*Semmi sem kicsi, mégis szeretem,
nagyjá festem, aranyalapra fel,
magasra tartom, és azt sem tudom,
hogy lelkét kinek oldja el.*

(Rilke: DAS STUNDENBUCH)

*

Preveliben kicsike folyó torkollik a tengerbe. Alig tíz kilométeres. Jéghideg vízében seszínű halak élnek. Nem keverednek a brakkvízben hemzsegő, tarka halakkal. Rajuk öt-tíz méterre visszariad a sótól, és úszik újra a források felé. Aztán megint megfordulnak. Így élnek. Oda és vissza. A szakállban élő lapostetvek sem másznak a fejtetőre. Az a hajtetvek világa. Bonyolult helyzet, egyszerű metafora.

Sátraztam ott többször is. A lányokkal tavasszal jöttem össze, nyáron utaztunk egyet, év végére rendszerint ki is fújt az egész. Egyikük azt mondta, szántsándékkal veszítek el mindenkit, ez is olyan biztonság, mint amikor ragaszkodik az ember. Meg hogy olyan a sorsom, mint a villamos. Amikor csenget, a megállóknál ki- és beszállnak az utasok. Jól tanított és ügyesen irányított, amíg el nem küldtem.

Táncterápiát tanult valami angol bohóctól. Nyírt hajú, nyálás idióta, naponta más színes inges. Egyszer „kancatáncot” gyakoroltak a lepusztult tornateremben. Habtól csatakosan jött haza, mint a megfuttatott paripák. Magányos könyvtárosok, ezoterikus kurzusokon teleírt spirálfüzetek, világzene, pszichotréning, tűzön járós tábor. Hízásnak indult kismamák, lekopott körömlakk, heti kétszeri kimenő este kilencig. Cserélt receptek, férjek és fogtömések. Van úgy, hogy olykor az ember idegenkedik az érzelmes szavaktól.

Haja a naptól és a tengeri sótól még jobban kiszókölt. Este tüzet raktunk az uszadékfából, hallgattuk a hullámverést, és egymás belébe töltöttük a lelkünk, mint a hurkát disznó-

toron. Felbukkant a gyermekotthon emléke, még kétéves koromból, apám halála után. Igaziból. Nem úgy, ahogyan anyám később mesélte. Éjjeli fentlét. Ütemes kopogás, ahogy álomba vertük a fejünket a párnán. A neon zizegése. Vasrácsos ágyakban aludtunk, mint a kutyák a menhelyen. Az egyik gyerek fekélyes kiütést kapott. Kezét gézzel kifestítették a rácshoz, hogy fel ne vakarja a nedvedző hólyagokat. Éjszaka kiszöktünk. Köréje gyűltünk, néztük, ahogy vonaglik a kintől, mint a sebzett vadak, és az járt a fejünkben, szigorú büntetés, biztosan nagy rosszaságot csinált. A legbátrabb nagyfiú kioldozta egy kicsit. Ránk piszegett, hogy csendben maradjunk, fel ne ébresszük az éjszakás nevelőt. Levette a keresztről egy félórára.

*

Kibaszott árvaházi piéta. Múltjába szövődik, mint gombafonadék a ganéba. Nem tárul fel előtte, hogy mit kell tenni.

*

Ismertem egy embert, alig múlt negyvenéves. Sose volt semmije. A kertvégi kunyhót is úgy bérelte egy módosabb családtól. Lakbér fejében kapálta a kertet, fát vágott, etette az állatokat. Amolyan házi csicska, akit mindenki lenéz. De titokban bankokba járt, és egyszer csak hitelhez jutott, több mint egymillióhoz. Senki sem értette, miképpen kaphatta, munkahely, ingatlanfedezet nélkül. Biztosan elnéztek valami papírt. A sorsok nem villamosok.

Ünnepet tartott, ahogy illik ilyenkor. Lefürdött, fehér inget húzott, fehérre terítette az asztalt, meghívott néhány cimborát. Négyen-ötten dorbézoltak a földpadlós, kicsike házban. Alig beszélt. Csak feszített büszkén, mint a vőlegény, akit már vár a felajzott menyasszony odaát. A nem várt szerencse csendje kortyolni való, mint a források a verőfényes ciheresben. Se fizetése, se segélye. Nem is törődött azzal, miből lesz visszafizetve. A mulatság végén félrebillent a feje, és megállt a szíve. Bukott a bank, nem volt kin behajtani. Hiába jött és ágált a szakember a nagy autóban. Se kezes, se nyoma a pénznek. Mindenki ezen röhögött.

Néha feltáru előtünk, hogy mit kell tenni. Egy másik ismerősömnek – kicsit a nővéremre hasonlít – egy vén paraszt az alkalmi bikája. Görnyedten jár az öreg, mint a gonosz intrikus egy alkalmi műzikelben. Tehenet tart, kettőszáz literje. Kézpénzzel fizet, és nem smucig. Lehetett volna biológia-tanárnő. Dolgozott azelőtt kocsmában, kuplerájban, de bebukott az is, amikor leváltották a helyi rendőrkapitányt. A menet előtt lefürdik, megfésülködik, sminkel, kicsípi magát. Viagrát vesz az öregnek. Utána bevásárol, almoz, seprí az udvart. „Csokis banán” az extra, ezért külön kell fizetni. Szégyenlősen mosolyogva magyarázza, mintha nem tudná, hogy pontosan értem. Amikor hazajön, kiszáradt, rőt szárú bogáncs. De pénz van a zsebében. Szalad vacsorát venni. A férje tudja az egészet. Mégsem csap palávert.

2. stanza: „Nem csap palávert, ha néha a gazda...”

*Nem csap palávert, ha néha a gazda
nem adja ki a bért: „Nincs engedély,
jött a hatóság, a bírság kétszáz ezer.”
Lisztet kér kölcsön, ha elfogy a segély.*

*Ősszel diót szed. Négy száz kilója.
A nagyobbik gyerekkel pucolja este.
Az asszonyra gondol, egy némettel él,
nem telefonál, nem küld esemest se.*

*Ő az idő. Nem fárad. Már nem is unja.
Újra meg újra lecsap kapája fémes ütése.
Hajlik a soron, mint az óra mutatója.
Lehajol. Tovább lép. Örök. De mégse.*

*

A folyócska partján pálmaliget. Azt mondják, őshonos. Szerettem beúszni éjjel az ezüsthídon, amíg csak bírom. Ittam a távoli kikötők lámpasorát, hallgattam, ahogy halkul a parton a kiabálás: „Ne csináld, gyere vissza!” Alattam-felettem végtelen feketeség. Néha hozzám ért valami a vízben édesen-félelmesen. Lebegtem. Elpattanó, felszíni buborék volt a testem, azután el kellett indulni visszafelé.

A sziklás partokat szerettem, ahová senki se jár. A rekkenő melegbe ki se mentem. Olvasgattam, főként odesszai és kaukázusi irodalmat. Tolsztojt faggatták, miért lökte Annát a vonat elé. Mentetetőzött, ő próbálta megmenteni, de nem volt mit tenni, már ment, szántszándékkal a maga végzete után. A sorsok villamosok. Egy kiszáradt, rőt szárú bogáncs látványa ihlette a *Hadzsi Muratra*. Azt írja: az ötlet pillanatában „egyszerre feltárul előttünk, hogy mit kell tenni”. Pausztovszkij szerint az irodalom odakint van, csak észre kell venni. Ugy gyűlik össze a látvány, mint az aranyszemcsék az ötvösműhely porában. Egyszer sarjerdőben sétálgatott. Óreg barátja, erdei ember, maga is szeretett eljátszogatni a hasonló csengésű szavakkal. Szégyenlősen mosolyogva magyarázta: „a forrás – forradalom”. A zombékok közötti tócsákban csillogott az ég. Ablakoknak nevezte.

*

Két ember két égbolt között beszélget. Odakint van a sokadalomban. Csupa látvány, mint a csillogó tócsák, égre nyíló ablakok a ciheresben.

*

Van itt egy barátom. Nem tud úszni. Senki se tud. Kamaszkorában beszakadt a homokpad alatta. Sokáig lent volt. Nézett a folyóvíz barnászöld üvegébe, és az járt az eszében, vajon mi lehet odaát. Azután meghalt. Kihalászták, és újraélesztették a mentőautóban. Mindenkinek azt meséli, hogy a mélyben egy szörnnyel találkozott. Alakját horrorfilmekből rakta össze. Már tíz éve erős nyugtatókon él. Dúlt napjaimban én is bekaptam egyet. Úgy kínálta, mint a cukorkát, „tessék, vegyél egy szemet”. Kiütött vagy tíz órára. Ha néha kihagyja, begorombul, átkozódik, szidja a szenteket, felborogatja a műanyag kerti székeket, valami ezüstláncot emleget, ami ott maradt a folyó fenekén. Egyszer a szélvédőt is betörte. Szeretik. Senki se bántja.

Egy másik ismerősöm rokkant anyjával él egy szoba-konyhás házban. Gyakran megszorulnak. Ilyenkor az asszony végigbicegi a szomszédokat, apránként gyűjtöget össze egy levesre valót. Itt azt mondják erre: szomszédol a vacsoráért. Néha orvosi rendelésekre jár, és kórházba utaltatja magát. Ott fűtenek, és kap enni. Ha felkelhet, söpröget a kórházudvaron, a nővéreknek és takarítónőknek is besegít. Mégse legyen ingyen. Volt

agyvérzése. Aránylag olcsón megúsza. Lassan beszél, vigyáz a szavakra, úgy szopogatja, csócsálja őket, mint a kölykök a gumicukrot. Egy rosszakarója azt híreszteli, mióta összedőlt a kerti budijuk, a padlásra jár szarni. Nem igaz, persze. Tényleg sokat van a padláson. Csoda, hogy mászik fel. Nem csinál semmit, csak üldögél. Néha szót értek vele, ilyenkor kitisztul a tekintete, és azt mondja, lent az utcán már unalmas lenni. Semmi fontos vagy emlékezetes nem történt, és nem is fog történni vele. Sorsvillamosa lassan döcög a végállomás felé. Egyszer meglátogattam. Épp a Csillagok háborúját adták a tévében. Egy kukkot sem értett belőle.

3. stanza: „Tévéből integet éjjel a kislányra...”

*Tévéből integet éjjel a kislányra,
a túli világban autót vezet,
taxiban suhanó, pártás menyasszony
kopogtatja a szélvédő üveget.*

*Mosópor, bankhitel, instant levesek.
Reklámszlogenek öntözik álmát.
Égi menyegző minden sorozatban.
Felsóhajt, fészkel, öleli a párnát.*

*De rosszat is álmodik néha.
Kukoricások, szétdobált óvszerek,
kuncsaftok, parancsok, fémes ütések,
és felriad arra, hogy sír a gyerek.*

*

Loutro tenyéryni halászfalu, valójában csak három sor ház, felragasztva a sziklafalra, mint a fecskéfészkek. Csupa látvány. Közútja sincs, kompon lehet odamenni. A kikötőtől még pár kilométeres kaptató egy dombon át a kétbarlangos öbölhöz. Riogattak a halászok, hogy az egyikben egy nagy kígyó lakik. Kerestem, de nem volt benne semmi. Tényleg a világvége. Őt napig ittam ott egy iraki arabbal. Szünetekkel. Motoros futár volt stájerországi pizzériákban, éppen két munkahely között. Mókás németséggel, homályos tudással vitattuk a szúfit és Isten természetét. Tapogattam, simogatta a hajam. Csak barátságból, náluk ez a szokás. Éneklős hangon ismételtette: „Mejn Frónd, ich líebe die Filozofí.” Akkor volt, talán, a második háborújuk. Az egész családja Bagdadban rekedt.

Úgy berúgtam a végén, hogy senki sem értette, hogy tudtam visszamászni a táborhelyhez a sziklafalon. Abu Bekr, hasis és vörösborok. Rizst főztünk, meredten néztük a tengert, próbáltunk úgy ízlelni és nyelni minden falatot, hogy magunkhoz vegyük a szentséges egészet, mint az úrvacsorát. Épp hogy csak nem énekelünk, mint két idióta egy gejl rock-müzikelben. Őszintén hittük, a végén feltáruul előttünk, hogy mit kell tenni.

*

Egyszer úgy alakult, hogy ráértem és eljöttem hazulról, aztán már vissza se mentem. Alig múltam negyven.

*

Álmokat gyűjtöttem itt és Budapesten. Reméltem, kijön belőle valami. Nem jött ki semmi. Egyformát álmodunk. Talán a tévé, talán a lelkünk. Sokat álmodok, néha a faluról, néha csak úgy magamnak, összevissza. A múltkori álmomban fiatal voltam, tagbaszakadt, arcom vad, bárdolatlan, fogaim csorbák, ápolatlanok, a ruhám meg amolyan laza, lobogó vándorgúnya, az orosz muzsikok gimnasztyorkájához hasonló. Igazi giccses, tolsztoji népi hős, aki Istenről beszél, és mindenkit sólymocskám-madaracskámnak becéz. Az ember már a könyv elején tudja, hogy ő a megoldás.

Mentem. Az utak elágaztak, betértem mindenhová. Egy bérkaszárnya-lakásban fiatal anyám meszelt. Fémvödörben kislánycsecsemő hevert, langyos vízben, hogy meg ne fázzon. Kivettem a vízből, féltem, hogy belefulladás. De nem tudtam vele mit kezdeni, így hát visszatettem. Cigánkám megfejtette az álmot. Azt mondta, el akarok menni valahová (no, ezt én is tudtam), lehet, hogy másik országba, ami túl van a tengeren, vagy vissza a halálba, vagy a születés előttibe. A lánycsecsemő pedig egy testvéremet jelenti. A roseb tudja, honnan találta ki, sohasem beszéltem róla. Még születésem előtt meghalt, én mégis úgy gondolok rá, mintha a kishúgom lenne, sőt, egyre inkább a lányomként, aki meg sem született.

Ahogy felidéztem az álmot, az jutott eszembe, talán nem is úgy van odaát, ahogyan hiszszük. Isten nem büntet. Igaz, nem is követel már. A Sátán se gonosz. Csak egy rossz arcú csapos, szétvert orrú, kivénhedt bokszoló. Rozsdás stukkert rejteget a bárpult alatt, de már csak megszokásból, nincsen szüksége rá. Az alázatossá pusztult angyalok sors-vilamosok. Nem csapnak palávert, hitelbe isznak, és fizetésnapon mindig szó nélkül törlesztenek.

Néha az Isten is betér. Elvált, nyírt hajú, szemüveges értelmiségi. Kopottas kordbársony zakó, reszkető, nikotinsárga ujjak. Láncdohányos és magányos földrajztanár a proletárnegyedben. Mikor a táblára rajzolja és magyarázza a röghegységeket, senki sem figyel rá, ő pedig lopva az óráján lesi, mikor lesz kicsengetés. Esténként olcsó és rossz szeszeként issza a népek nyomorát. Zárórakor gyűrt bankókkal és aprópénzzel fizet. Hazabotorkál, hideg főzeléket és mirelit fasírtot vacsorázik, állva kapkodja be a hűtő előtt. Nyugtalanul alszik, álmában motyog, és csikorgatja a fogát. Másnap kezdődik minden előlről. Az ima hiába. Rőzsét nem cipel, kívánságot sem teljesít. Nem vasorrú bába.

4. stanza: „Mint vasorrú bába a mesében...”

*Mint vasorrú bába a mesében,
szedte a gallyat, hogy legyen tűzifa.
Nem nagyanyó, csak egy öregasszony.
A cementgyárban halt meg a fia.*

*Egy éjszaka ellopták az egészséget,
gumirádlis kocsin tolták a tolvajok.
Mondták, a szembeni szomszéd csinálta...
Küült a porba, sírt, rontott és átkozott.*

*Volt adományosztás. Meglett az ünnep.
Szenteste főtt lészát evett és nevetett.
Kondult a harang fémes ütése,
hívta a Kiszézus, megszületett.*

*

Az északi partot kerültem, mert ott sok az ember, mindig hullámoz a tenger, és zavaros a víz. Tele szeméttel. Halak se nagyon. Egyszer Iraklion környékén rekedtem, mert akkori útitársam a kényelmes szálláshoz ragaszkodott. Ráadásul szar volt az idő is. Ha elállt az eső, kószáltunk a bevásárlóutcán, koktéloztunk az ócska, áltrópusi lokálban, mint a többi nyírt hajú szőke, bámulgattuk a dézsába ültetett pálmát, installált műanyag papagájt, majmot, alligátort. Küzdött a nemekkel. Mindent megtettünk, hogy összehozzuk a pincérgyerekekkel. Nem jött össze a dolog. Beszölt valaki, de leintettük.

Korábban mentős volt, amíg abba nem hagyta. Hallom, azóta elvégezte az egyetemet, és most biológiatanár. Telente ők szedegették össze Pesten a kihűlt hajléktalanokat. Pár napos kontroll és némi felerősítés után újra az utcára kerülnek, mert kevés az ágy. Mesélte, néhányon úgy próbáltak segíteni, hogy szállítás közben eltörték a kezüket. Egy vasládát használtak erre a célra a mentőkocsiban. Érteni kell hozzá, hogy le ne bukjon az ember, és ne is okozzon nagyobb galibát. Gyors feszítés, recsenés, a páciens nem is érzi, mert eszméletlenül fagyott, vagy önkívületig itta magát. A csonttörés többhetes kórházi ápolás. Ott fűtenek, és kap enni az ember. Néha így kihúzza tavaszig. Élhet még egy évet. Két ember két égbolt között beszélget.

*

Ahogy közelít a napsütötte falhoz, árnyéka egyre kisebbedik. Mikor közvetlenül előtte áll, már csak egy testnyi belőle a hazugság.

*

Lett itt egy családom. Cigánkám fiatalasszony. Tizenkét éves kora óta napszamba jár, akkor hagyta abba az iskolát. Elverték a tanárt. Megérdemelte. Ennek már tizenöt éve. Azóta próbálkozott ezzel is, azzal is. Mikor összeálltunk, úgy lengte körül a rossz hír, mint a jófajta szivar füstje. Beleszagoltam, és édesnek találtam. Néha veszekszünk, tartjuk a szokást. Kést fog rám: „a síradat ásad”, én meg elveszem tőle, elpáholom egy kicsit, utána jót röhögünk az egészen. Sikolya felajz, idegensége megigéz. Lassan megszokom ezt is.

Boszorkánybiznisz a legújabb vállalkozása. Gyertyákat gyűjt, illóolajokat éget és füstölőket. Hazalopkodta az iskolából az összes ezoterikus pépörbök ponyvát. Főként a színeseket. Ájurvéda, táltoskönyv, kínai asztrológia, tarot, vicca-praktikák, a tudatállapotok szírványja. Amikor jósol, Krúdy *Álmoskönyve* van legfelül. Az a legvastagabb. Tudálékosan fikázza: „ez a könyv érdekes, de elavult már”, és a kliensek elbűvölődnek az efféle szavaktól. Folyton rohangásznak hozzám, mondjam meg, mi az a csakra, asztráltest, telekinézis.

Két éve aláírást gyűjtöttek, hogy menjek el innen, de legalább ne írjak. „Ne vizslassak, és ne hazudozzak.” Nem volt mit tenni. Mutatták, itt kell aláírni a papírt, mint a bankban vagy a hivatalban a szemüveges irodista. Ha hozzák, aláírom én is. Valahol megvan a lista. Néha vért gyűjt a Vöröskereszt. Sokan adnak. Senki se kér pénzt érte, pedig lehetne. Összegyűjtik a mentőautóban, és elviszik valahová.

Beszélgetünk is néha. Egy barátom tavaly a kocsmában egy törött üveggel felvágta homlokán az ütőeret. Semmi verekedés, csak nem figyeltek rá, amikor valami fontosat akart mondani. Akkor láttam, hogy a vér végig tud folyni a testen, a fejtetőtől egészen le a lábfejig, és végül összegyűlik a cipőkben. Lucskos pólóját lengetve rohangált fel s alá a faluban, akár egy forradalmár valami gejl, nemzeti operában. A vérnyomokat követve találtam rá, mint a sebzett vadakra. Mondtam, vessen le mindent, alsógatyáig, úgy szálljon be, hogy ne vérezze össze az autót. Olykor az ember idegenkedik az érzelmes szavaktól. Ettől egy kicsit megnyugodott. Összevarrattuk az ügveleten. Azután pörköltet ettünk a hűtőből, olasz vörösbort ittunk, elmagyaráztam, miért tűnik frissebbnek a bor szalmafonatos palackból, miért szomjas az ember nagy vérvesztés után, hogyan és hol képződik a testben a vér. Nyáron közmunkás, télen az erdőre jár.

5. stanza: „Télen csak a konyhát fűti...”

*Télen csak a konyhát fűti.
Hús év egymaga alszik az ócska
díványon. Csúnyán cikákol, pereskedik,
nem rimel róla költőcske-manócska.*

*Tüdeje szortyog, fekete szemetes-zsák.
Nem éri meg a nyarat. Gyertyát gyújt érte
majd a rokonság, és néhány rönköt
éget a kertben. Közélt sorsa fémes ütése.*

*De marad utána nyom. Ahol támaszkodott
a székkal, kicsit lekopott a mész a falon,
bóbiskolt hajnalban munkába menet,
lehelet-virágot hagyott a buszablakon.*

*

Hora Sfikion apró kikötő. Néhány utca és két taverna az egész. Napernyő alatt, műanyag kerti székekben haldoklott egy német. Már rég túlélte magát. Kopaszodó tojásfej, beteges-sápadt, homlokán, arcán ribizlipirosra égett a bőr. Szégyenlősen mosolygott, ahogy a saját haláláról beszélt, és arról, hogy úgysem lesz semmi odaát. Jóllelkű Volkshochschule-tanár. Amolyan kollégaféle. Scholl-papucs, visszér, tüdőrák, elzászi dialektus. Mindig imádtam. Az utolsó hónapokban zen buddhizmussal próbálkozott. Mondtam, hogy mondjon le róla. Bólogatott. Azt hitte, az életről vagy a túlvilágról beszélek. Van, hogy az ember, olyankor, idegenkedik az érzelmes szavaktól. Se fájdalomak többé, se tervek, se okoskodások. Se pikszis.

Egyszer még korábban betéptem itt egy alkalmi cimborával, és kigondoltuk az irodalmi pálinkafőzdet. Már öt éve Krétán élt, szőlőt, olívát szüretelt, gagyí ezüstmukkokat árult a piacon a turistaszezon idején. Grappáztunk, brénsztormingoltuk a tervet. A könyveket hagyatékából, lomtalánításból szereznénk. Bezúznánk őket, a vizes pép lenne a cefre. A cellulózból keményítő, cukor, abból meg alkohol. Aztán jönne a lepárlás. Pikszis nuku, csakis a legjobb minőség. Jäger-Wilhelm-Meister. Móricz-kisüsti. Kóser-Zarathuszt-

ra, az 1934-es évjárat, gót betűs, papírkötéses. Vakok és igényes analfabéták törzhelye. Csupa tántorgó, gajdoló, hajléktalan Milton és Homérosz. És hogy fanyalogna az a sok nyírt hajú, szemüveges irodista! „Rossz hírű csehó...” Mondattalan, égre nyíló tócsák a ciheresben.

*

Ha együtt nevensz velük, ők is veled nevetnek. Ha elsiratod őket, lesz, aki elsirasson.

*

Pár hete halt meg az egyik diákom édesanyja. Összeesett, infarktus. Nem volt mit tenni. Velem egyidős volt. Fia egy haverral próbálta újraéleszteni, kihúzták a torkába szorult nyelvét, levegőt fújta a tüdejébe. Két riadt gimnazista meg a halovány életmentő tudomány, amit az iskolában tanultak. Két órával később jött ki a mentő. A fiú húszéves. Apja is meghalt már régen. Egyedül maradt a házban. Keménykötésű gyerek, azt mondják, nemigen sírt, még kicsi korában sem. A temetésen se tudott igazán, csak vonított, mint a megsebzett vadak, és összecsuklott. Mentőt hívtak, és leszedálták. Kijött filmezni a pesti cigány tévé. Úgy tudták, népszokás van ilyenkor. A fiú napok óta iszik. A szeme kifordult, csak a bevértett fehérje látszik. Rossz jel. Égre nyíló ablakok.

Halnak az anyák. Egy másik tegnapelőtt, harminchét évesen. Az apa magára maradt a négy gyerekkel. Halk szavú ember. Idegenkedik az érzelmes szavaktól. Mondta, nemigen tudja, mit fog most csinálni. Gyors temetési segély. Összedobtunk némi téglát, meszet, cementet. Másnapra meglett a sír. Ők úgy mondták: „a lakása”. Kéthavi megélhetés egy valamirevaló temetés. Csak a holttest hazaszállítására harmincezer. Számlával negyven. Gumirádlis szekéren toltuk a virrasztásra a tűzifát. A legkisebb gyerek – úgy hároméves – a bakon ült, kocsist játszott. Mi voltunk a lovak. Azt hitte, valami ünnep a nagy tűz meg az a sok ember. Sokáig szaladgált, bújócskázott a többi gyerekkel. Néha kérdezte, hogy hol van az anyja. Mondtuk, elutazott a vonaton, de majd visszajön. Azután elaludt sírdogáló nővére ölében.

6. stanza. „*Odafent zárt vonaton villódzó laptopokon...*”

*Odafent zárt vonaton villódzó laptopokon
pereg az élet. Itt állnak a sorsok, csak cserepek.
Koldul az ünnep, hiábavalók a szavak
fémes ütése zörgeti meg az ablaküveget.*

*Felszíni hab a vágýtárgy, rajta kakaószórzat.
Krémessé tömörül hiánya körül a dac.
Szégyen, szentség és szemét ülepszik
le az alján, mint csészében a zacc.*

*Semmi se teljes. Se menyegző, se carpe diem,
nem reccsen az idő, csak hajlik az óra.
A kutya ugat, ő gondolkodik.
Bonyolult helyzet, egyszerű metafora.*

*

Az egykori krétai hipszterek mára terebélyes asszonyok lettek és morc öregemberek. Néhányan nosztalgiázni járnak vissza. Páran itt maradtak a szigeten, bár a legjobb helyekről kitiltotta őket a hatóság. Azokat most helyi vállalkozók üzemeltetik gebinben. Reggel érkeznek a turistabuszok. Főként kispénzű nyaralók, helybeliek, magyarok, lengyelek, csehek, az utóbbi években már románok, szerbek is. Grillezés, hűtött üdítők, pöfögő aggregátor a műanyag bódé mellett. Toi-toi vécék. Legalább nem szarják össze a partot. Ha telik rá, vízibiciklizhet, dzsetszkizhet az ember. Este vissza a panzióba.

Matalában egész barlangváros van a hegybe vájva. Pár tucat sziklaüreget még laknak. A bejáratra ajtót szereltek. Ha elmennek valahová, lelakatolják. Eltűnik ez-az, amióta idejár a sok kelet-európai turista. Marmonkannák az édesvíznek, műanyag lavórok, grínpíszes pólók és alsógatyák a szárítókötélen. Az egyikük szóba állt velem. Készült a Rainbow-fesztiválra. Azt mondta, tizenötezen is összegyűlnek majd az egész világból. Szívnak, naptáncolnak, világbékéznak, nem gyötrik magukat azzal, mit is kell tenni. Tudatállapotok szivárványa. Bullshittelt, szidta a globalizmust. Valami nyugdíjat vagy segílyt kap otthonról, de sokkal rosszabbul jön ki, amióta itt is áttértek az euróra.

*

Tanulok buzgón rosszmagyarul. Kikoptatok egyes szavakat, mert nincs semmi értelmük erre felé.

*

Nemrégiben szociofotózni jöttek a faluba. Hulladékfát fűrészeltünk éppen egy havernak. Szerveztünk egy kalákát, együtt csinálunk ezt-azt, mindig másik családnál. Visszatanultam a kőművesmunkát. Valamikor értettem hozzá egy kicsit. Bontott téglából ólat is építettünk. Elég girbegurba lett az egyik fala. Sebaj. Legfeljebb imbolyog egy kicsit a disznó, amikor hozzádörgölődik. Addig se unja. Már ha lesz disznó egyáltalán. Megdumáltuk, hogy a végén telegraffitizzük belülről. Az egyik oldalán lesz majd a hentesáru-pokol, nyolckarú böllérrrel, sonkával, kolbászkarikákkal és egy Pilinszky-idézettel, de ezt az utolsó poént elharaptam, mert senki se vette. A másikon a disznó-mennyszag, vega üdvözültekkkel, makrobiotikus elíziumi mezőkkel, röfi-angyalokkal. Ide meg jöhetne egy posztmodern kesergő a falra: „nem sérti sertéd a sertém, neonsikolyok fénye a késen, túrok hiányod után, vércseppjeid holdfényhigányába dermedt ólhideg magány...” satöbbi.

Söröztünk, röhögtünk. Csupa látvány. Kortyolgattuk a stílusokat, mint a forrásvizet a ciheresben. Tanár úrnak hívnak, és megszolgálók a nevemért. Tudják meg a malacok idejében, hogy nem babra megy a játék. Az a sok táp meg a moslék. Meg aztán, nehogy már csupa tanulatlan lógjon a füstön egymás belébe töltve! A letiport drótháló kerítés felett bemosolygott ránk a sporthátizsákos, nyírt hajú egyetemista. Mellette állt a szőke csaja. Lekapta, ahogy a pudvás rönköket dobáljuk. Beszölt valaki, de leintették: „Hagyd őket, érdekesség ezeknek a szegénység.”

Varga Katalin

„...ÜSSE LAPOSRA ÓKET AZ ISTENNYILA”¹

Radnóti Miklós sajtópere

Az ÚJMÓDI PÁSZTOROK ÉNEKE című verseskötet 1931 tavaszán kezdődött és 1932 kora nyarán zárult pere nem ismeretlen a Radnóti-filológia számára. A kortársak emlékezéseiből – Sós Endre,² Baróti Dezső,³ Szalai Imre,⁴ Vas István⁵ –, forrásközlésekből,⁶ az életrajzot feldolgozó szöveggyűjtemények⁷ és monográfiák⁸ vonatkozó fejezeteiből sokat tudunk az ügyről. A Budapesti Fővárosi Levéltárban őrzött periratok⁹ azonban bizonyos eseményeket más megvilágításba helyeznek, ezért érdemes a lefoglalt kéziratot tanulmányozni, a hivatalos dokumentumokat – rendőrségi házkutatási és kihallgatási jegyzőkönyveket, az ügyészségi javaslatot és vádemelést, az első- és másodfokú tárgyalás jegyzőkönyveit és ítéleteit – időrendben áttekinteni.

A kötet 38 lapos kéziratának tanulmányozása valami keveset elárul az összeállítás körülményeiről, idejéről. A Jupiter nyomdában lefoglalt gépiratos kéziratot Radnóti két különböző időben végrehajtott tintaírású javítása, rájegyzése figyelhető meg. Fekete tintaírással a szövegmódosításokat hajtotta végre szinkronban az ún. második számú verstisztázatfüzetben¹⁰ való javításokkal. Kék tintával viszont a kötet szerkesztése idején dolgozott, ezzel vezette végig a lapszámozást, húzta ki a lapokon szereplő gépiratos aláírásokat,¹¹ illesztette be a gyűjtőcímekeket és az ajánlásokat.¹² Három vers – a SZÉLLEL FÜTYÖLJ! című, a NÉZZ KÖRÜL... és az IGEN, ÉS HA FÜTYÖLSZ... kezdetűek – gépirata nem volt aláírva, a LÁTOD SOKAT TUDOK ÉN... kezdetű vers kézírata pedig hiányzik az összeállításból. Az említett költemények tisztázata nem szerepel Radnóti 1931. január 30-án befejezett versmásolófüzetében sem, jóllehet voltak még üres oldalak. Ezekből arra lehet következtetni, hogy a verseket január után írhatta vagy fejezhette be, már a kötetbe szánva őket, a LÁTOD SOKAT TUDOK ÉN... pedig az utolsó pillanatokban kerülhetett a nyomdába. A nyomdai házkutatás jegyzőkönyvében az olvasható, hogy a kéziratot március 25. körül adta át Radnóti és Lakatos Péter Pál, a kiadó képviselője szedésre. Mivel a megbízást nem regisztrálták a nyomdakönyvben, és Radnóti ekkortájt írt kevés levelében nem említi az eseményt, pontosan nem tudható, mikor kezdték meg a munkát.

A verseskötet 1931. március végén hagyta el a Jupiter nyomdát, Radnóti március 31-én Demjén Józsefnek,¹³ a kötet kiadójának ajánlott egy példányt: „*Demjén Jóskának, öreg harcostársamnak és fiatal ösmerősömnek, barátsággal és szeretettel Radnóti Miklós*” bejegyzéssel. A következő napokban még többeknek ajándékozott dedikált könyvet, így április 2-án „*Illyés Gyulának barátsággal Radnóti Miklós*”, április 3-án „*Gellért Oszkár szerkesztő úrnak igaz híve Radnóti Miklós; Benedek professzor úrnak küldi igaz híve Radnóti Miklós*” és „*Az én nagyon szeretett [Szalai] Imre bátyámnak küldöm messzire ezt a néki is dedikált nagyon új könyvemet. Radnóti Miklós*”, valamint április 4-én „*József Attilának barátsággal Radnóti Miklós*”. Április 14-én – feltehetően ekkor utazott vissza Szegedre – „*Dr. Sík Sándor professzor úrnak, a költőnek, aki bátyja és apja is hallgatóinak, hálával és tisztelettel adja ezt a kötetet egy mindentől elrugaszkodott poéta hallgatója. Radnóti Miklós*” sorokkal nyújtott át egy példányt atyamesterének.

Ekkorra már az ügyészség sajtóosztálya – gondosan áttanulmányozva a március végén beküldött, április elsején regisztrált köteles példányt – a büntetőtörvényszék figyelmébe ajánlotta a versek egy részét. Baróthy Pál főügyész, a királyi ügyészség elnöke április 11-re az alábbi indítványt terjesztette elő a vizsgálóbíróknak:

„A Budapesten a Jupiter (Klein S.) könyvnyomdájában előállított *Újmódi pásztorok éneke Radnóti Miklós versei* című könyv, amelynek sajtórendészeti köteles példánya a budapesti kir. ügyészséghez az 1931. év április hó 1. napján lett bemutatva, az 1929. évi VII. t. c. 2. §-ának 1. pontjába ütköző szemérem elleni vétség és az 1879. évi XL. t. c. 51. §-ába ütköző vallás elleni kihágás (35. és 47. oldal) jelenségeit tünteti fel, miért is a Btk. 69. és 70. §-ai értelmében a bűnvádi felelősséggel tartozó személyek ellen a nyomozást a Bp. 84. §-a alapján elrendelem.

S egyben indítványozom, hogy vizsgálóbíró úr a Bp. 169. és 177. §-ai alapján a vád tárgyává tett sajtótermék bárhol található összes példányainak és a vád tárgyává tett sajtóközlemény kéziratának a lefoglalását s ezeknek eszközölhetése végett a Bp. 173. és 177. §-ai alapján a házkutatást is a szerző, fordító, kiadó és nyomdatulajdonos, valamint a még netalán mutatkozó egyéb gyanúsítottak ellen rendelje el s ezen lefoglalások és házkutatások foganatosítása, valamint az általam fent elrendelt nyomozás azonnal való megejtése iránt a budapesti m. kir. államrendőrség főkapitányságát, a Bp. 180. §-a alapján, a jelen indítványom csatolt másodlati példányának áttétele kapcsán azzal keresse meg, hogy a lefoglalt sajtótermékek, a kézirat és a foganatosított nyomozás iratai soron kívüli közvetlenül a budapesti kir. ügyészség sajtóosztályához (V. Alkotmány utca 14. szám földszint 9/a ajtószám) lesznek beküldendőek.

Vádam tárgya a könyv 7., 9., 15., 19., 20., 21., 38. illetve 35. és a 47. oldalakon levő versek egész tartalma és különösen azoknak vörös írónnal megjelölt részei.

A nyomozás során Radnóti Miklós szerzőt, Fialat Magyarország kiadóját és Klein S. nyomdatulajdonost gyanúsítottakként kihallgatni és egyben a nyomdakönyv adatai alapján megállapítani kérem, hogy a vád tárgyává tett sajtótermék mikor és hány példányban lett előállítva, továbbá, hogy mely időpontban és mi módon hozatott forgalomba.

Végül a hozandó bírói határozat egy kiadmányi példányát az 1896. évi augusztus 11-én 39008 sz. a. kelt I. M. rendelet értelmében a m. kir. bel- és kereskedelemügyi miniszterurakhoz, a sajtótermék további terjesztésének mielőbbi megakadályozása végett azonnal, és pedig azzal a megkereséssel terjessze fel, miszerint a bírói határozatban foglalt rendelkezést a közigazgatási, illetőleg rendőri, továbbá a csendőri, valamint a postai hatóságok[kal] és közegekkel a lefoglalásnak az ország egész területén való gyors foganatosítása végett nyomban közöljék.”¹⁴

Az irat a büntetőtörvényszékre április 14-én érkezett – 5164. számon iktatták –, és még ugyanezen a napon Szabó István vizsgálóbíró elrendelte a kézirat és a könyv példányainak lefoglalását. „A lefoglalás kiterjed a nyomtatványnak mind a forgalomba hozott, mind a postának, vagy egyéb szállítóintézetnek átadott, mind a szerzőnél, kiadónál, nyomdásznál, vagy más egyénnél készletben levő példányaira, valamint a nyomtatvány előállítására szolgált mintára, metszetre és más sokszorosító készülékre is. A minta lefoglalását a kiszedett szöveg betűinek szétszedése is pótolhatja.”¹⁵ Értesítést kapott erről a rendőr-főkapitányság, Radnóti Miklós mint szerző, a Fialat Magyarország kiadója, Demjén József, a Jupiter – Klein Samu – könyvnyomdája, a Belügyminisztérium, a Kereskedelmi Minisztérium, a 72. és a 62. számú postahivatal, a Főposta kézbesítési és hírlaposztálya, a Királyi Ügyészség, a Székesfevárosi Magyar Királyi Posta és Táviráda

igazgatósága, az Ibusz hírlapexpedíció, Szóti István lapterjesztő vállalata, a Keleti, Nyugati és a Kelenföldi pályaudvar, a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt. igazgatósága, az Első Duna Gőzhajózási Társaság igazgatósága és a Duna, Száva, Adria vasúti pályaudvar.

A magyar királyi állami rendőrség jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a detektívek április 17-én Budapesten, április 18-án Szegeden megkezdték az ÚJMÓDI PÁSZTOROK ÉNEKE példányainak begyűjtését és az érintettek kihallgatását.

„Jegyzőkönyv

Felvétel Budapest 1931. évi április 17-én délelőtt ¼ 12 órakor a Jupiter nyomda Lovag u. 14. sz. alatti helyiségeiben a folyó évi B. I. 5164/2/1931 számú bírói határozat alapján foganosított lefoglalás alkalmával. Jelen voltak: a hatóság részéről: dr. Bozzay Gyula r.[endőr]tanácsos, Fejes Kálmán [detektív] dtv, Dombay Antal dtv; ügyfelek, tanúk: Klein György mint Klein Samu nyomdatulajdonos kirendelt képviselője, Reiner László m. tanú, Roóz Herman m. tanú.

Dr. Bozzay Gyula r. tanácsos megjelenik a fenti helyen, hogy a bírói végzés alapján a lefoglalást foganosítsa. Minthogy Klein Samu nyomdatulajdonos távol van, helyettesül Klein György fia rendeltetett ki. Dr. Bozzay Gyula a megjelentek perrendszerű kioktatása után kihirdeti a bírói végzést, és felhívja Klein Györgyöt, hogy a birtokában levő lefoglalni rendelt könyveket illetve könyvpéldányokat adja át. Klein György átad 4 példány *Újmódi pásztorok éneke* című könyvet valamint e könyv géppel írott kéziratát, amelyeket dr. Bozzay Gyula r. tanácsos lefoglal. Klein György előadja, hogy a könyvet Radnóti Miklós szerző és Lakatos Péter Pál, a kiadó megbízottja rendelték meg f. évi március hó 25-ike körül 500 példányban. A könyv április 1-jén készült el és ugyanazon hónap 2-án szállítottat le és pedig 400 példány Radnóti Miklós lakására és 100 példány Lakatos Péter Pál lakására. Radnóti Miklós a Lipót körút 15. [1] szám alatt lakik. Lakatos Péter Pál a Király u. 101. I. emelet alatt lakik.

Mindezek Klein György bemondásából voltak megállapíthatók, mert a nyomdakönyvbe az adatok bevezetve nem voltak. Klein György előadja még, hogy a könyvet édesatyjánál rendelték meg, és ő intézkedett az előállításáért. A korrekktúrát a szerző eszközölte.

A lefoglalást elrendelő bírói végzés ellen Klein György felfolyamodással nem él. A végzésből egy példányt kér. A könyv szedése elosztatott.”

„Jegyzőkönyv

Felvétel Budapest 1931. év április hó 17-én délelőtt 12 órakor Weisz Ilka mint Radnóti Miklós lakásadójának V. Lipót krt. 5. IV. em. 5. sz. alatti lakásán a folyó évi B. I. 5164/2/1931 számú bírói határozat alapján foganosított lefoglalás alkalmával. Jelen voltak: a hatóság részéről: dr. Bozzay Gyula r. tanácsos, Fejes Kálmán dtv, Dombay Antal dtv; ügyfelek, tanúk: Weisz Ilka mint Radnóti Miklós kirendelt képviselője, Weisz Ernesztin m. tanú, Janzsó Erzsébet m. tanú.

Dr. Bozzay Gyula r. tanácsos megjelenik a fentiek kíséretében a fenti helyen a lefoglalás foganosítása végett. A jelenlevők perrendszerű kioktatása után dr. Bozzay Gyula r. tanácsos Weisz Ilkát kirendeli Radnóti Miklós képviselőjéül és a bírói végzés kihirdetése után felhívja őt a birtokában illetve a lakásban levő könyvek átadására. Weisz Ilka átad 10 példányt az *Újmódi pásztorok éneke* című könyvből, amiket dr. Bozzay Gyula

r. tan. lefoglal. Weisz Ilka kijelenti, hogy több könyv a lakásában nincs, a megtartott házkutatás során sem volt több példány található.

Weisz Ilka nem tud felvilágosítást adni arról, hogy Radnóti a könyveket hová tette, illetve azokat milyen módon terjesztette. Előadja még, hogy Radnóti Miklós valódi neve Glatter Miklós. A Radnóti nevet mint írói nevet használja. Glatter Miklós néhány nappal ezelőtt Szegedre utazott, ahol Széchényi u. 8. sz. alatt lakik özv. Rosenfeld Sándornénál. Weisz Ilka pótlólag még előadja, hogy emlékezete szerint Glatter Miklós adott át könyveket egy Lantos nevű nyomdásznak, de hogy ez a Lantos hol lakik, azt nem tudja.

A bírósági végzés ellen Weisz Ilka felfolyamodást jelent be.

Weisz Ilka pótlólag még közli, hogy utólag eszébe jutott, hogy Lantos a Rózsa utcában lakik [...] kbelül a 15–17. sz. alatt.”

„Jegyzőkönyv

Felvétetett Budapest 1931. évi április hó 17-én délután $\frac{3}{4}$ 1 órakor Demjén József hírlapíró Andrassy út 24. sz. alatti lakásán a folyó évi B. I. 5164/2/1931 számú bírói határozat alapján foganatosított lefoglalás alkalmával. Jelen voltak: a hatóság részéről: dr. Bozzay Gyula r. tanácsos, Fejes Kálmán dtv, Dombay Antal dtv; ügyfelek, tanúk: Klein Sándor mint Demjén József kirendelt képviselője, Takács József és Takács Józsefné tanúk.

Dr. Bozzay Gyula r. tan. megjelenik a fenti helyen a fentiek kíséretében, hogy a lefoglalást foganatosítsa. Klein Sándort kirendeli Demjén József képviselőjéül és a végzés kihirdetése és perrendszerű kioktatás után felhívja a nevezettet, hogy a lefoglalni rendelt könyv példányait adja át, ha ilyennek birtokában van. Klein Sándor átad egy példányt az *Újmódi pásztorok éneke* című könyvből,¹⁶ amelyet dr. Bozzay Gyula r. tan. lefoglal.

A megtartott házkutatás során sem volt több példány található. A bírósági végzés ellen Klein Sándor felfolyamodással már él.”

„Jelentés

1931. év április hó 17-én

Tisztelettel jelentjük, hogy dr. Bozzay rend. tanácsos úr vezetésével megjelentünk Lakatos Péter Pálné Király u. 101. sz. I. 7. sz. alatti lakásán, aki felhívásunkra átadott 76 drb. *Újmódi pásztorok éneke* című könyvet, melyet terjesztés céljából Radnóti Glatter Miklóstól kapott. Megjegyezzük itt, hogy Lakatos Péter Pálné 100 drb. könyvet vett át, ebből azonban már 24 drb.-ot férje elküldött több lapkiadó vállalatnak mint tiszteletpéldányt. A nála megtartott házkutatás során több ily könyvet nem találtunk.

Megjelentünk ezután Lantos Andor Rózsa u. 15–17. sz. (lak.: Práter u. 66. sz.) könyvnyomdájában, hol nevezett felhívásunkra átadott 75 drb. *Újmódi pásztorok éneke* című könyvet azzal, hogy azt ő terjesztés céljából kapta Radnóti Glatter Miklóstól, nála több ily könyvet nem találtunk.

Fejes Kálmán és Dombay Antal detektívek”

„Jegyzőkönyv

Készült Budapesten 1931. évi április 18. napján délelőtt 9 órakor szemérem elleni vétséggel gyanúsított Klein Samu kihallgatása alkalmával. [...]

Idézésre megjelent – Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve megkérdezettvén előadja: [itt 21 kérdésre adott válasz következik].

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy szemérem elleni vétséggel gyanúsítatik.

Gyanúsított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, fölvilágosíttatván a védő kirendelésének módozatairól és az ingyenes védelem esetéről kijelenti: Nem kívánok védőt.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik: *Az Újmódi pásztorok éneke* című könyvet, amelynek szerzője Radnóti Miklós, az én nyomdában (Jupiter nyomda, Lovag u. 14.) állították elő f. évi március hó végén 500 példányban.

A könyveket Radnóti Miklós rendelte meg, ő is fizette ki a költségeket. Radnóti Miklóssal én tárgyaltam, én vettem fel a rendeltést és én adtam utasítást a könyv előállítására. A könyvet a szerző korigálta. A könyveket a köteles példány beküldése után 1-2 nappal szállítottam le 400 példányt Radnóti Miklósnak, 100 példányt Lakatos Péter Pálnak.

A nyomdakönyvbe a könyvet azért nem vezettem be, mert most nagyon sokat kell éjszakánként dolgoznom, s így megfeledeztem a beírásról. Én vagyok a felelős nyomda-vezető is. [olvashatatlan hivatalos aláírás és] Klein Samu¹⁷

„Jegyzőkönyv

Készült Budapesten 1931. évi április 18. napján délelőtt ¾ 11 órakor szemérem elleni vétséggel és sajtó útj. elk. vallás elleni kihágással gyanúsított Deuts [!] (Demjén) József kihallgatása alkalmával.

Idézésre megjelent – Az előállított gyanúsított személyes viszonyaira nézve megkérdezettvén előadja: [21 kérdésre adott válasz következik].

Személyazonosságának megállapítása után közöltetik terhelttel, hogy szemérem elleni vétséggel és sajtó útj. elk. vallás elleni kihágással gyanúsítatik.

Gyanúsított figyelmeztetvén védőválasztói jogára, fölvilágosíttatván a védő kirendelésének módozatairól és az ingyenes védelem esetéről kijelenti: Védőül választom később megnevezendő ügyvédet.

Arra a kérdésre, hogy kíván-e valamit védelmére előadni, terhelt következőleg nyilatkozik: *Az Újmódi pásztorok éneke* című könyvet a szerző Glatter (Radnóti) Miklós adta ki. Ő fedezte a kiadással járó összes költségeket. Én a kiadásban semminemű részt nem vettem.

Glatter (Radnóti) Miklóssal egy klubban ismerkedtem meg k[örül]belül ez előtt 2 hónappal. Beszélgetésünk során felkért arra, hogy egy a közel időben megjelenő verseskötete számára adjam oda a nevemet és az általam kiadandó Fial Magyarországnak című szemle címét kiadól. Jobban mondvá járuljak hozzá, hogy ő a verseskönyvét úgy adhassa ki, mint a Fial Magyarországnak című szemle kiadását, és egyezzem bele, hogy a könyvön felelős kiadóként engem illetve nevemet tüntethesse fel. Én ehhez hozzájárultam, anélkül hogy tudtam volna, hogy mi lesz a kiadandó könyv tartalma. Ez utóbbi mondatot oda módosítom, hogy Glatter a könyve gépelt kéziratából – [...] – felolvasott nekem egy néhány verset. Így a *Pirul a naptól már az őszi bogó, Beteg a kedves, Hajnali elégia* címűeket. Többre nem emlékezem. Minthogy e versek tartalmában bűncselekményt nem láttam, hozzájárultam a nevem felhasználásához.

Megjegyezni kívánom, hogy a Fial Magyarországnak című szemlém első száma napokban fog megjelenni.

A bírói végzés egy példányának átvételét elismerem. [olvashatatlan hivatalos aláírás és] Demjén József¹⁸

„Jegyzőkönyv

Tárgy: Szemérem elleni vétséggel és sajtó útján elkövetett vallás elleni kihágással gyanúsított Glatter (Radnóti) Miklós és társai elleni bűnügy

Hiv. szám: 37842/kü. 1931

A budapesti kir. Ügyészség Sajtó Osztályának
Helyben

Deuts [!] (Demjén) József hódmézövásárhelyi születésű 1907. évbeli rkath. vallású, nőtlen, hírlapíró, budapesti lakos (VI. Andrásy út 24. III. 9.) és Klein Samu budapesti születésű, 1882. évbeli, izr. vallású, nős, nyomdatulajdonos, budapesti lakos (VI. Nagymező u. 58. I. 8.) kihallgatása és a lefoglalás foganatosítása után az összes iratokat 4 drb. könyv kapcsán azzal teszem át, hogy a lefoglalást elrendelő bírói végzés ellen fel-folyamodást jelentettek be.

Lefoglaltatott összesen 164 példány, a visszatartott 160 példányt pótlólag fogom megküldeni.

Glatter (Radnóti) Miklós egyetemi hallgató Szegeden Széchenyi u. 8. sz. alatt lakik. A birtokában lévő könyvek lefoglalása iránt intézkedtem. A kéziratot is küldöm.

Budapest, 1931. április hó 18-án [olvashatatlan hivatalos aláírás] m. kir. rendőrtanácsos”¹⁹

„1931. április hó 18-án reggel megjelentünk Glatter (Radnóti) Miklós – aki Budapesten 1909. V. 5-én született, izr. vall. egyetemi hallgató – Széchenyi tér 8. szám alatti albérleti szobájában, ahol nevezett felhívásunkra önként előadott 51 drb. *Újmódi pásztorok éneke* c. verseskönyvet.²⁰ A lakásán talált 51 drb. példányt őrizetbe vettük és tisztelettel beszolgáltattjuk. Glatter Miklós kikérdezésekor bemondotta, hogy a verseskönyve 440 példányban jelent meg. Szegeden nem adott el belőle egyet sem. Budapesten adott el személyenkint is, de hogy kinek, azt megnevezni névleg nem tudja. Az összes budapesti lapoknak 1-1 drb. tiszteletpéldányt küldött.

Bauer Ede [és] Győri Lőrinc”²¹

Radnóti helyzetéről Vajda János, a *Kortárs* szerkesztője levélben számolt be április során az akkor már Párizsban élő Szalai Imrének, a *Kortárs* művészeti szerkesztőjének. „*Ez alkalommal tolmácsolom Radnóti Miki szíves üdvözlését. Ő szegény most nem tud írni, nagy bajban van. Kb. két héttel ezelőtt jelent meg verseskötete. Gyönyörű! Sajnos az ügyészség más véleményen volt, és elkobozta. Indokok: vallásgyalázás és szemérem sértő tartalom. A nyomdában, a kiadónál, Lakatos Palinnál házkutatás volt, és elvitték az összes feltalálható példányokat. Mikit, aki ekkor már Szegeden volt, rádióon körözték. Szombaton hajnalban detektívek keresték szegedi lakásán, könyveit elkobozták. A szegedi jobboldali sajtó nekirohant és lepiszkolta. Az egyetemről ki akarják zárni. (Zolnai és Sík Sándor mély felháborodással nyilatkoztak az ellene indított hajszáról és megígérték, hogy tiltakozni fognak a kizárása ellen.) Engem kért meg, hogy ezt megírjam Neked, mert mint írja, ő most nem bírja ideggel.*”²²

Április 21-re dr. Thury ügyészségi alelnök megszerkesztette az ügyészség vádindítványát.

„Hivatkozással a kir. Büntetőtörvényszék vizsgálóbírájának folyó évi április hó 14-én kelt B. I. 5164/1931-2. számú végzésére, és az 1931. évi április hó 19-én kelt 40.324/1931. k. ü. számú átiratommal megküldött iratokra,

Indítványozom,

hogy Radnóti (Glatter) Miklós budapesti lakos, mint szerző, illetve előállító ellen az 1929. évi VII. t. c. 2. §-ának 1. pontjába ütköző hét²³ szemérem elleni vétség és az 1879. évi XL. t. c. 51. §-ába ütköző kettő vallás elleni kihágás miatt a vizsgálat az 1921. évi XXIX. t. c. 7. §-a és az 1896. évi XXXIII. t. c. 105. §-a alapján elrendeltessék és az utóbb hivatolt törvény IX. fejezete értelmében fogatosítottassék.

Vádam tárgya szemérem elleni vétség címén a Budapesten, a Jupiter könyvnyomdában előállított *Újmódi pásztorok éneke* című könyv 7., 9., 15., 19., 20., 21., 38. oldalain levő versek egész tartalma, különösen pedig annak következő részei:

Táj szeretőkkel »...néha tudós szeretők, akik ölelni bújnak éjre a bokrok alá, hol csóktól fullad a lány és teli csókkal szökik haza reggel!«

Tápé öreg este »...eldőlnek, ha asszonyuk kilép meleg szoknyáiból előttük és szolgálva hozzájuk bontja a testét melegen!«

Tavaszi vers »...vidám csavargók ölelnek most a reccsenő ágú bokrok alatt; csak a lány sivít, karmolva, teste tavaszi forradalmán, mint megbúbozott madár, ha hímje elől csatogva menekül és borzas bögyén színes vágyai fütyölve kivirulnak.«

Keseredő »...városjárt, nagyhasú lányok lesik lassan kifelé kerekedő kölykeiket, hogy tele combjuk közt liláraszorítsák, mert mire is kell ma, kicsi melles lány és legényke, gatyabafütyülős!«

Elégia egy csavargó halálára »...Mert ölelni szeretett, még tömzsi testét harcoss lányok jó körmei díszével engedte újabb kaparáásra s régi falvaiban sokszor fulladt halálra a fürdetlen poronty lányanyja... jótógyú szűz angyalokkal viaskodik most az égi kazlak tövén s összeszorított combokat feszeget átizzadt szerelemmel.«

Kis kácsa fürdik »...fürdik a nagy lány a ruhaáztató jó tekenőben s mindene látszik, ahogyan csattogva mossa magát; már tudom, utána száradni kifekszik a napra és engem kíván ő csörgő fogakkal két énekes combja közél!«

Vallás elleni kihágás címén pedig vád tárgyává teszem az ugyanezen könyv 35. és 47. oldalain lévő versek egész tartalma különösen pedig annak következő részeit:

Arckép »Huszonkét éves vagyok. Így nézhetett ki ősszel Krisztus is ennyi idősen; még nem volt szakála, szőke volt és lányok álmodtak véle éjjelenként!«

Pirul a naptól már az őszi bogó »Pedig fönn a kertek felé feszület is látja a csókját és örömmel hull elé a búzavirág, mert mindig hiába megcsudálja őt egy szerelmes, szakállas férfiszenység.«

A vád tárgyává tett sajtóterméket a Bp. 566. §-a értelmében csatolom.

Indokok:

A nyomozás adataival bizonyíthatóan mutatkozó tényállás szerint Budapesten, a Jupiter könyvnyomda nyomdájában előállított *Újmódi pásztorok éneke* című könyv jelent meg.

Ezen sajtótermék 7., 9., 15., 19., 20., 21. és 38. oldalán közzétett versek, de különösen azoknak vörös írónnal megjelölt részei szeméremsértők.

A 35. oldalon közzétett *Arckép* és a 47. oldalon közzétett *Pirul a naptól már az őszi bogó* című versek pedig alkalmasak arra, hogy az állam által elismert hitfelekezet vallásos tiszteletének a tárgyát nyilvánosan meggyalázza s ezáltal közbotrányt okozzon.

Mindezeknél fogva a fent megjelölt versek alkalmasaknak mutatkoznak az 1929. évi VII. t. c. 2. §-ának 1. pontjába ütköző, szemérem elleni vétség, illetve a Kbt. 51. §-ába ütköző vallásellenes kihágásnak a megállapítására.

A nyomozás adataival, pedig bizonyíthatóan mutatkozik, hogy a vádba helyezett sajtótermékben megjelent verseket Radnóti Tamás [!] írta.

Mindezeknél fogva a vizsgálat elrendelése, a sajtójogi felelősség megállapítása, a tényállás felderítése és a vonatkozó bizonyítékok egybegyűjtése céljából indokolt és törvényes alappal bír.”

Április 24-én a törvényszék elutasította Weisz Ilka fellebbezését.²⁴ Ugyanezen a napon Radnóti Gyarmati Fanninak írott levelében „beszámolt arról is, hogy felkészült rá, a dékán magához idézi, de ez elmaradt. Beszélt Zolnai Bélával, aki szerint valaki feljelentette. Sík Sándor egy órát sétált vele a Tisza-parton. »Zuhogott az eső, tartotta fölém az esernyőt és vigasztalt. A könyvet még nem olvasta, de föl van háborodva. Ahogy ő mondja, könyvet vagy olvasni, vagy lecsapni szokás, de kobozni barbárság. Akármilyen van a könyvben, rá számíthatok, mondta. Egyetlen Szív, titokban arra gondolok, hogyha sikerülne megnyerni őt a tárgyalásra, akkor nyert ügyem lenne. Mégis pap, egyetemi tanár, sokat nyomna a latba. [...] Félttem, hogy apádék megtudnak valamit. Szombaton este [ápr. 18., a szegedi házkutatás napja] jöttek újságolni, hogy bemondták az elkobzást a rádióban, a hírek között. Nagyon megijedtem, hogy hallotta nálatok valaki [...] Oly rettenetesek itt a napjaim. Az egyetemen még semmi baj nincs. Nem tudom, lesz-e. Vasárnap [ápr. 19.] minden itteni lapban volt egy kis tudósítás a dologról, csak a nyomorult Szegedi Napló, a kormánypárti lap írt egy nagyon piszkos cikket ellenem. Elkobozta a rendőrség a szegedi 'progresszív' költő trágár és erkölcstelen verseskötetét címen, főhelyen. Ezt olvassák az összes professzorok persze.«²⁵

Dr. Lengyel Ernő vizsgálóbíró április 30-án elrendelte az ügyben a vizsgálatot.

„Végzés

Sajtó útján elkövetett szemérem elleni vétség és vallás elleni kihágás miatt Radnóti Glatter Miklós ellen indított bűnügyben a kir. ügyészség 39.827/1931 küsz. indítványára a szabadlábbon levő Radnóti Glatter Miklós szegedi lakos, egyetemi hallgató ellen az 1929. évi VII. t. c. 2. §-ának 1. pontjába ütk.[özö] hét szemérem elleni vétség továbbá az 1879. évi XL. t. c. 51. §-ába ütköző kettő rendbeli vallás elleni kihágás miatt a vizsgálatot elrendelem.

Indoklás:

A nyomozat adatai szerint a Budapesten a Jupiter nyomdában előállított *Újmódi pásztorok éneke* c. könyv 7., 9., 15., 19., 20., 21., 38. oldalain levő versek egész tartalma, különösen pedig annak következő részei:

[a versek címei és a kiemelt idézetek egyeznek a dr. Thury ügyészségi alelnök ápr. 21-én kelt indítványában lévő bekezdéssel.]

...pedig alkalmasak arra, hogy az állam által elismert hitfelekezet vallásos tiszteletének a tárgyát nyilvánosan meggyalazza, s ezáltal közbotrányt okozzon. Miért is alkalmasak a bt 57. §-ába ütk. 2 rendbeli vallás elleni kihágás tényálladékának megállapítására.

A nyomozat adatai szerint nyomatékos a gyanú, hogy a fent felsorolt verseket Glatter Radnóti Miklós írta és tette közzé sajtó útján, mindezeknél fogva ellene a vizsgálat elrendelendő volt.”²⁶

A fenti végzés hátoldalán az ügyészség május 9-i rájegyzése olvasható: „id: Radnóti Glatter Miklós h. A szegedi kir. tszék vizsgálóbírája megkeresendő Radnóti Glatter Miklós terheltkénti kihallgatása a vizsgálatot elrendelő végzés kihirdetése iránt ez iratok kapcsán.” 1931. május 18-án a posta kézbesítette is a szegedi törvényszék idézését. Pár

nappal korábban Radnóti kötetet ajándékozott egyetemi társának, Eidus Lilinek „*Te ne tedd indexre ezt a könyvet, mint a fölséges magyar állam Miklós, Szeged, 1931. május 13.*” dedikációval.

„Jegyzőkönyv

Készült a sajtó útján elkövetett szemérem elleni vétség miatt Radnóti Glatter Miklós ellen indított bűnügyben a szegedi kir. tszék vbírája előtt 1931. évi május hó 28. napján.

Jelen voltak: Zombori János bíró, Simándy Géza jegyzőkönyvvezető, Radnóti Glatter Miklós terhelt

A megjelent terhelt az alábbi kérdésekre a következőkben válaszolt:

1. Családi és utóneve? Radnóti Glatter Miklós
2. Álneve vagy megkülönböztető neve?
3. Házastársának családi és utóneve?
4. Születésének éve, hónapja és napja? 1909. május 5.
5. Születési hely? Budapest
6. a) Községi illetősége? Budapest
b) Utolsó állandó lakóhelye? Szeged Széchényi tér 8., majd június elejétől Bpest, Lipót kut 5. II. 5.
7. Anyanyelve és egyéb nyelvismerete? magyar
8. Vallása? izr.
9. Családi állapota? nőtlen
10. Főfoglalkozása a terheltnek? egyetemi hallgató
11. Katonai szolgálata? katona nem volt
12. Műveltségi foka? érettségi
13. Szembeötlő testi vagy szellemi fogyatkozása és egyéb különös ismertetőjele? nincs
14. Vagyoni viszonya? vagyontalan
15. Atyjának családi és utóneve? Glatter Jakab néhai
16. Anyjának családi (leánykori) neve és utóneve? Grosz Ilona†
17. Volt-e már büntetve...? büntetlen

A bíróság a terhelt személyazonosságának megállapítása után a következőket közli.

A terhelt a Bp. 54. §-ában foglaltakra figyelmeztetése után kijelenti: [1., 2. pont kihúzáva] 3. nem kíván védőt

Arra a kérdésre, hogy kíván-e védelmére valamit előadni, a terhelt következőképpen nyilatkozik:

A vádat megértettem, nem érzem magamat bűnösnek.

Az előttem felmutatott és általam megszemlélt *Újmódi pásztorok éneke* című könyv 7., 9., 15., 19., 20., 21., és 38. oldalain *Táj szeretőkkel*, *Tápé öreg este*, *Tavaszi vers*, *Keseredő*, *Elégia egy csavargó halálára* és *Kis kácsa fürdik* valamint az említett könyv 35. és 47. oldalain lévő *Arckép* és *Pirul a naptól már az őszi boggyó* felírási versek szerzője én vagyok. Az említett versekért illetve azok tartalmáért a sajtójogi felelősséget vállalom. A verseket azért írtam, mert tehetséget érzek magamban, azonban azok megírásával szemérem-sértő és vallásgyalázó szándékom nem volt. Előadom, hogy a jelzett című versek közül több már előzőleg *A Toll* és *Kortárs* című budapesti lapokban megjelent. Előadom, hogy

verses könyvemet elkobzása előtt Sík Sándor egyetemi tanárral közöltem, ő azt átolvasta, a könyvről egymás között beszéltünk s nem talált benne semmiféle sértőt.

Ezután a budapesti kir. büntető törvényszék vizsgálóbírájának B. II. 5164/1931-2 sz. végzése Radnóti Glatter Miklós terhelt előtt kihirdetve, perorvoslati jogaira történt kitanítás után kijelenti, hogy abban megnyugszik.²⁷

Zombory vizsgálóbíró; Simándi Jkvezető; Glatter Radnóti Miklós”

Radnóti május 30-án kelt leveléből – amelyben beszámolt Gyarmati Fanninak a kihallgatásról – kiténik, a tárgyaláson tudta meg, hogy kilencrendbeli [!] szeméremsértés és kétrendbeli vallásghalásza ellene a vád.²⁸ A szegedi törvényszéki kihallgatáson még nem érezte fontosnak, hogy védőügyvédje legyen, június 6-án azonban – megismerve a vádakot – megbízta gyámja, Grosz Dezső ügyvédjét, dr. Sebestyén Ernőt védelmének el látásával.²⁹ Baróthy Pál királyi főügyész június 8-ra megfogalmazta vádiratát.

„[...] Indítványozom a Btk. 62. §-a alapján, a bűnjel könyv már lefoglalt és összes még bárhol található példányainak elkobzása és megsemmisítésének ítéletileg leendő kimondását. Az eljárásra hatáskörrel bírónak és illetékesnek a budapesti kir. büntető törvényszéket jelölöm meg.

Indokok:

A nyomozás és a vizsgálat adataival bizonyíthatóan mutatkozó tényállás szerint Budapesten a Jupiter (Klein S.) könyvnyomdájában előállított *Újmódi pásztorok éneke* című könyvben az *Arckép*, továbbá *Pirul a naptól már az őszi bogyo*, valamint *Táj szeretőkkel*, *Tápe öreg este*, *Tavaszi vers*, *Kereskedő* [!], *Elégia egy csavargó halálára*, végül *Kis kacsá fürdik* [!] című versközlemények jelentek meg.

Az *Arckép* című vers tárgyát összehasonlítja Krisztussal, annak sem volt szakálla, szőke volt és lányok álmodtak róla éjjelenként. A *Pirul a naptól már az őszi bogyo* című vers a szőke pogány szeretőjéről ír, akinek a fészület is látja csókját és megcsodálja őt egy szerelmes szakállas férfi szentképe.

Ezen két vers egész tartalma kimeríti az 1879. évi XL. t. c. 51. §-ába ütköző vallás eleni kihágás ismérveit.

A többi felhívott hat vers egész tartalma, különösen pedig a köteles példányban kijelölt részei az erkölcsi érzéket sértők és így tartalmuk megállapítja az 1929. évi 7-ik t. c. második §-ának első pontjába ütköző szeméremsértő vétség ismérveit.

Radnóti Glatter Miklós beismerte, hogy az *Újmódi pásztorok éneke* című könyvben megjelent s fent felsorolt verseket ő írta, s tette sajtó útján közzé. Az *Arckép* és *Pirul a naptól már az őszi bogyo* című versek tartalmáért tehát, mint szerző az 1914. évi XIV. t. c. 33. §-a értelmében ő tartozik sajtójogi felelősséggel.

Klein Samu beismerte, hogy az *Újmódi pásztorok éneke* című könyv kinyomtatására ő vette fel a rendelést és előállítására ő adott utasítást, s a kész példányokat ő adta át Radnóti Miklósnak és Deutsch Demjén József megbízottjának.

Deutsch Demjén József beismerte, hogy az *Újmódi pásztorok éneke* című könyvön az ő beleegyezésével íratott a Fialat Magyarország kiadása felirat, amelyet ő személyesít meg. A kiadás előtt Radnóti Glatter a versekből többet felolvasott előtte.

A hat vers tartalma címén tehát terhelteket együttesen terheli a büntetőjogi felelősség.

Mindezeknél fogva a vádemelés indokolt és törvényes alappal bír. Az illetékességet a Bp. 562. §-a állapítja meg. A hatáskört pedig 6828/1919 M. E. számú rendelet szabályozza.”³⁰

Június 11-én Radnóti beszámolt barátjának, Szalai Imrének: „*Kedves jó Imrém, ne haragudj, hogy csak most írok Neked, de sem időm, sem erőm nem volt hozzá. Sok minden pimaszság történt velem az utóbbi időben. Most csak sürgöny stílusban adom le, személyesen majd többet. Azt hallottad talán, hogy az Újmódi Pásztorok Énekét az ügyesség elkobozta, hogy üsse laposra őket az istennyila. Köszeméremértés és vallásgyalázás okából. Az egyetemen kirügásomat a jogerős ítéletig fölfüggesztették. Ha megjön, repülök.*”³¹

És július 3-án elutazott Párizsba, ahol Szalai Imrénél lakott, együtt járták Párizs nevezetéseit, többször meglátogatták a koloniális kiállítást – ami egész életére kiható, meghatározó élményévé vált –, augusztusban pedig gyakorlási célból beiratkozott egy francia nyelvtanfolyamra. Augusztus végén érkezett haza, és már várhatta az értesítés arról, hogy az elsőfokú tárgyalást december 9-re tűzték ki.³² Addigra viszont dr. Sebestyén Ernő – egy aznapra eső másik tárgyalásra hivatkozva – visszamondta védőügyvédi megbízatását. Ezért került sor arra, hogy Lakatos Péter Pál közvetítésével Mellék Kornél kérjék fel a védelemre, aki ez idő tájt József Attila *Dönts a tőkét ne siránkozz!*-kötetének perében is védőként járt el. Egy tintafírású, kézzel írott jegyzőkönyv és a gépelt, sokszorosított ítélet rögzíti az eseményeket.³³

„Jegyzőkönyv

Készült a szemérem ellen elkövetett vétség miatt Glatter (Radnóti) Miklós és tsai ellen indított bűnügyben a budapesti kir. büntető törvényszéknél Budapesten 1931. évi december hó 9. napján tartott nem nyilvános főtárgyalásról

Jelen voltak:

Dr. Töreky Géza a kir. büntetőszék elnöke, elnök; dr. Eigen Kálmán kir. tszéki bíró, dr. Méhes Ignác kir. tszéki bíró, szavazó bírák; dr. Zalán Kornél kir. tszéki jegyző, jegyzőkönyvvezető, dr. Szádeczky Lajos kir. ügyész, dr. Mellék Kornél, Glatter Miklós szóval megbízott védője

Glatter (Radnóti) Miklós, Klein Samu, Demjén József vádlottak

Az elnök a határozatok szerkesztésére dr. Méhes Ignác kir. törvényszéki bírót jelöli ki. Ezután a főtárgyalást a Bp. 301. §-a szerint az ügy rövid megjelölésével megnyitja, hallgatóságot megfelelően figyelmezteti és a vádlottakat személyes viszonyaik felől ki-kérdezi.

[A vádlottak 17 pontba foglalt személyi adatai következnek.]

Elnök megállapítja, hogy a megidézettek megjelentek.

A kir. ügyész indítványára a kir. tszék végzett:

A kir. törvényszék a nyilvánosság kizárását a főtárgyalás egész tartamára elrendeli, mert a főtárgyalás nyilvánossága a közérkölcsiséget veszélyeztetné.

Tudomásul szolgál.

Glatter Miklós vádlott Sós Endrét³⁴ és Lakatos Pétert, Demjén József vádlott pedig Király Pált és Péter Imrét nevezi meg bizalmi férfiként. A bizalmi férfiak kivételével a hallgatóság elhagyja a termet.

A Bp. 304. §-a értelmében felolvassák az 1931. évi június hó 8. napján 56.078/1931 kü. szám alatt kelt vádiratnak a Bp. 255. § 1. és 2. pontjában megjelölt részét és a Jupiter könyvnyomdában előállított, a Fiatal Magyarország kiadásában Budapesten 1931. évben megjelent *Újmódi pásztorok éneke* című könyvben *Táj szeretőkkel*, *Tápé öreg este*, *Tavaszi vers*, *Keseredő*, *Elégia egy csavargó halálára* és *Kis kácsa fürdik*, *Archépa* és *Pirul a naptól már*

az *őszi bogyo* fölirat alatt található verseket. Glatter (Radnóti) Miklós vádlott a Bp. 304. §-ának alkalmazása mellett feltett kérdésekre lényegében (Bp. 331. § 2. bek.) a következőképpen nyilatkozik:

A vádat megértettem. Nem érzem magam bűnösnek.

A felolvasott verseket én írtam. 500 példányban jelentek meg a Fiatall Magyarországn kiadásában és 100 példány kivételével a rendőrség elkobozta a könyvet. Kiadóként Demjén József, a Fiatall Magyarországn szerkesztője szerepelt. A vádbeli bűncselekményeket meggyőződéseim szerint nem követtem el, mert nem léptem át azokat a határokat, amelyek a költői szabadságot korlátozzák. Más írók és költők sokkal merészebb dolgokat írtak anélkül, hogy működésük kifogás alá esett volna.

Klein Samu vádlott a következőképpen nyilatkozik a vádra:

A vádat megértettem, nem érzem magamat bűnösnek. Radnóti Glatter Miklós megjelent nálam és megbízott a könyv kinyomtatásával. Fölmutatta két megjelent könyvét és azt mondta, hogy a korrektúrát ő fogja végezni. Tekintettel erre és mivel nagyon elfoglalt nyomdászparos vagyok, előzetesen nem olvastam el a megrendelt könyvet, sőt orvostanhallgató fiamat sem bíztam meg a revízióval, jóllehet ezt föltétlenül megtettem volna, ha a legcsekélyebb aggályom lett volna a könyv tartalma ellen. 25 éves nyomdatulajdonosi működéseim alatt sohasem kerültem összeütközésbe a törvénnyel és most is saját hibámon kívül jutottam ide. Glatter egyébként 500 példányban rendelte meg a könyvet, melyet a megrendelés értelmében le is szállítottam.

Demjén József vádlott a következőket adja elő:

A Fiatall Magyarországn című folyóirat szerkesztője vagyok. Glatter régi barátom, midőn könyvét elolvastam, azt ajánlottam neki, hogy kiadom, mert költeményei irodalmi szempontból értékesek. A versekben nem találtam semmit, ami a büntető törvények alá esnék, sőt az a meggyőződéseim, hogy bel- és külföldi neves írók sokkal messzebb mentek a költői szabadságn fölhasználásában, mint Glatter.

Az elnök ösmerteti az *Újmódi pásztorok éneke* című könyv lefoglalása tárgyában fölvett rendőrségi jegyzőkönyvet és detektívjelentést.

Észrevétel nincs.

A Bp. 314. §-a alapján föltett kérdésre a védő fölmutat egy 1925. évi augusztus hóban megjelent lappéldányt, melyben a vádlott egyik inkriminált verse már megjelent, anélkül, hogy az ügyészség eljárást indított volna ellene és kéri ennek a lapnak az ösmertetését. Kéri továbbá Sík Sándor és Kosztolányi Dezső szakértőként való meghallgatását arra nézve, hogy a vádbeli versekben van-e irodalmi szempontból kivetnivaló és hogy sértik-e a közszemérmvet, illetve a vallásos érzést.

A kir. ügyész ellenzi a bizonyítás kiegészítését.

A kir. törvényszék végzett:

A kir. törvényszék a bizonyítás kiegészítését mellőzi.

A védő indítványának elutasítását semmisségi okként jelöli meg. Az elnök a bizonyítást a Bp. 314. §-a értelmében befejezettnek nyilvánítja és fölhívja a feleket a végindítványaik megtételére.

A kir. ügyész a vádat a vádiratával egyezően föntartja azzal, hogy a helyes törvényhely az 1929. VII. t. c. 2. §-ának 1. pontja.

A védő Glatter Miklós vádlott fölmentését kéri.

A vádlottaknak nincs előadnivalójuk.

Ezután a kir. törvényszék a Bp. 321. §-ában jelzett módon meghozta és az elnök nyilvános ülésben kihirdette a csatolt ítéletet a rendelkező rész felolvasásával és az indoklás lényeges tartalmának szóbeli előadásával. (Bp. 329. §)

Az ítélet kihirdetése után a Bp. 330. §-a szerint feltett kérdésekre:

A kir. ügyész: Az ítélet ellen föllebbezést jelentek be Radnóti Glatter Miklós vádlott fölmentése miatt.

A védő: Az ítélet ellen föllebbezést jelentek be a Bp. 385. §-ának 1. a) pontja alapján Radnóti Glatter Miklós bűnösségének megállapítása miatt. A bejelentett semmisségi okot fönntartom és további semmisségi okot jelentek be a Bp. 384. §-ának 11. pontja címén, mert a vádirat nem idézi az inkriminált részeket. Kérem az ítélet kézbesítését és föllebbviteli tárgyalás tartását.

Radnóti Glatter Miklós csatlakozik a védő föllebbezéséhez.

Klein Samu és Demjén József vádlottak az ítéletet tudomásul veszik.

A kir. törvényszék végzett:

A kir. törvényszék a bejelentett föllebbezéseket elfogadja, az ítéletet a védőnek kézbesíteti és a kézbesítéstől számított 8 nap eltelte után az összes iratokat a budapesti kir. ítélőtáblához fölterjeszti azzal, hogy a védő föllebbezési főtárgyalás tartását kérte.

Klein Samu és Demjén József vádlottakkal szemben a kir. törvényszék az ítéletet jogerősnek mondja ki.

Tudomásul szolgál. A főtárgyalás következtében költség nem merült fel.

Az elnök a főtárgyalást berekeszti.³⁵

Töreky elnök; dr. Zalán Kornél jegyző”

„A Magyar Szent Korona Nevében!

A budapesti királyi büntető törvényszék szemérem ellen elkövetett vétség és vallás ellen való kihágás miatt Glatter Miklós és társai ellen folyamatba tett bűnügyben megtartott nem nyilvános főtárgyaláson meghozta a következő ítéletet:

Glatter (írói nevén Radnóti) Miklós 22 éves, izr. vallású, budapesti születésű és (V. Lipót körút 5.) lakos, magyar állampolgár, nőtlen, vagyontalan, katona nem volt, egyetemi hallgató, vádlott bűnös mint a St. 33. §-a szerint való szerző a Kbt. 51 §-ába ütköző vallás ellen való kihágásban.

A kir. törvényszék ezért Glatter (Radnóti) Miklós vádlottat a Kbt. 51. §-a alapján nyolc (8) napi elzárásra ítéli.

A szabadságvesztés büntetést megkezdésének napjától kell számítani.

A vádlott a Bp. 480. §-a értelmében köteles az eddig felmerült és az ezután felmerülő bűnügyi költséget az államkincstárnak megtéríteni.

A kir. törvényszék a Fialat Magyarország kiadásában megjelent *Újmódi pásztorok éneke* c. könyv elkobzását a Btk. 61. §-a alapján elrendeli.

Az ítéletet jogerőre emelkedése után a kir. ügyészszéggel és a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetemmel közli.

Ellenben: I. Glatter (Radnóti) Miklós

II. Klein Samu budapesti szül., 49 éves, izr. vallású, nő, nyomdatulajdonos és

III. Demjén József hódmezővásárhelyi szül., 24 éves, izr. vallású, nőtlen, hírlapíró, budapesti lakos vádlottakat az 1929. évi VII. t. c. 2. § 1. pontjába ütköző szemérem ellen elkövetett vétség miatt ellenük emelt vád alól a Bp. 326. § 1. pontja alapján felmenti.

Indoklás:

Glatter (írói néven Radnóti) vádlott Budapesten, a Jupiter nyomdában, amelynek tulajdonosa Klein Samu, 1931. évi április hó 1. napján 500 példányban kinyomatta az *Újmódi pásztorok éneke* c. verseskönyvét.

A könyv Demjén József rendelkezéséhez képest a Fialat Magyarország c. folyóirat kiadásában jelent meg, s előállítás után terjesztett.

A könyvben levő verseket Glatter (Radnóti) Miklós írta, s ezek a következők:

Arckép [a vers szövege]

Pirul a naptól már az őszi bogoly [a vers szövege]

A kir. törvényszék ezt Glatter (Radnóti) Miklós, Klein Samu, Demjén József vádlottak beismerése, a Radnóti Miklós szerzői megjelölésével ellátott verseskönyv felolvasása, továbbá a lefoglalási jegyzőkönyv és detektívjelentés ismertetése alapján állapította meg.

II.

Glatter (Radnóti) Miklós az *Arckép* c. versében magát Krisztussal hasonlítja össze. Mint az övé, olyan lehetett külső formája és lányok áldomtak vele éjjelenként.

A vádlott tehát Krisztusról mint emberről ír. A maga jelentőségét akarja emelni azzal, hogy magát a keresztény vallási tisztelet legfőbbjéhez, az emberré lett Krisztushoz hasonlítja.

Második versében szeretőjéről ír, akivel való csókolózását a feszület is látja, s mindig megcsodálja őt a szerelmes, szakállas férfiszentség. Ebben a versben Glatter (Radnóti) Miklós a bűnösökért meghalt Krisztusnak a keresztalátát szimbolizáló, s a katolikus vallás vallásos tiszteletének tárgyát tevő feszületet állítja a maga szerelmi életének körébe.

A vallásos szertartásra rendelt helységen kívül és nem a vallásos szertartás alkalmával tett profanizáló verseivel meggyalázza Krisztust, s meggyalázza a Krisztust jelképező feszületet, amikor az emberré lett Üdvözítőt a maga szeretkezéseivel kapcsolatba hozza.

Glatter (Radnóti) Miklós versei közt az *Elégia egy csavargó halálára* c. vers ugyancsak alkalmas a Kbtk. 51. §-ban meghatározott kihágás megvalósítására, mert ebben a katolikus vallás tiszteletének tárgyait: a szenteket és angyalokat a nemi szeretkezés, közönséges civakodás körében állítja az olvasó elé. Emiatt azonban a kir. ügyész vádat nem emelt, s így a tettazonosság elvénél fogva ez a bűncselekmény a vádlott terhére nem róható.

Ezért Glatter (Radnóti) Miklós bűnösségét csak a fentebb megjelölt két vers miatt állapította meg.

III.

A kir. ügyész Glatter (Radnóti) Miklós, Klein Samu és Demjén József ellen az 1929. VII. t. c. 2. § 1. pontja alá eső szeméremsertő vétség miatt is vádat emelt.

Táj szeretőkkel, Tápé öreg este, Tavaszi vers, Keseredő, Elégia egy csavargó halálára és Kis kácsa fürdik című versekben a kir. törvényszék szeméremsertő részeket nem talált. Ezeknek a verseknek mindegyikében vannak erotikus részletek. Mindegyikben ölelés, csók vagy asszonyi test szerepel, ezek azonban annyira általánosságban vannak leírva, hogy a szeméremérzetet nem sértik.

Általában véve a kir. törvényszék ezekben a versekben inkább értelmetlenséget vagy részben ízléstelenséget látott, ami még nem bűncselekmény, s ezért úgy Glatter (Radnóti) Miklós szerzőt, mint a könyv előállításában részt vevő Klein Samu és Demjén József vádlottakat mint tettestársakat e bűncselekmény miatt ellenük emelt vád alól fölmentette.

IV.

Glatter (Radnóti) Miklós kiszabásánál enyhítő körülményt nem észlelt, mert büntetlen előélete fiatal koránál fogva számba nem jöhet.

Ellenben súlyosbító körülményként mérlegelte, hogy cselekménye az istenkáromlás határán mozog, hogy mint egyetemi hallgatónak fokozottabban tudnia kellene, hogy vannak olyan területek, ahova ízléstelen lépésekkel tévedni nem szabad, különösen ha az más vallásnak legfelfeltettebb kincse. Súlyosbítónak vette végül, hogy a vád tárgyává tett verseken kívül más költeményében is hasonló bűncselekményt követett el.

V.

A kir. törvényszék annak a körülménynek a tisztázására, hogy Glatter (Radnóti) Miklósnak a most szóban forgó verseskötetében megjelent egyik verse 1925. évben külön megjelent, s akkor a kir. ügyész vádat nem emelt, bizonyítást nem rendelt, mert ebből nem következnek az, hogy ez a vers bűncselekményt nem foglal magában.

Szakértők kihallgatását arra nézve, hogy a vádlott versei irodalmi értékűek-e, azért nem rendelte el, mert a kir. törvényszék az inkriminált verseknek nem irodalmi értékét vizsgálta, hanem azt a jogi kérdést, vajon tartalmazznak-e és milyen bűncselekményt. Ez pedig nem szakértői véleményadás tárgya. De ettől eltekintve a versek irodalmi értékének elismerése sem zárná ki a vádbeli bűncselekmény megállapítását.

Töreky elnök; Méhes Ignác előadó”

Radnóti Miklós és Melléky Kornél 1932. január közepére megfogalmazták a fellebbezést, amit a törvényszék január 20-án iktatott. Április 1-jén érkezett a törvényszékre Radnótiék kiegészítő beadványa, amelybe bemásolták – és egyúttal mellékeltek is – Sík Sándor február 10-én kelt szakmai véleményét vallásgyalázás ügyben.

„Tekintetes Budapesti kir. büntető Törvényszék – fellebbezés – Glatter (Radnóti) Miklós vádlottnak – képv. dr. Melléky Kornél ügyvéd (IX. Liliom utca 22.) – a B. XXXV. 5164/1931. sz. ítélet ellen, érkezett: 1932. jan. 20.

Tekintetes kir. Törvényszék

A B. XXXV. 5164/1931/13 számú ítélet ellen szóval előterjesztett fellebbezésemet az alábbiakban indoklom, kérve, hogy fellebbezésem főtárgyaláson intéztessek el és arra védőm megidéztessek.

Én nem »gyaláztam meg vallásos tisztelet tárgyát« és ez szándékomban sem állott.

Krisztus alakja nemcsak az irodalomban, hanem a képzőművészetben is gyakran felmerülő téma. Nagynevű festők, szobrászok mintázták Krisztus alakját modellek – rendszerint fizetett modellek – után, sőt gyakran önmagukat modellírozták. Műveik büszkeségei a művészet és művelődés történelemnek, és senkinek eszébe nem jutott, hogy Krisztus illeten való ábrázolását akár szigorúan vallásos szempontból ítélve is meg, profánnak találja. Az irodalomtörténet is számos példát szolgáltat, amidőn Krisztus egy irodalmi mű szereplője. Ezek közül elég legyen emlékeztetni G. A. Müller *Ecce homo* című, továbbá Hauptman Gerhardt *Der Narr in Christo* című regényére, mely utóbbi egy korlátolt asztalos legény maszkjában próbálja megjeleníteni Krisztus életének rejtélyét. Vagy a Krisztus és a nők viszonyát feldolgozó szexuális szenzációkra pályázó és a jó ízlés határán gyakran túlmenő művekre, Renanra, Paul Heyse *Maria von Magdala* drámája, vagy M. de Waleffe *Szerelmes Magdolnájára*, amely utóbbi magyarul is megjelent és Krisztust úgy ábrázolja, hogy már a pornográfia határán mozog. Upton Sinclair regényében (*Az ács fiának hívják*) Krisztus szocialista apostolként szerepel, Jehan Rictus költői elbeszélésében (magyarul: *Találkozás Jézussal*) például a következők olvashatók: »Ha viszontérte a fiatal Mester. – A szép szemű a szép álmú Ember. – Akit a nők annyira szerettek. – A furfangos anarchista fickó. – Ki ácsbaltáját végleg félrelökte. – S tolvajokkal keveredett össze.« Vagy: »Hát Magdolna, mi történt vele? Feszültél volna inkább őré. – A hókeblére, meztelen hasára. – Hol sem tövis sem dárda nem sebez.«

Vagy utalok Kosztolányi Dezső *Lankadt ibolya* c. versére (megjelent *Meztelenül* c. kötetben Athenaeum kiadása), amelyben egy prostituált nőről ír, s utolsó sorai így hang-

zanak: »Megcsalták, félrelökték – Harminchárom éves mint Krisztus – Abban az időben mikor keresztre feszítették.«

A törvényszék ítéletének tévedését azzal okolom, hogy a bíróság irodalmi kérdésekben jártas szakértő véleményének kikérése nélkül bírálta el verseimet, s maga pedig nem rendelkezik – nem is rendelkezhetik – oly szakértelemmel, mint ily ügyben megnyugtató ítélet hozatalához szükséges volna. Az irodalmi szakértő meghallgatását nem arra kértem – mint az ítélet tévesen állítja –, hogy verseim irodalmi értékűek-e, hanem arra, hogy az irodalomban az a téma, az a hang, amelyet a vádhatóság inkriminált, nem új, nem kivételes, nem megbotránkoztató.

A *Pirul a naptól már az őszi boggyó* c. vers tartalma ugyancsak nem alkalmas arra, hogy abból akár a feszület, akár egy szent »meggyalázására« lehetne csak a legerőszakoltabb logikával is következtetni. A törvényszék indoklásában adós is maradt a megkívánt okfejtéssel.

További indokaimat védőm a fellebbezési tárgyaláson fogja előterjeszteni.

Mély tisztelettel:

Glatter (Radnóti) Miklós³⁶

„Nagytekintetű budapesti kir. ítélőtáblának bejelentése Radnóti Glatter Miklós vádlottnak képv. dr. Melléky az ellene szemérem elleni vétség és vallás ellen való kihágás miatt folyó perben – a Budapesti Kir. Ítélőtáblához érkezett: 1932. ápr. 1. – főljástromszám: B. VII. 1019/1932-17

Nagytekintetű kir. Ítélőtábla.

Az ellenem szemérem ellen elkövetett vétség és vallás ellen való kihágás miatt folyó perben hozott első bírói ítélet ellen benyújtott fellebbezésem kiegészítésével .../ alatt ezennel becsatolom Sík Sándor egyetemi tanár, kegyesrendi szerzetes hozzám intézett levelét, mely a következőképp szól:

»Szeged 1932. II. 10. Kedves Radnóti Úr,

kérdésére, mellyel mint tanítványom hozzám fordult és véleményemet kérdezi *Archép* és *Pirul a naptól már az őszi boggyó* c. verseire vonatkozólag, meg kell vallanom, hogy mindkét verset meglehetősen ízléstelennek és antipatikusnak találom [találtam], vallásgyalázást azonban nézetem szerint nem tartalmaznak. Ugyanez a véleménye annak a néhány paptársamnak is, akiknek a verseket megmutattam és nézetüket kértem.

Szemináriumi munkásságából megismert komolysága és esztétikai becsvágya alapján bízom benne, hogy a jövőben írói munkássága is a jobb ízlés és elmélyedés felé fog tisztulni.

Üdvözli. Sík Sándor³⁷

Sík Sándornak, mint a magyar nyelv és irodalom egyetemi tanárának véleménye nem lehet közömbös a nagytekintetű kir. ítélőtábla előtt, amidőn ügyemet elbírálás alá veszi, és ezért kérem annak figyelembevételét.

Tisztelettel:

Radnóti Miklós³⁸

Május 19-én zajlott le a másodfokú főtárgyalás a királyi ítélőtáblán.

„Fellebbviteli főtárgyalási jegyzőkönyv

Felvétetett a budapesti kir. ítélőtáblánál 1932. évi május hó 19. napján sajtó útján elkövetett vallás elleni kihágás miatt vádolt Glatter (Radnóti) Miklós elleni bűnügyben megtartott nyilvános fellebbviteli főtárgyalásról.

Jelenlevők:

I. A bíróság részéről: 1. Gadó István tanácselnök; 2. dr. Soóky József kir. ítélőtáblai bíró; 3. dr. Moldoványi Géza kir. ítélőtáblai bíró; dr. Kiss Kálmán bir. titkár. kir. ítélőtáblai tanácsjegyző, jegyzőkönyvvezető; II. A felek részéről: 1. dr. Kéler Béla a kir. főügyész helyettese; 2. dr. Melléky Kornél ügyvéd, mint különvédő; 3. Glatter Miklós vádlott

Elnök a fellebbviteli főtárgyalást a Bp. 418. §-a szerint megfelelően alkalmazandó 203. §-a értelmében megnyitja s megállapítja, hogy a jelen ügyre vonatkozó jegyzéket a Bp. 409. §-ának 2. bekezdésében foglalt rendelkezése szerint a kir. ítélőtábla hirdetőtábláján kifüggesztették, és hogy a fentiek jelentek meg. A vádlott elnöki kérdésre kijelenti, hogy Radnóti csak írói neve.

Ezután az elnök a Bp. 418. §-ának 2. bekezdése szerint dr. Soóky József kir. ítélőtáblai bíró előadót az ügy állásának ismertetésére felhívja.

Előadó az idézett szakasz 2. bekezdésében meghatározott keretben az ügy állását előadja és az ítéletnek megtámadott részét, valamint a perorvoslatot támogató okokat különösen kiemeli.

Elnök ezután az idézett szakasz 3. bekezdése értelmében felolvastatja az első bíróság ítéletét.

Az előadó előterjesztésének befejezése után az elnök az idézett 418. § 4. bekezdésének értelmében felhívja a tanács tagjait és a feleket, hogy egyes pontoknak felvilágosítását s egyes iratoknak felolvasását kívánják-e.

Felvilágosítást vagy iratok felolvasását senki sem kívánván, elnök a Bp. 436. § 4. bekezdése szerint megfelelően alkalmazandó 421. § 1. bekezdése értelmében felhívja a feleket indítványaik és előterjesztéseik megtételére.

Különvédő kéri az I. bírói ítélet megsemmisítését és a vádlottnak bűncselekmény hiányában való felmentését. Amennyiben a vádba tett költeményekben a kir. ítélőtábla is a Kbtk. 51. §-ába ütköző vallás elleni kihágás tényálladékát ismerné fel, az esetben az a kérése, hogy csak oly büntetéssel sújtassék, hogy az az I. Bn. 1. §-a alapján felfüggeszthető legyen, hogy védettje mint egyetemi hallgató ne legyen elzárva attól, hogy egyetemi tanulmányait folytathassa.

Kir. főügyész h. kéri az I. bírói ítéletet helyes indokainál fogva helybenhagyni.

Vádlott fenntartja eddigi védekezését, csatlakozik védője előterjesztéséhez.

Az előterjesztés bevezetével elnök a tárgyalást befejezettnek nyilvánítja, a Bp. 418. § szerint megfelelően alkalmazandó 321. § értelmében a bíróság határozat hozása céljából visszavonul s az idézett 421. § végső bekezdése értelmében zárt ülésben határozván, elnök a Bp. 329. § 1. bekezdésében foglalt rendelkezés szerint nyilvános ülésben kihirdeti a külön íven szerkesztett

ítéletet:

Kir. főügyész h. megnyugszik.

Különvédő és a vádlott tudomásul veszik.

Elnök a főtárgyalást berekeszti.

A jegyzőkönyv lezáratott³⁹

Gadó István tanácselnök; Dr. Kiss Kálmán t. jegyző”

„A Magyar Szent Korona nevében a budapesti királyi ítélőtábla mint büntetőbíróóság, a sajtó útján elkövetett vallás elleni kihágás miatt vádolt Glatter (Radnóti) Miklós ellen indított bűnügyet, amelyben a budapesti kir. büntető törvényszék 1931. évi december hó 9-én B. XXXV. 5164/1931/13. szám alatt ítéletet hozott, vádlottnak és védőjének a Bp. 385. § 1. pontja alapján az alaki semmisségi ok fenntarthatóságával a bűnösség megállapítása miatt, továbbá a Bp. 384. § 11. pontja alapján, mert a vádirat nem idézte az inkriminált részeket, bejelentett és írásban indokolt fellebbezése folytán megtartott nyilvános fellebbviteli főtárgyaláson vizsgálat alá vette s meghozta a következő

Ítéletet:

A kir. ítélőtábla az elsőfokú bírói ítéletnek fellebbezett részét helybenhagyja, azonban a vádlottra megállapított elzárásbüntetés végrehajtását a Bn. 8. §-a alapján egy évi próbaidőre felfüggeszti. Az ítéletnek fellebbezéssel meg nem támadott felmentő részét nem érinti.

Indoklás:

I. Védő által bizonyításkiegészítési indítványának elutasítása miatt a Bp. 384. §-ának 9. pontja alá eső alaki semmisségi okból bejelentett fellebbezést a kir. ítélőtábla alaptalannak találta, mert a bizonyításkiegészítési indítványt az elsőfokú bíróság, az ítéletében kifejtett okokból helyesen utasította el és így határozatával a törvénynek a védelem szempontjából lényeges rendelkezését vagy elvét nem sértette meg.

A Bp. 384. §-ának 11. pontjára alapított alaki semmisségi ok azért nem fogor fenn, mert a vádiratban a vádbeli sajtóközlemény szószerinti idézésének elmulasztása és általában a vádirat alaki hibája az arra jogosított személy által előterjesztett vádat törvényszerűtlenné nem teszi.

II. Érdemben: a kir. ítélőtábla az elsőfokú bírói ítéletben a vallás elleni kihágás vádjára vonatkozóan megállapított tényállást az abban megjelölt bizonyítékoknál fogva szintén valónak fogadta el. Eme tényállás alapulvételel pedig úgy találta, hogy az elsőfokú bíróság Glatter Miklós vádlott sajtójogi felelősségét és ez alapon bűnösségét helyesen állapította meg, cselekményét törvényszerűen minősítette és bár a bűnösségi körülményeket nem mérlegelte helyesen, büntetését is arányos mértékben állapította meg. Téves ugyanis a kir. büntető törvényszéknek az az álláspontja, hogy a büntetlen előélet a vádlott fiatalabb koránál fogva nem jöhet számításba. Sem valamely törvényes rendelkezés, sem a bírói gyakorlat nem nyújt alapot erre a felfogásra. Ezért azt a kir. ítélőtábla nem is tette magáévá, mihez képest a vádlott büntetlen előéletét korára való tekintet nélkül teljes mértékben enyhítő körülményül tudta be javára. Ezért az elsőfokú bírói ítéletnek Glatter Miklós vádlottra vonatkozó fellebbezett része indoklásának ezzel a módosításával volt helybenhagyandó.

Glatter Miklós vádlott tanulmányának befejezése előtt álló egyetemi hallgató, aki képzettségénél fogva olyan életpályán való elhelyezkedésre van utalva, ahol a büntetett előélet súlyosan esik latba. Minthogy ilyen körülmények között a reá kiszabott büntetés végrehajtása jövendő boldogulását felettébb megnehezítené, és ezáltal a büntetés valódi célját meghaladó hátránnyal sújtaná, a kir. ítélőtábla ebből a különös méltánylást érdemlő okból büntetésének végrehajtását a Bn. 8. §-a alapján felfüggesztette.

Észlelte a kir. ítélőtábla, hogy az elsőfokú bíróság a bűnügyi költségekért való fokozatos vagyoni felelősség megállapítását a St. 40. §-a ellenére elmulasztotta. Minthogy azonban ez a mulasztás a vádlottra nem sérelmes, azokra a személyekre pedig, akiket a St. 40. §-a értelmében a fokozatos vagyoni felelősség terhelne, egyenesen előnyös, a St. 56. §-a alá eső ezt a semmisségi okot a Bp. 385. §-ának utolsó bekezdése értelmében megfelelő perorvoslat híján figyelembe venni nem lehetett.

III. Az elsőfokú bírói ítéletnek nem fellebbezett felmentő része a Bp. 387. §-ának első és 423. §-ának harmadik bekezdése alapján maradt érintetlenül.⁴⁰

Budapest, 1932. évi május hó 19. napján.

Gadó István s. k. kir. ítélőtáblai tanácselnök, dr. Soóky József s. k. kir. ítélőtáblai bíró, előadó

A kiadmány hitelül: Stály(?) igazgató

bélyegzővel:

Az ítélet jogerős: Szalay(?) elnök”

Radnóti Miklósnak 1932. június 25-én postázták az ítélet egy példányát Budapestre, a Lipót krt. 5.-be, amit június 27-én Weisz Ilka vett át. A szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen ugyanezen a napon 1158/1932/32. számon iktatták a büntetőszék ítéletét, június 30-án átküldték a Bölcsész- és Történettudományi Karra, ahol július 1-jén 571/1931-32. számon jegyezték be a „Glatter Miklós (Radnóti) bh. sajtóvétségé miatt hozott ítélet (elzárás büntetés) végrehajtásának 1 évi próbaidőre való felfüggesztése” tárgyában kiadott iratot.

A per eseményei, az eljárás lelki és gondolkodásbeli következményei Radnóti több költeményében is megjelentek, és kiemelt szerepet kaptak a Komlós Aladárhoz írott, 1942. május 17-i levél érvrendszerében.

„Költői pályám legkezdetén, huszonkét éves koromban elkobozták a második verseskönyvemet, pörbefogtak és elítéltek vallásgyalázásért.

*Huszonkét éves vagyok. Így
nézhetett ki ősszel Krisztus is
ennyi idősen; még nem volt
szakáll, szőke volt és lányok
álmodtak véle éjjelenként!*

Ez volt a vers, Töreky súlyosbító körülménynek vette, hogy »más vallás tisztelete tárgyához hasonlítja magát« s majdnem egyetemi pályámba került, mert a József Attila révén legendássá lett Horger Antal kari ülés elé vitte a dolgot. Sík Sándor mentett meg, sőt a piarista rend tagjai nevében levelet adott a táblai tárgyalásra, mely szerint egyházi szempontból semmi kivétlenül nem találnak a versben. A tábla felfüggesztette a büntetést, el is évült.

Akkoriban elhatároztam, hogy megtérek, hogy ne »más vallás« jelképeivel éljek, mert ez nekem nem »más vallás«, az Újtestamentum költészete épp úgy az enyém, akár az Ótestamentumé s Jézusban is »hiszek«, nem tudok jobb szót rá, bár a hit...⁴¹

Jegyzetek

1. Radnóti Miklós Szalai Imrénének írott leveléből (PIM V. 4716/92/1.).

2. Sós Endre: ZÁRT TÁRGYALÁS. In: A 2 x 2 JÓZANSÁGA (1975).

3. Baróti Dezső: KORTÁRS ÚTLEVELERE. RADNÓTI MIKLÓS 1909–1935 (1977).

4. Szalai Imre: EMLÉKEZÉS PÁRIZSBAN. In: *Tiszatáj*, 1964. 11.

5. Vas István: MÉRT VIJJOG A SASKESELYŰ? I. (2002.)

6. Markovits György–Tóbiás Áron (szerk.): RADNÓTI MIKLÓS PERE. In: uő: A CENZÚRA ÁRNYÉKÁBAN (1966).

7. Réz Pál (szerk.): ERŐLTETETT MENET. IN MEMORIAM RADNÓTI MIKLÓS (1999).

8. Ferencz Győző: RADNÓTI MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE (2005).

9. BFL VII. 5. c. 5164/1931.; VII. 18. d. 5/477/1931.

10. Radnóti-hagyaték (MTA Könyvtár Kéziratára).

11. Radnóti kéziratos verseit általában Gyarmati Fanni gépelte le több példányban írólapokra, az aláírt vermszókat küldték el a különböző szerkesztőségekbe közlésre. A kötet összeállításánál ilyen gépiratos másolatokkal dolgozott Radnóti.

12. Öt vers kapott kitüntetett szerepet: a TÁJ, SZERETŐKKEL-t Szalai Imrénének; a TÁPÉ, ÖREG ESTÉ-t Sós Endrének és feleségének – az ő ajánlásuk nem szerepel a kéziratban, tehát nyomtatás közben került a kötetbe –; a TÉLRE LESŐ DAL-t Kun Miklósnak – eredetileg az ARCKÉP ajánlását szánta neki, de innen végül kihúzta a nevét –; az ELÉGIA EGY CSAVARGÓ HALÁLÁRA című verset Szász Sándor Bélának; a HAJNALI ELÉGIA-t Lakatos Péter Pálnak ajánlotta Radnóti. Szalai Imrével és feltehetően Szász Sándor Bélával is a *Kortárs* (1929. nov.–1931. febr.) szerkesztőségében ismerkedtek meg, Sós Endrével 1929-ben találkozhattak először a Páneurópa-mozgalom egyik irodalmi rendezvényének szervezése közben, Kun Miklós egyetemi társa volt ekkor Szegeden, Lakatos Péter Pállal pedig az 1929 nyarán kiadott JÓSAG-antológiában és a *Kortársban* jelentek meg együtt verseik.

13. Demjén József pályáját fotóriporterként kezdte az 1920-as évek végén. 1930-ban költözött Debrecenből Budapestre. A *Fiatall Magyarországnak* című társadalmi és irodalmi szemlélet 1931-ben alapította. 1932 nyarára felmentő ítéletek születtek az ÚJMÓDI PÁSZTOROK ÉNEKE-kötet perében, maga a lap azonban nem élte túl a váltságot.

14. Iratszám: 37842/1931. k. ü.

15. Iratszám: B. I. 5164/1931/2.

16. Valószínű, hogy a március 31-én dedikált példányról van szó, amelynek kalandos utóéletét Vas István írta meg a MÉRT VIJJOG A SASKESELYŰ? című regényében (2002, 49–51.).

17. Iratszám: 137201/1931.

18. Iratszám: ua.

19. Iratszám: ua.

20. „A Budapesten található kötetek jó részét már április 17-én elkobozták, amit budapesti barátai még

aznap siettek megtelefonálni neki. A példányok egy része azonban már Szegeden volt a Széchenyi téri szobában. Amikor meghallotta a rossz hírt, riasztott néhányunkat barátai közül. Rohantunk hozzá, a kötet jó néhány példányát lakásunkon és az egyetemi szemináriumokban levő asztalfiókjainkban rejtettük el, mintegy ötven darabot azonban szándékosan ott hagytunk: jusson valami a rendőrségnek is. Következő nap, 18-án megjelent a rendőrség, megajeztette a házkutatást, és elvitte a példányokat. Miklóst előbb egy kissé megrázta az ilyenkor szokásos nyersséggel végrehajtott házkutatás, amely után szerény kis szobája úgy fel volt dűlva, mintha betörők jártak volna benne.” (Baróti Dezső: KORTÁRS ÚTLEVELÉRE. 1977. 183.)

21. „Bűnjel-jegyzék. Szemérem elleni véts. miatt terhelt Radnóti Miklós (és társai) elleni büntetőügyben 51 darab Újmódi pásztorok éneke c. verses könyv.

Szeged, 1931. április hó 20-án;

Bauer Ede, Győri Lőrinc detektívek”

22. PIM V. 4716/108.

23. A valóságban hat, ugyanis a 20. és a 21. oldalon egy kétoldalas vers olvasható.

24. „B. IV. 5464/5. szám 1931.

A budapesti... kir. törvényszék vádтанácsa a sajtó útj. elkövetett szemérem elleni vts. stb. miatt Radnóti Miklós és tsai ellen indított büntetőügyben a kir. törvényszék vizsgálóbírájának 1931. évi április 14. napján 2. sorszám alatt hozott végzését, amellyel *Újmódi pásztorok éneke. Radnóti Miklós versei* című könyvének és kéziratának lefoglalásánál rendelt el Radnóti Miklós kirendelt képviselője, Weisz Ilka által használt felfolyamodása következtében vizsgálat alá vette s az alulírott helyen és napon Klein Samu és Demjén József jelenlétében tartott zárt ülésben meghozta a következő végzést:

A vádтанács a folyamodást a Bp. 379. §-ának 4. bek. alapján elutasítja, mert: a vizsgálóbíró 2. sorszámú végzésének indokai helyesek s így a felfolyamodással megtámadott végzés megváltoztatására vagy megsemmisítésére törvényes alap nincs.

Bp., 1931. április hó 24. napján

Jankovics Tibor

kir. törvényszéki bíró,

vádтанács elnök”

25. Ferencz Győző: i. m. 219–220., 218–219.

26. Iratszám: B. II. 5164/1931/7. szám.

27. Iratszám: B. 3864/1931.

28. Ferencz Győző: i. m. 220.

29. „Dr. Sebestyén Ernő ügyvéd Budapest V. Katona József u. 27.

Meghatalmazás ..... erejénél fogva dr. Sebestyén Ernő ügyvéd úrnak védelmessel ..... per .... vitelére meghatalmazást adok.

Bp., 1931. júni. hó 6. napján

Glatler Miklós”

30. Iratszám: 56078. szám 1931. k. ü.

31. PIM V. 4716/92/1.

32. Szeptember 3-án kelt levelében tájékoztatja Szalai Imrét, hogy pere Méhes Ignác tanácsához került. (Ferencz Győző: i. m. 239.)

33. Egyelőre nem találtam magyarázatot arra, Radnóti miért az 1931. DECEMBER 8. FŐTÁRGYALÁS címet adta versének.

34. Sós Endre – akinek jogi tanulmányait 1931-ben egy ellene indított sajtóper ítélete szakította meg – a következőkre emlékezik: „*Mint Radnóti Miklós egykori bizalmi férfia, elmondhatom, hogy dr. Töreky Géza elnök úgy bánt az I. rendű vádlottal, mintha nem egy finomtollú költő, a ma-*

gyar irodalom egyik legnagyobb ígérete állt volna előtte, hanem olyan gyilkos, akinek bűncselekménye minden kétséget kizáróan bebizonyosodott. A durván kiabáló, fölünyesen leckéztető, minden védekezést percenként megszakító elnökkel szemben Radnóti Miklós – megszokott módján – halkán adta elő védekezését.” (A 2 x 2 JÓZANSÁGA. 1975. 22.)

35. Iratszám: B. XXXV. 5164/1931-13.

36. Rájegyzés az irat verzóján: „B. XXXV. 5164/1931-14.; A kir. törvényszék a fellebbezési indokokat elfogadja s az iratok kapcsán a kir. ítélőtáblához felterjeszti. – Budapest, 1932. január 23.; Töreky elnök, Dr. Méhes előadó”

37. Mellékletben Sík Sándor autográf levele.

38. Rájegyzés az irat verzóján: „A főtárgyaláson figyelembe veendő iratokhoz. Bpest, 1932. ápr. 21. Gadó István tanácselnök, Dr. Soóky előadó”

39. Iratszám: B. VII. 1019/1932-18.

40. Iratszám: ua.

41. PIM Gy. n. sz.: 1978/2/1.

Farkas Arnold Levente

ELGONDOLHATÓ

Megtérni. Ez volna az egyetlen
racionális tett, ami azért
marad elmélet, mert gyáva
vagyok. Ha megtérnék, nem

lennének többé szavaim. Ez volt
kezdetben istennél. Nem lenne
többé fehér bohóc, nem lenne
többé fekete bohóc, csak fehér

lenne és fekete. Minden általa
lett, ami lett, nélküle semmi
nem lett. Elgondolható a bűn,

elgondolható a megtérés, de
a bűnt jól ismerem, éppen
ezért ragaszkodom a bűnhöz.

MŰVÉSZET

Először azért dohányzol,
mert szorongsz. Aztán azért
szorongsz, mert dohányzol.
Le kéne szokni, mondod

magadnak. Ez az utolsó
csomag cigaretta. Ez az utolsó
szál. Aztán veszel még egy
dobozzal. Nem jól van ez így. Le

kéne szokni, mondod másoknak is.
Nincs művészet, néha
ezt mondod. A sűrke óra

sűrke hamu hull. Dohányzol.
Szorongsz. Nincs művészet.
Valahogy másképp kellene.

Horváth László Imre

TÖREDÉK

Nem hagysz aludni
nem vagy itt, nem mintha
tudtam volna akkor is aludni,
régés-rég, csak néztelek, kényelmetlen volt,
ritkán aludtam veled, olyankor inkább
tanultalak, elraktározta, mint nehéz
időre, télre valami gyümölcsöket
befőttnek, a szívem üvegében és forró
cukros vizében gondoltam majd megtartalak,
elviszlek és sokáig, vagy talán
soha nem romlasz meg.

TÉL

Ilyenkor ha utazunk,
a buszablakból nézve
az út szélein tejszínű semmi
nyílik, beburkol, bezár minket
egy-egyedül az útba.
Olykor fel-fellebbenő
függöny mögül, kilátszik
a havas föld lent és körös-körül,
enged a nincs, a köd, mellettünk fut,
láthatod, tompán felfénylenek,
részletekben a horizont:
körös-körül a fehér vizek.

Kőríz Imre

ÖREGEK

Lassacsकán eltűnik itt egy világ:
kapuiban évtizedekig álltak
egymáshoz megtévesztően hasonló,
ráncrácsos arcú, kiflicsücsök kontyú
öregasszonyok, egyenruhaként
viselve flanelotthonkáikat.
Többnyire mind özvegy X. Y.-nék
voltak, de olyan rég, hogy senki sem
emlékezett az X. Y.-okra.
A leggyakoribb volt a macskás özvegy:
temetői avagy padlási macskás.
Az ő legközelebbi rokona
nem a kutyás volt, hanem a nyulas;
kutyás és nyulas nem élt meg egy házban.
Portások, konyhások, takarítónők:
ezek voltak fiatalabb öregként.
Volt, akit unoka utaztatott
a Szentföldre, Bécsbe, és volt, akit
a részeg szomszédja terrorizált:
titokban bejárt hozzá a kredenc

zsírpapír bélése alól ellopogatni
az aranyfogát, mérgezni a sóját.
Befőztek, kibeszéltek és kihaltak:
egy zsírszagú kompótország lakói.

*

Egy helyiség volt az egész lakása,
egy ablak, ajtó: az utcára nyíltak;
a komfort vaskályha és falikút.
Piszkosan járt, egyszer rászólt az egyik
szomszéd, hogy Ilonka, vegyen fel új
pongyolát. Fel is vett. A régire.
A ház lakóit valósággal össze-
kovácsolta a lakás nagyszabású
közös kihipózásának a terve.
„Hisz olyan vagyunk, mint egy nagy család!” –
mondta egészen elérzékenyülve
a lakógyűlésen egy nő, és tényleg,
a közös képviselő fia éppen
pisilte le a jobbik farmerom.
Egyszer feltörték a lakást, azt hitték,
hogy meghalt, pedig csak vécére ment,
be az udvarba. Később azután
tényleg meghalt, váratlanul, ha nem
is ilyen rajtaütésszerűen.

*

„Uccuccu, riad a ló!” – mondogatta
Iboly néni, tévézgetve anyámnál.
„Hát ez nem mindennapos!” – így a férje,
izgalmasabb fordulat esetén.
Ha ott voltak, amikor megjelentem,
következtesen bementem a
fürdőszobába, és csak amikor
ők elmentek, akkor jöttem elő.
Egyszer valahonnan lett két nyuluk,
a többi meg már értelemszerűen.
Egy másik szomszédnak épp két whippetje
– amolyan törpeagárféle – volt.
De mégse lett vérfürdő, valahogy
sosem engedték őket egy időben
az udvarra. Aztán meghalt a férj,
és vége lett a nyúlzaporulatnak.
Maradt az öreg, eredeti kan.
Iboly nénival lakott a szobában,
felugrott a fotelba, székre, ágyra.
Amikor végül megdőglött, Iboly

néni betette egy ládába, de
a tél abban az évben elhúzódott,
a fagyos földbe nem tudta elásni,
úgyhogy sokáig a sufniban állt,
mint valami nyúlmauzóleumban.

*

Az öreg férfi visszavonul, és le-
köszön tudományos rangjairól:
már csak a tanulmányírásnak él.
Vagy leteszi a fanglit, és kerít
egy talicskát: feleségével együtt
hulladék papírra, fémre vadászik.
Van, aki egészen odáig elmegy
a visszavonulásban, hogy mikor
eladja a műhelyt szoláriumnak,
elbújik, és csak kilencven után
vezeteti elő magát az egyik
lányunokájával, de akkor aztán
séta közben az összes köszönőre
rádicsekszi mind a kilencven évét.
Az igazán öreg férfi lefogy,
előreküldi azt a pár kilót.
Nadrágtartót visel, és ha leül,
bő pantallója a mellére csúszik,
csak feje lóg ki, pelikánszerűen.
Az öreg férfi drukker. Hogyha meccs van
a tévében, beriglizi az ajtót,
felgumizza a fejére a szem-
üveget, és letakarja a pintyet.
„Tiszteletem, Lajos bácsi, jó napot!
Kevesen vagyunk, mindenki fasiszta!” –
üdvözlí a fiatal szomszéd drukker,
mármint ha épp nem ül előzetesben.
Az öreg férfi közlékeny, olyan,
mint az öreg nő. Mindegyik gyanútlan
új arcnak elmondja a Don-kanyart,
és megmutogatja a képeit:
két unoka és egy vérkép között
Losonczi Pál épp átnyújtja neki
a Munka Érdemrend valamelyik
fokozatát. A fogságért kapott
tételes nyugdíjkiegészítést
nem tudja elkölteni, pedig télen
is rendszeresen főz lecsót magá-
nak kaliforniai paprikából.

De az is lehet, hogy alig van pénze,
úgy járnak el, feleségestül, inni.
Elegánsan lestrapált tweedzakó,
alatta vadrózsaszín nejloning,
amin átüt Bart Simpson sziluettje.
Az öreg férfi nem kopasz, ha mégis
kopasz, akkor is csak ninikopasz:
a fején van egy körbefutó hajsáv,
de ha taplógombából kalapált
sapkáját (azt a drapp velúr hatásút,
a vadászrelieffel) leveszi,
akkor – nini, kopasz! Vagy épp sötét
Rodolfó-haja van, olajozottan:
„Egyedül ezt örököltem apámtól,
ezt is minek, azt hiszik, festetem,
mondja meg őszintén, fiatalasszony!”

Miklya Zsolt

LIGETEM ZIZEGÉSE

„(Hajdan patakcsobogás, ligetem zizegése.)”
(Fernando Pessoa / Álvaro de Campos:
Ó, HOL VAGYOK)

Bodzaligetem, akácligetem, ecetfaligetem,
a senkiföldjén, amit oly sokszor bejártam, hogy magam is senki lettem.
Senk földéről származó, ellentétben a valakiakkal.
Két ellentétes föld, vagy földrész, kiterjedését változtatja,
minden lakónak annyit mutat meg, amennyit belát belőle,
és mindenki annyi belátással bír, amennyit a szeme megenged.

Lehangoló a mindennapok semmizése.
Fülsértő hallani örökös semsegését, mint valami háttérzajt,
láncra fűzött vén tengeri medve fogak nélküli nyammogását.
Senk partjain a medvék lábnyoma összemérhetetlen a valakiakéval.
A senki medvék szelídebbek a mindennapok csendjénél,
amit egy valaki sosem tud túlharsogni a nyammogásával.
Valaki egyszer a zöldek és magvak misztériumáról tanított,
és egész nap rágcált, pofazacskójába gyűjtötte a hulladékot.
Nem láttam még senkit ennyire mohónak.

Nem láttam még medvét egész nap.
Csak egy kosorrú nyulat, ki ürülékén ágyaz meg magának.
Mezsgyéjén nem lép túl, körbeugrálja a semmit,
körbeszaglássza a senkit, valakivel szóba sem áll.
Elfér egy medve lábnyomában.

*

Zizegő szénaligetben ébred a kosorrú.
Ligete cellányi tér. Nem járt a Nyulak szigetén.
Egy parányi szigetre gondolok, az Adrián, nem a Margitszigetre,
valódi nevét nem tudom, térkép sem jelölte,
de üregi nyulak igen. Mindenütt üreg és ürülék,
birtokjel, létjel, nyúlbeszéd, nyúliramlások
egy védett öböl mészkősziklái között,
hogyan kerülhettek oda, ki tudja.

A Margitsziget egyébként korántsem nyulairól kapta nevét.
A középkorban *Leprások szigete* volt.
Gyógyíthatatlan betegeket különítettek el a szigeten,
ahol leprakórház működött és lepratemető.
(Vajon hogy működik egy temető? Elkülöníti a nincseket.)
Insula Leprorum, csak egy betűnyi eltérést mutat
az *Insula Leporum* / *Nyulak szigete* elnevezéstől.
Ahogy a nincs csak egy betűnyi eltérést mutat a kincstől,
lélek a félektől, nyúl a nyiltól, talál a haláltól.

Kosorrúnk még nem ébredt nevére.
Nincs neve. (Pedig nem névtelenek a nincsek.)
A ráaggatott nevek közül még legtalálóbbról a Rilke.
De ez is tömény antropomorfizmus.
Kosorrúnk leporomorf és koloniális,
nem lép ki cellánkba szénaligetéből,
vár, egyelőre, talán a többi nincsre,
hogyan benépesítsék a szigetet.

*

M. nénivel jártunk át a temetőbe.
Elhagyott sírok, sírkövek közt évente újraéledt a liget,
gazdáik helyett a virágok indultak útnak,
bár a növények állítólag nem képesek helyváltoztató mozgásra.
Gazdáik még helyzetváltoztatásra sem voltak képesek,
út nélkül vitték őket, hely nélkül tűntek el.
Virágaik meg, elindultak, kiléptek a keretből.
Így vált a sírkert keret nélkülivé, virág virág hátán,
fel sem tűnik egy csokornyai hiány.

Soha senki sem mondta ki a nevét.
Így hívtuk: megyünk a temetőbe.
Később elhelyeztek ott egy emléktáblát az áldozatok nevével.
Megtisztították, parkosították a területet.
A bokrokat, virágokat visszaterelték a helyükre.
Csak a négy őrfával nem tudtak mit kezdeni,
törzseik oszlopokká növekedtek, úgy léptek át a rácson,
mint aki egyszerre áll élet és halál elkülönített területén.

Orgonaligetem, tövisligetem, ecetfaligetem,
a senkiföldén, amit oly sokszor bejártam,
fogadjátok be a jövevényt,
hogy hosszú életetek legyen ezen a földön,
ruházzátok fel a nincstelent,
hisz ti is mezítelenek voltatok egykor.

Rákos Sándor

A HAGYATÉKBÓL

Scott kapitány utolsó percei

Zuhan az örök jégmező.
Már egyetlen pillantásom ledönti.
Egy kutyaszán árnyéka égre nő.
Összecsörren a „lenti” és a „fenti”.
Néhány nyavalyás konzervünk maradt még,
kevés kétszersült, egy-két korty ital,
élni kevés, de *halni* tengődhetnénk
napokig még a lét roncsaival.
Tengődhetnénk főtt havon, kutyahúson
s kannibálként, egymás hulláját falva
.....

A kő ideje

a kő amely asztalomon virraszt
más időt lakik nem tud az enyémről
nagyságos léte hogy nyújthat vigaszt
nekem kit percek fűrészfoga őröl

[Cím nélkül]

Isten, ha vagy, külön eget adj!
Ördög, ha vagy, külön poklot adj!
Utálom a kátékba fogódzó
önelégült üdvözülteket
és a százlábúként tapogatódzó
eggyé-forrott kárhozottakat.

Egy oszlop lelki változásai

Délelőttönként többnyire komor
Esős napokon kiváltképpen
Ha kisüt a nap – felvidul
Néha mosolyog is

Délben éhes De csak szokásból
Kopog a szeme és a szája
Ebéd után elálmosodik
Karéjba görbed kifli-Micimackó

Alkonyatkor még barnább mollra vált
Mintha nem is volna fából
Asszonyi ölnél is puhább

Este keményebb mint a kő
Sötét és néma mint a sír
Éjfél felé démonikusra nő

[Cím nélkül]

egyedül lélek –
egyedül
kívül-belül
tenyésző
vak erők kénye
kedvére hajtva
űzve
megállok
lábam vetem
a Semmi
vetőkővének

hány milliomodik már
aki így állt
a zuhanás előtti
másodperc
torkolattüzében

Tomaji Attila

MEGVILLAN

*„Mi akar teljesedni bennem,
Milyen fájdalom, mily gyönyör?
Ahelyett, hogy zárulna végül,
Miért nyílik újra a kör?”*
(Rákos Sándor: TÁGULÓ KÖRÖK)

Kilobbansz s mint égből föld felé tartó napcsóva
hullsz a távoli – Nem! nem te csak izgatott tekinteted
távolodik tőled magadra hagy hogy szíved beledobban
Hívja vízen villanó arany ösvény iszkoló istenek

örvénylő nyoma vonzza az a mély árok hol átgázoltak
az imbolygó túlpart felé és sír nem te mert tűnik az átjáró
Nyomukba nehéz hullám zúdul tetején keserű hab
fut vihar vére s csak a szél verte tajték átlátszó

Árnyékok ők arcokat elhagyó árnyékok forró hús
nélküli üres maszkok Sziromkönnnyű pengényi repedés
metszi szét utánuk hosszan a folyam morajló hús
ágyékát s őrzöngve szívja be lépteik helyét

Bár ülhetnél ott egy lassú életen át míg hangot vált a víz
üzenne tán hogy pár szavát megértsd Nincs rá idő
nem csitulhat s kimerhetetlen a fölgyülemlett zaj Már visz
is tovább a nyughatatlan lélek Betöltött formáit ő

gyorsan feledi hisz rohan minden de nem te te már soha
Könnyeidtől látsz-e még Ha csak ösvényét bár a menekülésnek
Mint domesztikálhatatlan vadat szélnek eresztet álmodat
hisz ott csattog fölötted kimoshatatlan szennyes vászna az égnek –

Nem te csak a szemed Mert beletörődhetetlenül külön
van minden A részek szélei is vadul véreznek illeszteni
őket össze már soha senkinek A hullámzó parti fű közt
újjad még harmatokba merülhet s futásukat érezheti

de mi legbelül vékony testükben szalad mára utolérhetetlen
örök áram Ezért sír egyre s nem szárad el az a két pupillavirág –
Válj meg végleg árnyaidtól s szűnhet a benned imbolygó lehetetlen
mi büntetésed is hogy elillantak lábnyomába vágtyál

És várj Várj ha tudsz s vonul megnyílt szemeden át a világ
Növényt tapints kavicsot akár csak ne szeretetlen szívet az éj jelét
ne a kő alatt alvó férget az éj jelét Minek vágyini ragyogást
A halál csak emlék s ha bátor a bánat és szerettél az épp elég

S ha kérded ez élet lenne Szálakat feszíteni szándékaink
sötét szakadéka fölé Hálót ismeretlen tartományok köré
Születő szelet virradó vizet nézni míg betelnek az idő hasadékai
Az ha csak annyi is mint parányi könnyű vízcsoöppe

ahogy az égő nap felé csapó viaszos szárnyon gurul végig
majd hull halkan hömpölygő kék ritmusba lángoló folyományba
és *kibírja* azt a percnyi öröklétet míg eljut víz színén a fényig
a sötét-tiszta sávba s megvillan még a bevégezhetetlen pusztulásban – –

RÁKOS SÁNDOR LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Közreadja és a jegyzeteket írta Valachi Anna

Az alább olvasható – mindeddig publikálatlan – levelek többségét Rákos Sándor feldolgozatlan hagyatéka tartalmazza, amelyet róla szóló monográfiám* dokumentációjaként Szentpál Monika, a költő özvegye engedélyével tanulmányozhattam. A pályatársaknak szóló levelek nagy részét a címzettek, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára bocsátotta rendelkezésemre. Köszönet a hagyaték gondozójának, a levélíróknak, illetve jogutódjaiknak, hogy hozzájárultak a kordokumentumként is olvasható üzenetváltások közzétételéhez. (A levelek szövegét – egy-két jellegzetes egyéni vagy korabeli írásmód kivételével – a könnyebb olvashatóság kedvéért a mai helyesíráshoz igazítottam.)

* Valachi Anna: CSIGAVONALBAN A PARNASSZUSRA. RÁKOS SÁNDOR FÖLDI POKLAI ÉS TÁGULÓ KÖLTŐI VILÁGA. Argumentum, 2009.

Rákos Sándor – Nagy Lajosnak

[Máriapócs, valószínűleg 1954 őszén]¹

Drága egyetlen jó Bácsikám, halhatatlan Nagy Lajos!

Szavamtartó, megbízhatatlan ember vagyok, az már szent: lám, hogy megígértem, hogy majd elmegyek, azután mégsem tartottam meg az ígéretemet. Igen ám, csak hogy – és ezt nem kifogásul, hanem szükséges magyarázatként mondom – a sorsom úgy alakult, hogy egy héttel hamarabb el kellett jönnöm. És így egy csomó elhatározásom és ígéretem – s a többi között ama Neked tett is – kútba esett.

Persze, erre Te azt mondhatod, hogy: „Jó, jó, ez mind nagyon szép, de azért egy lapot csak írhattál volna!” És ebben tökéletesen igazad is van, mert – bár dolgozni jöttem ide le,² és elég sokat dolgozom is – azért egy rövidke értesítés megfirkantására így is futotta vo(l)na az időből. Csakhogy a magunkfajta ideges ember³ tele van ám gátlásokkal, és most képzeld csak az én helyembe magad: vajon olyan könnyű dolog-e egy olyan okos emberrel, mint amilyen Te vagy és akit annyira tisztelünk és csodálunk, mint én Téged, csak úgy egyszerűen levelezgetni? Ugye, hogy nem? Számtalanszor bele akartam fogni, azután mindig visszarettentem attól, hogy az én pongyola külsőmmel a Te fényességes színed előtt megjelenjek! Hiszen ha gyémánttal és arannyal tudnék is írni, mint valami mesebeli hős – most cigánymeséket gyűjtök éppen, és nagyon bennem élnek ezek a naiv hangulatok! –, akkor se volna méltó Hozzád az írásom, mert Te gyémántnál és arannyal ragyogóbb mondatokkal írtál tele sok-sok emberi szívet, és amíg csak élünk, mindig bennünk él és világít a Te írásod. Nem külső, stíláriis piperétől, hanem az igazság belülről sugárzó fényétől olyan szép és nagy és megrázó és halhatatlan a Te művészeted, hogy Veled társalogva, újra és újra köszönetet kell érte mondania az embernek, nemcsak a maga, hanem a többi olvasó nevében is, akiknek nem áll módjában leborulással és gyöngéd cirógatásokkal személyesen hálát mondani Néked mindazért, amit teremtettél.

Mondom, fenti okok sokáig visszatartottak attól, hogy hírt adjak magamról, és ez – minthogy jelenlegi körülményeim között szinte egyetlen módja annak, hogy azután majd Rólad is hírt hallhassak – egyre fájdalmasabb hiányérzettel töltött el. Hiszen mindazon felül, amit már elmondtam, a sors is szomszédos cellába zárt bennünket, és a közös

¹ Keltezetlen, kézzel javított gépirásos, autográf aláírású levél, boríték nélkül, 3 f. Forrás: PIM V. 4340/123 – Rákos Sándor 1954-ben, a Kútvölgyi úti kórházban ismerte meg közelebből Nagy Lajost (1883–1954), aki élete utolsó hónapjaiban bizalmába fogadta a házassági és költői válságába belebetegedett fiatal pályatársát. Az író halála után Rákos Sándor megírta vele kapcsolatos emlékeit. (Lásd: NAGY LAJOS A KÓRHÁZBAN. In: R. S.: ELFORGÓ ÉG. Magvető, 1974. 192–199.; in: R. S.: KÉT VERS KÖZÖTT. Szépirodalmi, 1990. 207–211.) A Nagy Lajos hagyatékában fennmaradt, Máriapócsról küldött Rákos-levél tartalmilag kiegészíti és árnyalja a visszaemlékezés egyes részleteit.

² Rákos Sándor 1952-ben kiadott FÉRFIKOR című verseskötete megjelenése után alkotói válságba került, s műfajváltással kísérletezett: ekkoriban meséket gyűjtött a máriapócsi cigányok között a Népművészeti Intézet megbízásából, s – talán éppen a valóságirodalmat mesterfokon művelő Nagy Lajos hatására – azt tervezte, hogy szociográfiát ír kutatásai alapján. Több éven át gyűjtötte az anyagot a szabolcsi zarándokhelyen, mégsem jelenhetett meg a könyv, mert a költő 1956-ban egy pesti telefonfülkében fejeztette a kézirat egyetlen példányát, mely soha többé nem került elő.

³ „A magunkfajta ideges ember”: Nagy Lajos is, Rákos Sándor is szorongásos neurózistól szenvedett; az ekkor krisztusi korban levő költőt emellett szívpanaszokkal kezelték, s mindketten hajlamosak voltak hipochondriára. Kórházi barátságukat az alkati rokonság – és a mesterek figyelmére szomjazó Rákos Sándor rajongó „tanítványi” tisztelete – alapozhatta meg.

szenvedésben bátyámnak, apámnak, rokonomnak éreznék akkor is, ha erre semmi egyéb okom nem volna. Hetek óta egyre szorítóbban éreztem a magányt, és azt, hogy a Veled való – akár levéلبeli – beszélgetés talán segíthetne ezen valamennyit, míg ma este azután, holtfáradtan az egész napos munkától, minden értelmi ellenőrzés nélkül, írni kezdtem ezt a levelet... Elnézéssel és bocsánattal légy hát a hibái iránt, és fogadd el olyanak, amilyen (a lehetetlen gépelést is beleértve!)

Először, tudom, magamról kellene írnom, de mert semmi jót és megnyugtatót nem tudok, ezt a pontot talán ugorjuk át!

Annyit talán mégis, hogy dolgozom, különféle, nem túl jelentős megbízásokat kaptam innen-onnan, többek között a már említett mesegyűjtésre is. Mióta újra vegetáriánus kosztot élek, a hőemelkedéseim elmúltak, egyéb panaszaim a megerőltető munka miatt ugyan nem szűntek meg teljesen, de lényege[se]n enyhültek.

A környezetről már sokkal könnyebb írnom, mert itt, legalábbis látszólag, a felületen – csupa béke és nyugalom van, madárfütty, lombzúgás, távoli cséplőgépbúgás stb., szóval minden, ami csak megnyugtató, és ami Neked is kellene... Mint már előszóval említettem is: én itt egy távoli rokonomnál, egy idős néninél lakom, aki azonban kora ellenére rendkívül fürge, erős, fiatalos, állítása szerint – és ezt magam is valószínűnek tartom – azért, mert már több mint harminc esztendeje nyers kosztot, illetőleg vegetáriánus. Munkabírására jellemző, hogy hatvanvalahány éves létére minden nap hajnalban kél, mire én felébredek, akkor[ra] már meg is járta valamelyik szomszédos – 10-15 kilométerre fekvő – községet, egész nap talpon van, dolgozik a kertben, a mezőn, a konyhában, késő estig, soha nem fáradt, mindig jókedvű, beteg soha nem volt stb. Mindezt pedig azért írtam le ilyen részletesen, mert ez a néni nagy irodalombarát is – hiszen velem is azért vesződik annyit érdemtelenül, mert írónak tart –, ismer Téged, és nagyra értékeli, és azt mondja, hogy nagyon szívesen látna, ha nem vetnéd meg a vendégbarátságát... Itt a kertben jóformán minden megterem, egyedül csak a tejféléket kell vennie, de az olyan minimális pénzbe kerül, hogy szót sem érdemel szerinte, szóval, meghív a néni Máriapócsra, a házához. Persze, ha a meghívást elfogadod, vegetáriánus kosztot kell enned, és meg kell gyógyulnod, mert ő beteget a házában nem tűr! Mit szólsz hozzá? (Zárójelben jegyzem meg, hogy ez a fajta koszt nem olyan borzalmas: csak hús és zsír nem, egyéb minden, tehát főtt étel is!)

A tájat ismered, hiszen Kelen Lacinál⁴ jártál. Nagykálló innen 20 kilométer, tehát minden olyan itt is, mint ott. Ez egy erősen klerikális hely, Mária-kultusszal és búcsúkkal, de most már nagyrészt papok nélkül. (Kolostorából szociális otthon, zárdájából bölcsőde lett.) Íróknak, szociográfusoknak és mindenkinek, akit az ember és a társadalom érdekel, különösen tanulságos dolog itt elidőzni, mert szinte laboratóriumi kitenyésztettséggel találhatók a legkülönösebb társadalmi és emberi képletek, szinte olyan ez a falu, mint az a nevezetes állatorvosi ábra az összes elképzelhető lóbetegségekkel. Aki a mai magyar életet és különösképp a falusi életet minden pozitív és negatív vonásával

⁴ Kelen László (1893–1944): a holokauszt idején mártírhalált halt nagykállói ügyvéd, költő; a *Nyugat* és a *Szép Szó* közölte verseit. Rákos Sándor visszaemlékezése szerint Kelen „jó képekkel, műtárgyakkal, rengeteg könyvvel zsúfolt házában szívesen látta vendégül író társait. Nagy Lajos is többször járt lent Szabolcsban Kelen Lászlónál; mindannyiszor hosszabb időt töltött nála. Falusi tapasztalatairól hűségesen beszámolt a pesti lapokban. Ezért mondta a fanyar humorú Kelen: Nagy Lajos látogatásai rendszerint azzal végződnek, hogy a csendőrrésre kísérik, és megfenyegetik a házigazdát”. (Rákos Sándor: NAGY LAJOS A KÓRHÁZBAN. In: R. S.: ELFORGÓ ÉG, 195.)

őszintén, tárgyilagosan, nem könyvek és újságcikkek híradásából, hanem első kézből ismerni akarja, annak föltétlenül el kell ide jönnie, mert itt azután van nyersanyag, ilyen is, meg olyan is, de bőségesen! Szóval, száz szónak is egy a vége, nagyon szeretném én is, ha hosszabb vagy rövidebb időre leutaznál. Az út elég hosszú ugyan, de – legalábbis időben – meg lehet rövidíteni azt is, 1.) ha repülőgépen utazol Nyíregyházáig, onnan már csak 30 kilométer, 2.) ha hálókocsin jössz, mert ebben az esetben este lefekszel Budapesten, és reggelre Nyíregyházán vagy. De gyorsvonattal se valami pokolian hosszú, kb. 5 óra hosszúig tart az utazás. A részleteket egyébként ráérünk megbeszélni akkor, ha már igenlő választ adtál.⁵

A Csillag valamelyik számában olvastam életrajzi regényed folytatását.⁶ Az epika csúcsa, amit ebben megvalósítottál. Talán csak a Biblia meg az öreg Tolsztoj mert írni ilyen szent egyszerűséggel. Ez már szinte nem is egy ember műve, hanem maga a Valóság, a Cselekvés, Létezés, Történes, amint szinte személytelenül megnyilatkozik az időben. Utánozhatatlan és megtanulhatatlan, mint ahogyan egy hegyet vagy felhőt sem lehet utánozni vagy megtanulni. Sem a szél zúgását, sem a magvak föld alatti csírázását, sem a felhőszakadást. Elemi erő ez, amely évszázadonként mindössze néhány emberben nyilvánkozik csak meg: ezekben kap értelmet és maradandó formát a széteső és értelmetlennek látszó emberi élet, mind vegetatív, mind értelmi, mind erkölcsi vonatkozásban. Az olvasó megtisztelve érzi magát, hogy együttérzésével maga is társad lehet az alkotáiban egy parányit – s ha ma még talán úgy érzed, hogy aránylag kevés ilyen olvasód van, arra kérlek, ne búsulj emiatt, hiszen itt csak az időbeli elosztás különbözőségéről van szó: Téged tovább és többen fognak olvasni, mint a maiak közül bárki más! S ha ezt tudod – márpedig tudnod kell! –, minden igazi és csak Általad vélt sérelmet és félreismerést könnyebb elviselned! Ami persze nem csökkenti senkinek a felelősségét irányodba. S különösen nem azokét a pályatársaidét, akik gyenge kis lámpácskáikkal homályba vélik borítani a Te nagy fényességedet. De erről elég is ennyi, több szót az egész jelenség nem érdemel!

Búcsúzom Tőled, Lajos Bácsi, hiszen úgyis annyit firkáltam már össze, hogy egészen bizonyosan régen meg is untad!

Írj, ha nem fáraszt nagyon, mert nagyon érdekel minden, ami Veled történik!

Megkérlek még arra is, hogy ha Merényi betegtársunk (fekete, szemüveges fiú és nagy rajongód) személyesen vagy telefonon jelentkezik, légy szíves megmondani neki, hogy azt a két Csillagot, amit még annak idején a kórházi szobámból orozva elragadott, adja le Dénesnének az Ifjúsági Könyvkiadónál, mert nem az enyém, és már szóltak miatta.

Nagyon sok hálával és szeretettel öllelek:

Rákos Sándor

Máriapócs, Kossuth tér 18.

⁵ Az idős, beteg Nagy Lajos már nem fogadhatta el fiatalabb pályatársa meghívását. 1954. október 28-án elhunyt. A *Csillag* 1954. novemberi számában adott hírt a haláláról, majd decemberben tematikus emlékszámban búcsúzott tőle.

⁶ Nagy Lajos: PILISCSABA. – ÖNÉLETRAJZI RÉSZLET. *Csillag*, 1954. 1059–1070.

Rákos Sándor – Szentpál Monikának⁷

[Máriapócs, 1958. június 7. (?)⁸

Egyetlen Drágám!

Por, por, por. Elnyújtott énekszó száll a porból. Kibukkan egy-egy csoport, zászlókkal és feszületekkel. Az arcokon verejték és áhítat. Szekerek szakítják meg a menetet: dunák és tarka cihák között súlyos beteget hoznak. A félkarúak, sánták, csonka-bonkák el-elmaradozva futnak a csoport mellett. Papok, papok, papok – ők igazgatják a sorokat, mint valamilyen különleges egyenruhájú rendfenntartó szervezet tagjai. Asszonyok és lányok népviseletben, kilencvenkilenc szoknyával. Külön csoportban, cigány pappal, a cigányok. Az összes házak, udvarok, csűrök megszállva. Ez a máriapócsi búcsú.

Tegnap érkeztem ide, gyalog és étlen-szomjan, mint az igazi vezeklőhöz illik. Igaz, hogy csak ebédet nem ettem (időhiány miatt), s a körülbelül 4 km-re fekvő állomásról jöttem be gyalog (kocsihány miatt). De azért nagyon megéheztem útközben, be is mentem egy dinnyeföldre, s megkérdeztem a csósztól, nem adna el dinnyét? Hellyel kínált a kunyhó előtt a gyepen (lásd a kunyhó leírását egyik korábbi beszélgetésünkben),⁹ s meglékelt és fölvergött egy szép piros görögdinnyét. Eszegettem a dinnyét, a kutya oda-dörgölődött a lábamhoz, és kért, hát annak is dobtam egy falatot. Megette. Szóval meghitt hangulat alakult ki lassanként. Azt kérdi az ember: Maga is a búcsúra gyön? Mondom, igen. – Árul valamit? – Nem. – Akkor biztosan mutatványos. Hát, mondom, olyan forma. – No, azt mondja, sokféleképpen lehet szolgálni az istent.

Ebben maradtunk.

A piactéren már fel voltak állítva a sátrak, belsejükben petróleumlámpa vagy gyer-tya világolt, az árusok fantasztikusan megnyúlt árnyékai a ponyvára vetődtek. Egy öreg bácsi dunyhával letakarva feküdt a szabad ég alatt; a fején hálósapka, szájában bojttal díszített tajtékpipa. Férfi- és női lábak vegyesen kandikáltak ki egy alacsony sátor alól, ugyanonnan egy női hang: hajcsi, nyughass már, mindig ilyenkor ér rád a kakaskodhatnék? Lágymotozások a sötétben, férfidörmögés, asszonynevetés.

Leültem egy fatönkre, a koldusok és egyéb gyanús egyének közé. Azt mondja egy idős lábatlan koldus egy kacskakezű fiúnak: néked inkább szociális otthonba kéne mened, az való az ilyennek. Énrám csak rám néz a paraszt, máris kinyílik a bukszája. Harminc esztendeje hozott ki engem először ide a feleségem. Nem ez a mostani, hanem az első. Derék egy erős asszony volt, csak felkapott a hátára, mint egy zsákot, úgy cipelt vásárról vásárra. Azután – meglógott egy hintással. Ott jobb dolga vót, nem kellett cipelni, beültették a pénztárba.

A csodálatosan dús kora őszi égbolton az összes gyerekkoromból ismerős csillagképek ott pompáztak; a torony gombja mellett a Mars vörösen izzó golyója. Arra gondoltam, hogy azt Te is láthatnád, ha arra a kis égdarabra esnék, ami az ablakodon befér. S akkor azon a csillagon találkozónék a tekintetünk. Hiányoztál. Mindig hiányzol!

A háziak már éppen feküdni készültek, amikor bezörgettem. A régi szobámat kaptam meg. Nagyon kedves és emlékezetes nekem ez a szoba: két nyarat töltöttem benne

⁷ Szentpál Monika (1926): előadóművész. Rákos Sándor második felesége.

⁸ Keltetetlen, autográf levél, boríték nélkül, Szentpál Monika tulajdonában. (Valószínűleg 1958. június 7-én, délben íródott. Több évtizede ugyanis júniusban rendezik meg Máriapócon a *Betegek és gyógyítók búcsúját*. A felesége gyöngye egészségi állapotára (valószínűleg előrehaladott terhességére) és a családtagjaira utaló kitételek miatt az évszám csak 1958 lehet! Fiuk, Péter, ugyanis 1958. augusztus 29-én született.)

⁹ A „kunyhó leírása” nem található a hagyatékban.

dolgozva és elmélkedve. Magányosan. Cellában érzi itt magát az ember: szinte *hallja* a gondolatait, olyan nagy a csönd. Először rossz és bírhatatlan: úgy érzed, mintha savban oldanának. Azután lefoszlik rólad egy csomó fölösleges kacat, és egyre jobban rátalálsz önmagadra, a lényed gyökereire. Arra, ami közös benned minden élővel, az egész világgal. Az emberek csoportokba verődnek, mert nem bírják elviselni a saját ürességüket. Az ürességek más ürességekben keresnek tartalmat, pózolnak, egyénieskednek, így csalják egymást. A szenzáció nem kívül van, hanem bennünk, a lelkünkben. Ez persze rávetődhet külső tárgyakra is, és érdekessé teheti őket. De a fényforrás: a saját lelkem, amely végtelen, mert isteni. Isten vagyok, mindenható, rajtam áll, hogy mit csinálok magamból! Az anyagnak, a szenvedélynek tíz ujjon megszámlálható változatával rendelkezem csak: minden, ami testi bennem, mechanikus s ennél fogva unalmas. A lélek működése is mechanizmusokon épül, de már a leggyakoribbak is mennyivel összetettebbek és izgatóbbak a testieknél. (Pl. a megérezések, álmok, vagy amikor a múltkor egyszer pusztá [és spontán = nem szándékolt] gondolatátvitellel megnyugtattalak.) S minél följebb jut az ember, annál inkább szabadul a mechanizmusok kötöttségétől. Aki saját testében ura a természetnek, az kívül is előbb-utóbb urává válik: közel jár hozzá, hogy parancsoljon a viharoknak.

Persze, nem is lehet, nem is szabad (mert különleges belső szemérem tiltja) elmondani egy lélek belső történéseit. Az effajta jelzések pedig mindig „sematikusak”, hiszen itt is a konkrétumok érdekesek. Ennyit mégis el akartam mondani, régi pócsi napjaimra emlékezve. (Most, hogy átfutom ezeket a sorokat, megint azt látom, hogy nehéz, szinte lehetetlen ezekről a dolgokról érdemük és fontosságuk szerint – kenetesség, filozofálás és naiv lelkendezés nélkül – beszélni. A Biblia, a régi misztikus írások nyelve évezredek előtt volt élő – ma akár mondva, akár írva anachronisztikusan [sic!] hat. Ezért hazug és csinált pl. a mostani papi nyelv. A népnyelv nem elég elvont ezeknek a mondanivalóknak a közlésére, viszont az elvont gondolkodás nyelve szürke és különben is túlságosan egy bizonyos irányba idomított – nem való belső megismerés közlésére.)

*

Ma délelőtt voltam a cigányoknál. Egy kislányt (4-5 éves cigánygyerek) megkértem, mutassa meg a vajda putriájához vezető utat. Mutatta. Megköszöntem. Rohant be a nagymamához: „Bácsika azt mondta, köszönöm!” Képzeld el ennek a kis léleknek a megalázott, szomorú kiéhezetttségét!

A cigányoknál: ének, tánc, mese. Egy gyönyörű tizennégy éves kislány lapulevélen frissen szedett szőlőt hozott. Letette mellém, leguggolt, és nézett kutyahűségű szemmel. Míg ott voltam, le nem vette rólam a szemét. Mikor elbúcsúztam és jöttem hazafelé, egyszer csak szembejött velem az úton. Isten tudja, hogy csinálta. Mi újság? – kérdem. Csak néz. – Szólj hát valamit – mondom. – Vigyen el engem is a meseházba – suttogja végül. Meseház, ez a Népművészeti Intézet.¹⁰ Ki tudja, milyennek képzelem szegényt?

Itt most állati hőség van, egy szál gatyában ülök, így is majd meggyulladok. Képzelem, szegénykém, milyen lehet Neked!¹¹

¹⁰ A Népművészeti Intézet 1951 januárjában alakult meg, a Szovjetunióban létrehozott Népi Alkotások Háza mintájára, minisztertanácsi rendeletre. A kulturális tömegmozgalom művészeti irányításának elősegítésén kívül képzéseket szervezett, könyveket jelentetett meg, a magyar néphagyomány kutatásával, valamint a népművészet tárgyi és szellemi hagyatékának gyűjtésével foglalkozott.

¹¹ Felesége terhessége hetedik hónapjában járt a levélírás feltételezett időpontjában.

Innen gyakorlatilag kivihetetlen a Pesttel való interurbán beszélgetés – próbáltam többször, legutoljára Ilonka néni¹² egy héttel a mostani elutazásom előtt. Egyszerűen nem lehet megkapni a pesti számot. Ha nem így volna, föltétlenül hívnám Édesanyádat¹³ v. Marcsit,¹⁴ mert nyugtalan vagyok Miattad. Ezek a levelek is olyanok, mintha feneketlen kútba dobnál kavicsot: nem hallani a csobbanást.

De néhány nap múlva otthon leszek, s majd megbeszéljük, hogy végül is menjek-e Szigligetre? (Mindenképpen rossz nélküled, csonka és béna vagyok így!)

Most elmegyek a postára – utána estig dolgozom!

Csókkollak Édes:
Sándor

Édesanyádnak, Marcsinak kézcsók, Jancsit (Szilágyi!)¹⁵ üdvözlöm! S.
Máriapócs, 7-én délben.

Azt hiszem, megint se füle, se farka a levelemnek, de hát én nem vagyok jó levélíró, s különben is siettem, tudod.

Tamkó Sirató Károly – Rákos Sándornak

1964. IV. 21.¹⁶

Kedves Sándor!

Tegnap esti beszélgetésünk rendkívül nagy hatással volt rám. „Antik Jóga és Modern Jóga” című „didaktikus eklogámat” azonnal küldöm is,¹⁷ kérlek, fogadd szeretettel. A „modern jóga” fogalma ebben az értelemben, amelyben nálam szerepel, ilyen élesen elhatárolva a „joga-fogalom hagyomány-alakjától” – ismeretlen a világon még eddig. Te is önkéntelenül is a jóga szót a rádzsza jóga¹⁸ értelmében használtad („istenné lenni, s aztán az irodalom jelentéktelenségnek látszik!”). Így nekem sem szabad csodálkoznom,

¹² Ilonka néni: Rákos Sándor távoli rokona és szállásadója Máriapócscon.

¹³ Édesanyád: Szentpál Olga (1895–1968): mozgásművésznő, koreográfus, táncpedagógus, a Szentpál Táncsoport alapítója, szakíró. TÁNC, A MOZGÁSMŰVÉSZET KÖNYVE című kötetét (1928) férjével, Rabinovszky Máriusz művészettörténésszel (1895–1953) közösen írta.

¹⁴ Marcsi: Szentpál (Rabinovszky) Mária (1919–1995): tánckutató, kinetográfus, Szentpál Monika nővére, Szilágyi János György felesége. 1950–58-ban a Népművészeti Intézet munkatársa, tánckiadványok írója, szerkesztője, táncjelírást oktatott.

¹⁵ Szilágyi János György (1918): óorkutató, művészettörténész, Rákos Sándor sógora. A költő az ő könyvtárában fedezte föl a GILGAMES eposz német nyelvű változatát, s az olvasmányélmény hatására határozta el, hogy magyar nyelvre ülteti az ókori asszír–babiloni irodalom ékírásos formában fennmaradt remekműveit.

¹⁶ Gépirásos levél, autográf aláírással, dedikált versmelléklettel, Rákos Sándor hagyatékában. – Tamkó Sirató Károly (1905–1980): költő, műfordító, művészetfilozófus. 1936-ban Párizsban rátörő, kis híján végzetes mozgásszervi betegségéből a buddhizmus és a jóga segítségével gyógyult ki. A 40-es évek végén Budapesten jógaosztályt vezetett, az ősi egészségmegőrző légző- és mozgásrendszer elméletével és technikájával, gyakorlati tökéletesítésével foglalkozott. Rendszerre lényegét a NE LÉGY TÖBBÉ BETEG! című, kéziratban maradt munkájában fejtette ki. (Lásd részletesebben: Tóth Gyula: CHARLES, A JÓGI. TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY KÜZDELME A GYILKOS VÍRUS ELLEN. *Ezredvég*, 2003. augusztus–szeptember, XIII. évf. 8–9. sz. 36–37.)

¹⁷ A levél mellékleteként küldött vers fölött a következő kézírásos dedikáció olvasható: „Rákos Sándornak nagyrabecsülő szeretettel. 1964. IV. 21. Tamkó Sirató Károly”

¹⁸ A rádzsza – azaz királyi – jóga a filozófia, a meditáció, a testtartások, a légzés, a gyakorlás révén a gyógyítás szolgálatában áll. Rendszeres gyakorlásával megteremthető a test, az elme és a lélek összhangja, a teljes elmeműködés feletti kontroll, a világgal való belső egyesülés és azonosulás megnyugtató tudatállapota.

ha hivatalos helyeken sem ismerik még a modern joga irodalmának első számú „Tamkó-törvényét”, amely szerint „a modern joga és a misztikus joga kizárják egymást, és homlokegyenest ellentétben állanak”. Egyszerre tehát nem gyakorolhatok [sic!] egyenlő eredménnyel. A modern joga éppen hogy emberebb emberré tesz a szó legteljesebb modern szociológiai értelmében.

Nagyon kedves vagy, hogy nem feledkeztél meg verseskötetemmel¹⁹ kapcsolatos felkérésemről (verseim átnézése és elrendezése egy új kötetű és előszóírás), de én az új kötetemről már lemondottam régebben, hiszen annyi akadályon kellene átküzdeni ezt a törekvést, hogy semmiképpen sem éri meg a fáradságot, amikor más, sokkal nagyobb szabású terveim vannak, és azok talán kisebb súrlódással is megvalósulhatnak, feltehetőleg. Mindenesetre így is hálás köszönetet mondok, a szándékért is!

Óriási lefogságom és akadályozottságom ellenére sem érzem rosszul magamat, mert van egy vigaszom: olyan egészséges vagyok, mint talán kevés más ember. Miután jogázásom előtt mindig beteges és gyenge és rossz idegállapotú voltam – s ez a korszak élénken él még emlékezetemben, a mostani „újjászületett állapotomat” olyan ajándéknak tekintem, amely minden más hiányért bőségesen kárpótol. Így végül is rendkívül nyugodt és meglegedett vagyok.

Különböen áttekintve a tegnapi esti témáinkat, az az érzésem, olyan óriási feladatok sorozata áll előttem, hogy egy ember talán kevés is mindannak megvalósítására, ami jövőd programjaimban szerepel, még akkor is, ha mindenkinek a segítségét élvezhetném. Hát még ha igen sok akadályt is le kell küzdenem, félreértések, rosszindulat stb.

Nagyon kellemes és részemre tanulságos volt együttlétünk. Fogadd tehát a „Clemendore és Karlotamko”-monument²⁰ emlékéül.

A legszívélyesebben köszönt

Charley²¹

Rákos Sándor – Örkény Istvánnak

Zebegény, 1976. aug[usztus] 1.²²

Kedves Pista!

Csak nemrég jutott el hozzám a leveled, jókora késéssel. (Zebegényben vagyok nyaranta.) Nem szeretnék „levelezéssel” terhelni – önzésből sem, mert rossz levélíró vagyok –, de két-három megjegyzésed nagyon szíven ütött.²³

¹⁹ Rákos Sándor a továbbiakban is intenzív szellemi kapcsolatot ápolt Tamkó Sirató Károllyal, aki barátja GILGAMES-fordításának hatására az ŰR-GILGAMES című költeményével zárta A VIZÖNTŐ-KOR HAJNALÁN című verseskötetét (Szépirodalmi, 1969. 205–206.).

²⁰ Célzás a mellékelt, ANTIK JÓGA ÉS MODERN JÓGA című vers alcímére: CLEMENDORE ÉS KARLOTAMKO. (Kéziratmásolat, Rákos Sándor hagyatékában.)

²¹ Charley: Tamkó Sirató Károly – párizsi nosztalgiai ellenére – keresztneve angol változatával hitelesítette barátainak szóló leveleit, míg Tóth Gyula az *Ezredvégekben* közölt emlékcikkében a francia Charles névforgulában emlegette a költő-jógit.

²² Írógéppel írt, autográf aláírású levél, mellékelve: TEKERCs c. 1967-es versének kézírata, aláírva. (Radnóti Zsuzsa – Örkény István (1912–1979) özvegyének – tulajdonában.)

²³ Utalás Örkény István 1976. június 22-én Rákos Sándornak írt gratuláló levelére, melynek egy részletét később a költő SZÓLÍTÁSOK című verseskötete (Magvető, 1988) borítószövegeként közölte. Az eredeti levél megjelent Örkény István LEVELEK EGYPERCBEN című kötetében. Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket írta Radnóti Zsuzsa. Szépirodalmi, 1992. 201–202.

Az egyik a „mellőzöttség”.²⁴ Hát ez valóban volt és van! Éppen most találtam meg egy 1967-ben írt versemet²⁵ – erről is szól. Elküldöm – legalább Te olvasd el.

A másik ez a megállapításod: „...egy aszfaltfúróval fölrepeszted, amit versnek nevezünk...”²⁶ Miért, hogy ezt még senki nem vette észre, nem tudta vagy nem akarta megfogalmazni – s pláne érdemkért – Rajtad kívül.

A harmadik a fölmentés hiánya, a „meg nem bocsátás”.²⁷ Ez, sajnos, igaz. S az is, hogy magamnak legkevésbé. De hát mit tegyek? Mentségem-e, hogy én szenvedem meg leginkább?

Köszönöm a szinte tanulmányigényű levelet, eszméltető megfigyeléseid egész sorát (milyen remek telitalálat például az „abszurd razglednyicák”!)²⁸ – bizony, szükségem van néha egy-egy ilyen megnyilatkozásra.

Szeretettel ölel:
Rákos Sándor

Kálnoky László – Rákos Sándornak

1978. június 29.²⁹

Kedves Sándor!

Ez év kora tavaszán telefonon megállapodtunk abban, hogy a Gondolat Kiadónál megjelenő kötet³⁰ számára én is írok egy, a műfordítás kérdéseivel kapcsolatos tanulmányt.

Az akkor Általad megjelölt időben azonban nem kaptam szerződést a kiadótól, csak most egy hete, amikor már más volt a helyzet, mint beszélgetésünk idején.

Súlyos szívelégtelenség tünetei jelentkeztek, és jelenleg sztrophantin³¹ injekciókat kapok. Orvosom szerint igen rossz állapotban van a szívem, mert az évtizedeken át vissza-visszatérő tüdőbaj s az ezzel kapcsolatban kifejlődött emphysema³² és kisvérköri

²⁴ Örkény így fogalmazott levelében: „hogy létezhetsz te egy ilyen szituációban, melyre a »mellőzöttség« a legenyhébb kifejezés? Magad vagy-e rossz árusa portékádnak, vagy süket-e az egész körülvevő világ?” (Örkény: i. m. 202.)

²⁵ A kéziratban elküldött TEKERC S. verset HARC A MADÁRRAL című válogatott verseskötetében, az IGASZÁG KÉT IRÁNYBÓL ciklusba sorolva jelentette meg a költő. (Magvető, 1980. 223–224.)

²⁶ Örkény így folytatta: „...és szilánkból-törmeléből hoztad létre a magad egyszemélyes színtézisét”. (Örkény: i. m. 202.)

²⁷ Örkény leveléből: „A te költészeted »Leitmotiv«-ja az, hogy semmit sem vagy hajlandó megbocsátani, sem magadnak, sem másnak. Úgy látszik, mások megértőbb bírák, hajlékonyabbak, vagy legalább szívhez szólóbbak. Márpedig az olvasó nemcsak azonosulásra, hanem fölmentésre is vágyik. Az elsőt megkapja tőled, a másodikat nem. Persze, ha ebből engednél, összeomlana, amit építettél. De hát úgysem engedsz te, s így inkább miránk, olvasóidra hárul, hogy végre fölléptessünk a dobogóra, hiszen már rég ott a helyed.” (Örkény: i. m. 202.)

²⁸ Örkény így írt: „...hangvételben is igen széles a skálád, az »Ó!«-val kezdődő ódaian szármalyol soroktól a Kiáltásnyi csönd négy- és hatsoros abszurd razglednyicáig.” (Örkény: i. m. 202.)

²⁹ Autográf levél, Rákos Sándor hagyatékában. – Kálnoky Lászlót (1912–1985) politikai háttérbe szorított-sága miatt az ötvenes évek óta elsősorban műfordítóként tartották számon, s ő – A MŰFORDÍTÓ HALÁLA című verse tanúsága szerint – mindinkább úgy érezte: „...szilánkra kell annak hasadnia, / aki fordított teljes életében”. A beszűkült mozgástérre kényszerült költő épp a levélírás idején talált rá lírai értelemben „önmagára”: groteszk-önironikus költői hangjára s irodalmi alteregójára: Homálynok Szaniszlóra. A Kortárs 1978 augusztusában kezdte közölni EGY MAGÁNZÓ EMLÉKIRATAIBÓL című versciklusát. Ez az önérzet-erősítő tény is motiválhatta a Rákos Sándornak szóló levél írójának jogos méltatlankodását.

³⁰ A MŰFORDÍTÁS MA. Tanulmányok. Szerkesztette Bart István és Rákos Sándor. Gondolat, 1981.

³¹ Szívgyengeség, szívritmuszavar elleni gyógyszer.

³² Emphysema: tüdőtágulat; a tüdőhólyagocskák egybenyílásával és a légzőfelület csökkenésével járó idült betegség, amely pl. a hosszan tartó dohányzásnak és a súlyos asztmának is gyakori következménye.

hypertónia³³ miatt szívem oxigénellátása nem megfelelő, és csak a legkíméletesebb életmód s rendszeres kezelés mellett élhetek el esetleg még néhány évig. Csak minimális mértékben dolgozhatom, ami megint csak azt jelenti, hogy ha egyáltalán dolgozom valamit, saját költségzetemben kell pótolnom egy részét annak, amit az évtizedekig tartó fordítás miatt elmulasztottam. Versfordításra kötött valamennyi szerződésemet már korábban felbontottam minden kiadóval, kivéve azt az esetet, ha régi fordításaim új kiadásáról van szó.

Nem vagyok tanulmányíró, nem végeztem bölcsészkart, nincs birtokomban a filozok fegyvertára. Hosszabb lélegzetű tanulmányt sohasem írtam. De hogyha egészséges lennék, és tudnék tanulmányt írni, ezt a szerződést akkor sem írtam volna alá, a következő kikötés miatt: „A kiadó csak a teljes kötet kéziratának elfogadása után fizet honoráriumot.”

Itt nem pénzről van szó, hanem elvről. Félíves tanulmány honoráriumma kb. 1500 forint, ami még nekem sem számottevő összeg. De a kiadói szerződésekről szóló jogszabályoknak nincs olyan paragrafusa, amelyik ilyen kikötésre jogosítaná fel a kiadót.

Vegyünk egy végletes példát. Az Európa Kiadónál a „Klasszikus német költők” című antológia³⁴ csak 1978-ban jelent meg,³⁵ noha a szerződéseket már 1963-ban megkötötték, s én is pl. fordításaimat³⁶ 1963–64 folyamán készítettem el. Ha az Európa is olyan kikötéssel élt volna, mint a Gondolat, csak 15 évvel a fordítások elkészülte után fizetett volna, nem beszélve azonkívül a fordítókról, akik e 15 év alatt meghaltak.

A valóságban az Európa nyomban a fordítások elkészülte után fizetett előleget, néhány évvel később végelszámolta a kötetet, 1978-ban pedig újból kifizette a teljes honoráriumot, mégpedig az időközben hatályba lépett, új, kedvezőbb honoráriumrendelet alapján.

Lator László egy-két éve azért bontotta fel a Gondolat Kiadónál az új, élő magyar költők verseinek elemzését tartalmazó „Miért szép?” c. kötet szerkesztésére kötött szerződését, mert a kiadó nem volt hajlandó előleget fizetni azoknak az íróknak, akik az elemzést elkészítették, hanem ragaszkodott hozzá, hogy csak a teljes kézirat elfogadása után fizet.

A kiadók vannak az irodalomért, nem az irodalom a kiadókért! Ha az Általad szerkesztett vagy kezdeményezett kötet létrejön, csak annak lesz köszönhető, hogy számos író nem méri föl a kikötés irodalomellenes voltát, vagy nem törődik vele, mivel anyagi érdekeltsege csekély. De mint mondtam, itt nem a pénzről, hanem az elvről van szó.

A Gondolatnak a szerződés visszaküldését csupán betegségemmel indokoltam. Betegségem miatt azonban akkor sem köthetném azt meg, ha a sérelmes kikötéstől a kiadó elállna.

Elnézésetet kérve, ha csalódást okoztam volna, szeretettel üdvözöllek,

Kálnoky László

³³ Kiszívéri magas vérnyomás.

³⁴ KLASSZIKUS NÉMET KÖLTŐK I–II. A KÖZÉPKORTÓL A XX. SZÁZADIG. Válogatta Halász Előd, a jegyzeteket összeállította Domokos Mátyás. Európa, 1977.

³⁵ A levélfő rosszul emlékezett az évszámra – egy évvel korábbi a kiadás.

³⁶ Az Európa Könyvkiadó kétkötetes antológiájában Kálnoky László száztizennégy versfordítása jelent meg – hatvanegy német költőtől.

Csorba Győző – Rákos Sándornak

Pécs, [19]82. jún[ius] 5.³⁷

Kedves Sándor,

nagyon megörvendeztetettél új kötetteddel, a „Társasmonológ”-gal.³⁸ Sokat elmélkedtem rajta. Miért Berda és miért Catullus? És miért Dosztojevszkij és a többiek?³⁹ De újra és főként miért Berda és Catullus? A kicsit társadalmon kívüli (hedonista? – szerintem nem az!), inkább ösztönös, mint tudatos, alig intellektuális (bár bölcs), lazán verselő, a mindennapokban élő Berda, és az a másik, az ókori playboy, a csúfondáros, az érzékeny és cinikus, az ugyancsak a mában élő Catullus és a töprengő, mélységesen komoly erkölcsű, olyannyira nagy időtávlatokban, hogy mint az időn kívül mozgó, erősen intellektuális, szigorúan és igényesen formaművész Rákos Sándor között lehet-e ennyire bensőséges, ilyen sok szállal kötődő kapocs? Rájöttem: nagyon is lehet. Mert Rákos Sándorban mindaz is benne van, ami amazokban. Berda is, Catullus is bizonyára jóval többet tudott volna saját magáról, ha olvashatta volna ezeket a Rákos–Berda–Catullus-verseket.

Furcsa és bonyolult együttélése ezzel az egymástól oly távoli és mégis közeli (mert mind a kettő jó költő volt) költőkkel felfogható művészi kommentárnak is, persze túl azon, hogy végső fokon ennek az együttélésnek a termékei Rólad vullanak. Aki ezután Berdát és Catullust olvas, ha ismeri köteteidet, Téged is beléjük olvas.

Csak melleleg jegyzem meg: külön köszönöm, mert hízelgő számomra, hogy a „Dokumentum”-ban, ha csak kezdőbetűivel is nevemnek, én is megjelenelek.⁴⁰

Megszorongatta szívemet az egész „Arcok maszk nélkül” ciklus fájdalmas szépsége. Főként „A hattyú hallgatása”, a „Kávéház” s az „Azoknak akik elmentek”.

Kedves Sándor, a barátnál több – testvéri – szeretettel és szívvel köszönöm meg köteted, és gratulálok hozzá. Kívánom, hogy még sokáig legyen erőd így folytatni.

Monikának kézcsoksom, Téged a régi, változatlan szeretettel öllelek:

Győző

Ui. Nejem Monikát csókolja, Téged nagy szeretettel üdvözl.

Gy

³⁷ Autográf levél, borítékban, Rákos Sándor hagyatékában. – Csorba Győző (1916–1995) 1944-től a *Sorsunk* című folyóirat főmunkatársa, majd 1946–1948 között – Bárdosi Németh Jánossal – társszerkesztője volt. Rákos Sándor 1944-től publikált a folyóiratban; ekkor barátkozott össze a két költő. Levelezésükből kirajzolódik szakmai barátságuk története, köztük egy emlékezetes akció 1978 októberéből, amikor Rákos Sándor, az Írószövetség Műfordítói Szakosztálya elnökeként sikeres műhelyvitát szervezett Csorba Győző KET-TŐSHANGZAT című válogatott műfordításkötetéről Budapesten.

³⁸ Rákos Sándor: *TÁRSASMONOLÓG*. Szépirodalmi, 1982.

³⁹ Lásd a kötetben belül: HÁROM DOSZTOJEVSZKIJ-MASZK: TÖREDÉKEK RASZKOLNYIKOV NAPLÓJÁBÓL (77–79.), TÖREDÉKEK SZVIDRIGAJLOV NAPLÓJÁBÓL (79–80.), TÖREDÉKEK PORFIRIJ NAPLÓJÁBÓL (81–82.).

⁴⁰ „„Kezdem Berdát megérteni» – / dűnnyögte 30 éve / (1947-ben, kb. június végén) Cs. Gy. – / »fekszem az ágyban, olvasok, / és szégyenkezés nélkül észlelem: / milyen jó, / ha közben összeér a combom.«” (DOKUMENTUM. Részlet a BERDALITURGIÁK-ból. In: *TÁRSASMONOLÓG*, 8.)

Rákos Sándor – Ilia Mihálynak

1986. december 5.⁴¹

Kedves Barátom!

Meghatott a leveled.

Fogyatkoznak a születésnapra köszöntők, fél kezemen megszámlálhatom azokat, akiknek a kétes értékű időpont 65. fordulóján eszükbe jutottam.⁴² Igaz, egyikük több száz kilométeres utat vállalt egy baráti ölelés kedvéért, másikuk pedig Tallinból írt. (Ismeretlen észt tanár. Azt a különös hobbit választotta, hogy a magyar költészet iránt érdeklődik. És most a nagyvilág nevében, egyszemélyes küldöttségként, szép csokros levelezőlapon üdvözölte az agg magyar költőt.)

Meghatott az is, hogy hallgatóidat verseimre oktatód.

Egyetemeinken, főiskoláinkon nemhogy versem, nevem se hangzott el évtizedeken át, nem hangzik el ma sem. Magyartanár-generációk egész sora lépett ki úgy az életbe, hogy szinte a létezéséről sem tudott. Erről számtalanszor meggyőződhettem. S annak, hogy idestova fél évszázados irodalmi működés után még ma is a senki földjén állok, nyilvánvalóan ez is egyik magyarázata. (Persze, sok más egyéb is van, de hát ezeket épp-úgy ismered, mint jómagam.)

Csakhogy nem panaszkodni és búsulni akarok én most, hanem örvendezni és dicsekedni, hogy mindezekkel együtt és mindezek ellenére Ilia Mihály is van! (Majdnem azt írtam, hogy Ilia Mihályok is vannak – de maradok az egyes számnál. Sajna, nem túl sok Ilia Mihállyal találkoztam.)

Mindezt pedig ne vedd hízelgésnek, mert az nem szokásom. És, mint mondám, panasznak se vedd – épp csak kibukott belőlem, mert ahhoz képest, ami körülvesz, az ellentét erejével hatott szép köszöntő mozdulatod.

Panaszra azért nincs okom, mert formálisan annyi okom van rá, hogy ízléstelenség volna ezzel visszaélni. S ezt nem teszem, ha úgy tetszik, jólneveltségből (apám s így első nevelőm – tanyai tanító volt), ha úgy tetszik, etikai megfontolásokból.

Hiszen a legfontosabbat senki nem veheti el tőlem: lelkiismeretem nyugalmát (ha nyugtalan, csupa olyan dologért, amely minden becsületes embert nyugtalanít) és azt, hogy tudok dolgozni, és dolgozom is, rengeteget. A rosszhoz, amit „életre ráadásul” kaptam, hozzáedzöttem. Betegségeimet nagyjából megszelídítettem – bár nem egykönnyen, együtt élek velük. Az, hogy nem ismerik föl munkáim jelentőségét, nagyon sokáig bántott – ma már nem (vagy alig) bánt. Megszoktam, hogy süket stúdióban beszéllek – nincs visszajelzés. De hallván a sikeres hangokat és azok visszhangjait, erről is szívesen lemondok.

Mindenestül tehát majdhogynem elégedett lehetek a sorsommal. S ha nagy néha egy-egy olyan gesztussal találkozom, mint a tieid (ez a mostani és a régebbiek), azt „életbérem” felülfizetéseként könyvelem el.

Még egyszer köszönöm soraidat, a kedves tápéi köszöntőt.

⁴¹ Gépírási levél, borítékban, postai úton, Ilia Mihály tulajdonában. – Ilia Mihály (1934) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. 1965-ben nevezték ki a *Tiszatáj* versrovatvezetőjének – a szegedi szerkesztő ekkoriban kereste föl Rákos Sándort Budapesten, Balassi Bálint utcai lakásán, hogy verseket kérjen tőle lapja számára. Ritka személyes találkozásai ellenére bensőséges (levél)barátság bontakozott ki köztük a következő évtizedekben.

⁴² Rákos Sándor 1986. november 25-én lett 65 éves.

Remélem, valaha személyesen is találkozunk még. Ennek azért nincs sok valószínűsége, mert én csak igen ritkán mozdulok ki otthonról.

De ha valamikor meglátogatnál vagy írnál pár sort, őszintén megörvendeztetnél vele. Baráti szeretettel

Rákos Sándor

Most már, mint a címzésből is kitűnik, nem a Balassi Bálint utcában, hanem a Gorkij fasorban lakom. Ha az Írószövetségben jársz, útba esik. Célszerű levélben vagy telefonon előre értesíteni, hogy nyugodt körülmények között és méltó módon fogadhassalak. R. S.

Rákos Sándor – Ilia Mihálynak

[1987. június (?)]⁴³

Kedves Mihály!

Gyors válaszod megörvendeztetett, s el is szomorított. Nem tudtam betegségedről, kórházban voltodról, műtétedről. Én is hasonló cipőben járok; ezért ne vedd indiszkréciónak, ha megkérdezem: miért voltál 2 hónapig – ami még üdülésnek is túl hosszú idő – kórházban? Milyen bajjal műtöttek? Ha nem esik nehezedre, írj meg minél több részletet a műtét körülményeiről. S egyáltalán kórházba kerülésedről és otlátásodról. Nemcsak magad miatt érdekel mindez – hiszen, mondom, semmit sem tudok a betegségedről –, hanem önző módon magam miatt is, mint afféle tapasztalatcsere-lehetőség.

Ami a Szép Versekkel illeti, nagyon sajnálom, hogy kiábrándultál a szerkesztésből. Tökéletesen megértelek, mégis fájjalom, hogy így történt. Általában is, s – megint csak önzőn – a magam nevében is. Tőlem Bata [Imre] is mindig bőkezűen válogatott, s igen jólesett, hogy – fittyet hányva bizonyos irodalmi konvencióknak, személyemet és művememet illető anatómiáknak – Te ugyanezt tetted. De hát ilyen az én szerencsém.

A Kortárs – nehéz eset. Megfogalmazásodból úgy veszem ki, hogy tudsz valamit konfliktusunkról. Simon⁴⁴ és Kovács S. I.⁴⁵ főszerkesztősége alatt nagyon ritkán – többéves térközökkel –, de olyankor akár 20-30 oldalas kompozíciókkal szerepeltem a lapban. Én is – s valószínűleg a szerkesztők is – úgy fogtuk ezt föl, hogy hónapokra elosztva kijön körülbelül az az átlag, amennyi teret nekem a Kortárs adhat. A szerkesztőváltás után, 1984 nyarán még megjelent a Hódolat az Ómagyar Mária-siralomnak c. (12 oldalas) versem. Később az átszervezett versrovat számára újabb verset kértek tőlem. A Mikes-versemet küldtem el. (Ez a később az Új Írásban, kötetben és a Szép Versekben is megjelent költemény nyomtatásban 6 oldalt tesz ki.)⁴⁶ Hosszú és megalázó huzavona után rá kellett jönnöm, hogy a verset nem akarják közölni. Visszakértem. Azután Száraz Györgytől⁴⁷ kaptam egy levelet, amelyben megértésemet kéri: egy naptári éven belül két ilyen terjedelmű verset nem hozhatnak tőlem, mert ez a gyakorlat felborítaná a rovat egyensúlyát, s legalább tíz pályatársam haragudna meg miatta rám is, a folyóiratra is. Nos,

⁴³ Gépirásos levél, dátum nélkül, Ilia Mihály tulajdonában.

⁴⁴ Simon István (1926–1975): költő, műfordító; 1957-ben a *Kortárs* egyik alapítója és rovatvezetője, majd 1964-től 1971-ig főszerkesztője volt.

⁴⁵ Kovács Sándor Iván (1937): irodalomtörténész, 1986-tól az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén vezető egyetemi tanár; 1971 és 1982 között a *Kortárs* felelős, majd főszerkesztője.

⁴⁶ Lásd: Rákos Sándor: HÓDOLAT AZ ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOMNAK. In: TÖBBEDMAGAM. 1986. 9–20.

⁴⁷ Száraz György (1930–1987): író, publicista; 1983-tól haláláig a *Kortárs* főszerkesztője volt.

szerintem a két vers együtt (kb. 17 oldal) egy naptári évre talán valóban sok tőlem – bár... –, viszont idestova húsz évre visszamenve bizonyíthatóan esetemben nem egy, hanem több naptári évre kell elosztani, s így már nemcsak nem sok, de neveltségesen kevés. Mivel verset én fiatal költő koromban sem kaptam soha vissza – mert csak oda adtam, ahol kértek tőlem, vagy biztos voltam a közlésben –, úgy gondoltam, hatvanon túl és egy életművel a hátam mögött ezt nem vagyok köteles lenyelni.

Hát ez a helyzet a Kortárssal.

Te viszont hangsúlyozod, hogy Neked küldjek verset. S ez, noha végeredményben ugyanaz, ebben a szituációban önérzetileg mégis más, mintha a Kortársnak küldeném. Hát majd megtanácskozom magammal, hogy a mérleg két serpenyőjét – egyikben a régi sérelem, a másikban Ilia Mihály megtisztelő kérése – önérzetem sérelme nélkül hogyan tudnám egyensúlyba hozni. Mellesleg most nincs is kész versem, több helyre már régebben el vagyok kötelezve, s azokat sem tudom „szállítani”.

De már nagyon hosszúra nyúlik ez a levél. Remélem, nem fárasztottalak el vele.

Kívánok Neked, Mihály, nagyon jó egészséget, a most kezdődő nyári vakációban jó pihenést. Magamnak kívánom, hogy minél előbb láthassalak, s leveledet még annál is előbb olvashassam.

Szeretettel ölel

R. Sándor

A nyár nagyobb részét – jó idő esetén – Zebegényben töltöm. De hát egyelőre zimankó van...

Domokos Mátyás – Rákos Sándornak

Budapest, 1988. december 14-én.⁴⁸

Kedves Sándor!

Nagyon köszönöm, hogy engem is „megszólítottál” szép verseskönyveddel!⁴⁹ (Kissé késve kaptam meg, ezért nem válaszoltam hamarabb, tudniillik a kiadóba, ahová érkezett, hol bejárok, hol nem – inkább nem. Most például a boldog új esztendő eljöveteleig éppen szabadságon vagyok.)

Irodalmi levelet írni nem tudok, ezzel szemben – ami tán Neked, a költőnek is fontosabb lehet – olvasom, olvasgatom a verseidet, mint aki magam is „kettős időben” élek már, hogy a Te szavaddal éljek: „a jelent múlttá a múltat jelenné – / mind a kettőt kettőzve élem át”,⁵⁰ azokat a régi időket, amikor méla öngúnnal és valódi szomorúsággal közölted velem egy kályhacsőszerű körüti borbélyműhelyben, borotválkozásra várva, hogy rossz idők járnak a lírára, mert ha például egy keresztírm elő mer fordulni a versben, kevesebb honoráriumot fizetnek érte, ezzel büntetik nyilvánvaló dekadenciáját. Vagy a Balassi Bálint utcai lakásodban eltöltött órákat és a többit; a vetített tünemé-

⁴⁸ Gépírásos levél, autográf aláírással, boríték nélkül, Rákos Sándor hagyatékában. – Domokos Mátyás (1928–2006) több mint három évtizeden át dolgozott a Szépirodalmi Könyvkiadónál; ő volt Rákos Sándor – hosszú hallgatás után – 1957-ben megjelent A TŰZ UDVARÁBAN című versfüzetének, valamint a FÁK, VIHARBAN című válogatott verseskötetének felelős szerkesztője 1962-ben.

⁴⁹ Rákos Sándor SZÓLÍTÁSOK című verseskötete – Veress Pál illusztrációival – 1988-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál.

⁵⁰ Lásd: Rákos Sándor: KETTŐS IDŐ. In: SZÓLÍTÁSOK, 65.

nyeknek számunkra készült kópiáját, miközben már egyre gyakrabban elszakad a film.

Ne ijedj meg, nem csaptam föl amatőr költőnek, de hát kinek ne szorulna el a szíve, amikor tudomásul kell vennie, hogy a neki jutott piszkosszürke élet mégiscsak az egyetlen volt, kijavíthatatlan és visszafordíthatatlan, s azt se tudja, hogy minek örüljön, vagy min búsuljon: azon-e, hogy még nem ért véget, vagy hogy már nem sok van hátra?

Látod, bevásároltál velem, mert talán olyasmiket kopogok a papírra (udvariasságból egyébként, mert kézírásom olvashatatlan), amit nem szívesen hall az ember, vagy csak önmagának enged(het) meg. De Te most, s jó ideje már, nagy formában vagy: írd belőle verset!

Öllelek:
Domokos Matyi

Ilia Mihály – Rákos Sándornak

Rákos Sándornak
Budapestre

Szeged, 1989. dec[ember] 27.⁵¹

Kedves Sándor Barátom,
köszönöm leveledet és a hírt magadról. Mi itt most a romániai ügyek közelsége miatt kissé az ostromlott város képét mutatjuk. Hazai és nemzetközi szállítmányok mennek át a városon, hírek és álhírek jönnek a közeli határról. Kissé zaklatottan teltek az ünnepek, s minthogy fiunk katona, még az is megfordult a fejünkben, hogy őket is megindítják a határra. Bizony ez megszorította az örömmünnepet. A jugoszláv televíziót is nézzük, ők főleg Temesvárról adnak bő tájékoztatást, hiszen ott sok szerb is él. Borzalmas képeket láttunk, a magyar televízió ilyent nem mutatott. Aggódva várjuk, hogy mi lesz az ottani magyarság sorsa.

Nem szoktam én se már írni jókívánásokkal teli ünnepi lapokat, igazad van: üresen konganak a szavak és a szokványos kifejezések. Ámbár én babonás vagyok, és azt hiszem, hogy ha kívánja az ember, meg is valósul a jókívánás.

Megint az orvosok kezén voltam az ősszel, de egy kisebb beavatkozással megúsztam a dolgot, követ vetek el tőlem. Ezt már meg kell szokni. Illetve szoktatni magunkat a fájdalomhoz és a halálhoz, ami megvált majd bennünket a kínoktól. Nem valami optimista összegzése ez az elmúlt esztendő tapasztalatainak.

Sok új lapot olvasok, lapozok, nem mindig örömmel. Abban reménykedem, hogy a rossza elhullik idővel. Meg abban is, hogy annyi jó régi irodalmat nem olvastam még, hogy lenne program arra is, nem az új lapokra. Bár írás mellett én nem szoktam elmenni szó nélkül, olvasás nélkül. Ki olvassa el, ha nem én? De ez néha megvisel, és úgy támolygok ki a könyvtárból, mint a liba, amelyik epret evett. (Venni már alig-alig tudom a lapokat, egy fizetés, külön fizetés kellene rá, de az nincs.) Hallgatóimat biztatgatom az olvasásra, de ők is gyakran arra hivatkoznak, hogy bizony kevés pénz jut kultúrára. De ha a bölcsészeknek kevés jut, mi lesz a kultúrával? Hiszen ezek lennének az első ol-

⁵¹ Írógéppel írt – az ékezethibákat, elütéseket fekete tintával javított – autográf aláírású levél, boríték nélkül, Rákos Sándor hagyatékában.

vasók! Sok jó hallgatóm van, ez öröm. De a tanítás és az egész egyetemi céció nagyon unat. Kissé reménytelenül nézem azt a kapkodást, amit az oktatásban tapasztalok. Megint reformok. De hát az egyetem ki van találva a középkor óta, és az angol meg a francia egyetemek ezeken az alapokon működnek, jól. Persze itt a sok hülyét ki kellene az egyetemekről is zavarni, mert olyan kútmérgezést csinálnak az ifjúság körében, hogy semmi büntetés nem lenne elég szigorú erre a bűnre. Kesergésemnek, füstölgésemnek néhanéha hangot adok, de nem sok eredménnyel. (A favágó látja munkája eredményét, a tanár alig-alig.)

Néhány jó könyvet olvastam mostanság, de köztük több a régi, mint az új. Igen jó David Albahari zimonyi szerb-zsidó író novellás könyve, kissé hasonlít Danilo Kis írásaira, de nála kicsit irreálisabb. (Ami nem baj, a próza úgy jó, ha egy kicsit a valóság fölött lebeg.)

Várom nagyon a tavaszt, pedig a tél közepén vagyunk. Valamelyik volt hallgatómmal elmegyek régészeti ásatásra. Régebben is jártam László Gyulával⁵² Felgyőre avar temetőt ásni, de mióta ő már nem megy, volt hallgatóimat boldogítom. Tudok sírt bontani, csontvázat kiglancolni, és valami kis tudásom van a meghatározásban is. Messzi van az irodalomtól mindez, de a nyári hőségben ha ülök egy avar sír fenekén, és kapirgálok a régvolt ember maradványait, jó filozofikus hangulatba kerülök, és elmélkedem az életről, halálról.

Baráti szeretettel üdvözlő híved:

Ilia Mihály

⁵² László Gyula (1910–1998): régész, történész, festőművész, író. A Kárpát-medence honfoglalás előtti történetével, valamint az Árpád-kori hagyományokkal foglalkozott. Az avar temetők ásatási leletei és az ősi mondavilág ellentmondásai alapján az 1960-as évek közepén dolgozta ki a kettős honfoglalás elméletét; eszerint a magyar törzsek két lépcsőben – 670 körül, majd a IX. században – telepedtek meg a Kárpát-medencében.

FIGYELŐ

A VILÁGJUK VESZTETT ISTENEKRŐL

Krasznahorkai László: Seiobo járt odalent Magvető, 2008. 430 oldal, 3490 Ft

Régi fölismerés, hogy aki a leginkább érzékeny (és szenved) a világ Istentől elhagyott voltát, tehát aki az örök hiánynak, az Istentől való megfosztásnak, Isten hallgatásának, rejtőzködésének értelmében ateista, az áll a legközelebb a szó mély értelmében – akár az abszurd erejénél fogva – a hívőhöz, a szenthez.

Krasznahorkai László bámulatos pályakezdő regényeinél (SÁTÁNTANGÓ, 1985; AZ ELLENÁLLÁS MELANKÓLIÁJA, 1989) nem idéztek föl Istentől elhagyottabb világokat magyar nyelven. S megjelent bennük egy-egy szent félkegyelmű, halálra szánt ártatlan. Távoli dosztojevszkiji ihletés volt ez, de persze tökéletesen megfosztva attól a háttértől (a pravoszlávia intézményes és népi hagyományától, a hívők gyülekezetétől, a *jurogyivijek* [szent bolondkák, misztikus eszelősök] orosz tradíciójától), amelynek televénye ideologikus reményekkel, eretnek átértelmezésekkel, tudatos és öntudatlan modern írói kontrollal olyannyira jelenvaló Dosztojevszkij életművében.

Nem meglepő, hogy Krasznahorkai elkezdte hosszú menetelését egy magasabb rendű birodalom fölkeresésére irányába, ahol otthonos a szent. S az sem meglepő, hogy ez az út egy idő után Keletre vezetett. Nem volt ez kitaposatlan ösvény, csak legtöbbször hiszékenyebb, az ismeretlen ismeretlenségétől rajongásba eső, olcsóbb szellemek tapodtak.

Most megtért – vagy legalábbis ideiglenesen megtért – vándorlásából, s egyfajta NYUGAT-KELETI DIVÁN-nal, nyugati és keleti tárgyú, egymásra reflektáló szövegek gyűjteményével jelentkezett.

Hogy mi is ezeknek a szövegeknek a tárgya, azt egyszerű elmondani, de én egy kis kerülő úton kíséreltem. Még egyszer visszatérek Dosztojevszkijhez, méghozzá A FÉLKEGYELMŰ sokat idézett és elemzett jelenetéhez, amikor Miskin herceg Ro-

gozsin házában meglátja Hans Holbein HALOTT KRISZTUS című képének másolatát a falon, és megrettenve azt mondja, hogy ettől a képtől valaki akár a hitét is elveszítheti. Krasznahorkai egyik szövege – a CRISTO MORTO – talán közvetlenül is erre a jelenetre reflektál, de az egész gyűjtemény programja mintegy a miskini állítás megfordításának vizsgálata. Hogy megnyerheti-e valaki a hitét a szépség, az emberi műalkotás földöntúli csodájának láttán. Hogy istenbizonyíték-e a remekmű és a műremek. Hogy kik azok, akik alkotják – kapják – őket, s kik azok, akik befogadják.

A gondosan megtervezett tizenhét szöveg tehát – amelynek számozása a tartalomjegyzékben a Fibonacci-számokkal (ez egy olyan számsor, amelyben az 1. és 2. után minden következő szám az előző kettő összege: így lesz a harmadik szöveg száma 3., de már a negyedik 5., az utolsó pedig 2584.) maga is a misztikus végtelenbe tágul – a misztikus megragadottság lehetőségével/lehetetlenségével foglalkozik.

Az első írás (KAMOVÁDÁS) kivételesen a természet csodájának, egy rezzenetlen figyelemmel halászó nagykócsagnak a leírása. De befogadja ezt is műalkotásként, a természet műalkotásaként írja le. A második (A SZÁMŰZÖTT KIRÁLYNŐ) egy bibliai történetről (ESZTER KÖNYVE), Vasti királyné száműzetéséről, az azt ábrázoló reneszánsz képről, annak megrendeléséről, Botticelli és Filippino Lippi viszonyáról szól. A harmadik (EGY BUDDHA MEGŐRZÉSE) egy kolostor Buddha-szobrának restaurálását, elbocsátásának és visszafogadásának rítusát eleveníti fel. A negyedik tárgya az említett velencei halott Krisztus. Az ötödik (FENN AZ AKROPOLISZON) az athéni Akropolisz. A hatodik (HAJNALBAN KEL) egy japán nő-maszk elkészítésének leírása. A hetedik (GYILKOS SZÜLETIK) egy barcelonai orosz ikonkiállításról szól, középpontjában Rubljov híres SZENTHÁROMSÁG-ikonjának egy jelentékeny másolatával. A nyolcadik – (INOUE KAZUYUKI MESTER ÉLETE ÉS MŰVÉSZETE, a Seiobo-novella) – egy nő-színész művészetéről szól. A kilencedik (IL RITORNO A PERUGIA) elbeszéli, hogy miképpen ve-

szítette el Perugino érdeklődését a festészet iránt. A tizedik (TÁVOLI FELHATALMAZÁS) tárgya a granadai Alhambra. A tizenegyedik (ODAKINT VALAMI ÉG) egy kortárs román képzőművész, Ion Grigorescu képzelt munkáját idézi fel. A tizenkettedik (HOVA NÉZEL) a MILÓI VÉNUSZ-t tárgyzza. A tizenharmadik (MAGÁNSZENVEDÉLY) témája a barokk zene. A tizennegyedik (CSAK EGY SZÁRAZ PÁSZMA A KÉKBEN) alakja egy XIX. század végi, XX. század eleji svájci festő. (A kötet számos kisebb rejtélyének egyike, hogy az író – miközben a mellékszereplők valóságos neveit érintetlenül hagyta – miért változtatta meg a jelentős spiritualista művész, Ferdinand Hodler nevét az írás kötetbeli publikálásakor, miközben, ha nem tévedek, minden más írásban a művészek saját nevükön szerepelnek.) A tizenötödik (AZ ISEI SZENTÉLY ÚJJÁÉPÍTÉSE) egy japán templom húszévenkénti (ezúttal hetvenegyedik) újraépítéséről szól. A tizenhatodik (ZÉAMI ELMEGY) a nőszínház megteremtőjének száműzetését beszéli el. Végül a tizenhetedik (ŰVÖLTÉS A FÖLD ALATT) tárgya a kínai föld alatti sírszobrászat, a halottakat védő állatszobrok sereglete.

Ezeket az írásokat helytelen volna novelláknak vagy legalábbis a kötetet novellagyűjteménynek nevezni, noha vizsgálhatók volnának a művésznovella zsánerének hagyomány-összefüggésében is. Egy részük önmagában, másoknak pedig jelentős része peroráció, lelkesült, eksztatikus magánbeszéd, amelyet vagy az író mond, de ha egy alakja közvetíti, akkor is – alighanem csak egy kivétellel – az epikus distanciát megszünteti a transzcendens élmény, a fenséges tapasztalat elementáris közvetlensége. A novellisztikus jellegű – mondjuk így: cselekményesebb – szövegekben is minden ennek a tapasztalásnak van alárendelve; maguk az alakok is, az alkotók éppúgy, mint a befogadók, akik vagy nagymértékben meghatározatlanok, vagy tudatosan üresek, hogy lényüket meghatározza és kitöltse az, ami mérhetetlenül nagyobb náluk. Ugyanezért a szövegek időkezelése is antinovellisztikus, sokkal inkább érdekelt az idő megállításában, nem múlásában, a pillanat végeérhetetlenségében, abban a kiteljesedett mában, amelyben nincs holnap és nincs jövő. Mindennek megfelel a szövegek nyelve, a hosszú, többoldalas mondatok (az ODAKINT VALAMI ÉG kivételével), amelyek önmagukban is szuggerálják annak tagolatlanságát, ami felé törekednek. Ezek az izgatott mondatóriások akkor sem csillapod-

nak, ha – mint gyakran – nem a műalkotások hatásáról, hanem látszólag szárazabb témákról, előállításuk *technéjéről*, hagyományukról vagy történelmi sorsukról esik szó.

Az előadásmód felcsigázottságát, eksztatizáltságát azonban legalább ennyire motiválja a keresett vagy leírt csúcstapasztalat törekénysége, veszélyeztetettsége és bizonytalansága. Mert az igazságot, a létezés magasabb módját sugározzák a tárgyalt alkotások és előadások, de lehetséges-e beépíteni egy életformába, kivéve azokat a hagyomány megszentelte zárt közösségeket, amelyeknek viszont nincs is szükségük a műalkotás istenbizonyítékára, de amelyeket mi csak kívülről szemlélhetünk? S ha nem lehetséges, miképpen lehet fölfogni őket? Erre a kérdésre sokféle módon válaszolnak az írások.

Egyszer, az említett kivételben, ahol a szöveg távolságot tart a monológtól, ez a distancia a komikum formáját ölti. Címe is ez: MAGÁNSZENVEDÉLY. Valami vidéki kultúrházban a zenéről tart előadást az építész, akinek egyetlen épülete sem épült meg. Az írás ironiája, hogy a gyér közönség tökéletesen értetlen, inkább megrettent, mint ellenséges. Az előadás pedig semmilyen tekintettel nincs a közönségére. Am a helyzet komikuma nem érinti a szakrális barokk zene iránti elkötelezettség igazságszenvédeljét, csak az igehirdetőt teszi nevetségessé. Ez az egyetlen humoros írás a kötetben, s hogy némileg idegen terep írójától, azt meglepő tény mutatja: az érett és eredeti szerző itt lobbanékonyabb, dühöngőbb és a nevetségésre érzékenyebb szellemtestvérének – testvérének a kultúrkritikában –, Thomas Bernhardnak a nyelvén szólal meg, sőt, maga az írás Bernhard-paródiának is beillene. Máshol, a MILÓI VÉNUSZ-rajongó Louvre-teremőr esetében a figura kétségkívül különc, de – mivel magányosan él – életét kitöltheti a szoborról való elmélkedés és a benne való gyönyörködés. A majdnem teljesen meghatározatlan athéni látogató a kötet egyik kevésbé sikerült darabjában rosszul és kapkodva választja meg az időt, hogy betöltve gyermekkori vágyát, meglátogassa a nyugati világ legszebb épületét: látja és nem látja. Visszatérve Athén hőtől vakító forrágatagába, baleset áldozata lesz.

Látni és nem látni (vagy a kötet egyetlen zenei tárgyú írásában hallani és nem hallani) a szent – és ezért az emberi fölé emelkedő – emberi műveket: ez ennek az – előlegezzem: nagy-

szerű – kötetnek fő témája és veszedelme. Mert a SEIOBO tele van rejtett és nyilvánvaló veszedelmekkel. Lássunk egy katalógust ezekről.

1. A szekularizáció – amely nem szükségképp a hit egyszerű elvesztését, hanem sokkal inkább széttöredezését, univerzalizálhatatlanná válását, privatizálódását, életvezető funkciójának relativizálódását jelenti – korai mellékkövetkezmenye volt a művészet valláspótlékként való megjelenése, az úgynevezett modern művészetvallás. Nem az eleven hit ereje által következik be a szentkép teofániája (s ekkor az esztétikai értéknek, kiválóságnak másodlagos jelentősége van), hanem a kép (szobor) erejétől várjuk az Isten megjelenését, magának a műnek a szentté válását. Az ilyenfajta másodlagos vallás elvilágiasodásának, gyöngeségének és lehetséges pótlólagos következmenyeként az ember istenülésének (zseniesztétika), illetve a valóságos válások esztétizálódásának a problémáit régtől fogva rendszeresen vitatják. A kérdés, amelyre választ keresünk, hogy Krasznahorkai könyve nem a művészetvallás újabb változata-e?

2. Mi az a fogalom, amelyben megfér egymás mellett egy japán kolostor Buddha-szobra, a MILÓI VÉNUSZ, több itáliai reneszánsz festmény, Andrej Rubljov műve, a híres isei sintóista szentély, az Alhambra, az Akropolisz, a nő-maszk és a nő-előadás, a modern és a kortársi képzőművészet egy-egy műve, a barokk zene és a kínai őskor állatfigurái? A keresett fogalom a *kultúra* modern, szekularizált és univerzalisztikus fogalma. Ez tette lehetővé, hogy egy nagyszabású konstrukcióban ezek a szellemileg, történetileg olyannyira különböző képződmények egyáltalában műalkotásokként, a művészet termékeiként, esztétikai tárgyakként, illetve eseményekként jelenhessenek meg. De ugyanez a folyamat, amelyben joggal láthatjuk együtt a fent említett műalkotásokat, nem fosztotta-e meg őket, ha nem is szakrális tartalmuktól, de szakrális hatalmuktól – mintegy átírányítva ama tartalmakat a (magas)kulturális ismeret, a műveltség, a tájékozottság, a történelem területére? A kérdés, amelyre választ keresünk, hogy Krasznahorkai könyve valójában nem ennek a szekuláris kultúrának a nosztalgikus útikönyve-e, amolyan magasrendű személyes és művészi bédekker, amelyben – ha némi fenntartással és a tudományos interpretációval szembeni tartózkodással, sőt, gúnnyal is – helyet kap a *tudnivaló*, sőt, gyakran az idegen név is garmadával, a kínai östör-

ténet regionális mozaikjáról, a keresztény skizmáról és az ikonfestészet kialakulásáról, a keleti és nyugati arab magaskultúra csodáiról, a barokk zene kis- és nagymestereiről, a japán vallási szinkretizmusról, a Purim eredetéről, az antik Venus-ábrázolásokról és így tovább?

3. És ha a fenti malignus kérdést cáfolja az az emelt, egzaltált hang, amelyet a műalkotások jelenléte leírásukban kivált, ha a tudás bizonyos mértékig gyanús, s vele szemben fölényben van a tudós tudatlanság, annak tudása, hogy a műalkotás végső soron titok, akkor nem támadhat-e újabb sejtélem, hogy ugyanis itt nemcsak a műalkotástapasztalat vallásos tapasztalatként való újraírásáról, újrafogalmazásáról van szó, hanem az összkultúra (magaskultúra) egyes tárgyainak önkényesen (vagy személyesen?) kiválogatott halmaza egy szinkretikus vallás alapköveiként funkcionál, amelynek ihletett prófétája a szerző. S vajon nem erősíti ezt a – legalábbis minden mélyen vallott, nem pedig esztétizált, „humanizált” monoteista vallás számára – botrányos föltételezést az EGY BUDDHA MEGŐRZÉSE című írás rejtelmes (mert a szöveggel semmilyen összefüggésben nem álló) ajánlása vagy mottója: „*Amiurunk, Jézus Krisztus nagyobb dicsőségére*”? (48.)

4. A keleti kultúrákat a Nyugat – amikor már nem a *barbaricum* részének tekintette – játékosan, dekoratíván és fölényesen igyekezett magába olvasztani. *Chinoiserie*, *japonisme*, arabeszk, *alla turca*. (Voltak természetesen ennél jelentősebb és régebb mélyáram-hatások és kölcsönhatások, elsősorban a Közel-Kézzel, amelynek írói és tudományos újrafelfedezése – Müküllal, Rushdie-val, Hans Belting FLORENZ UND BAGDAD című 2008-as monográfiájával – párhuzamos Krasznahorkai erőfeszítéseivel.) Amikor az I. világháború után a kultúrkritika és a metafizika-kritika, valamint az általános *Unbehagen* (rosszérzés) formájában elkezdődött a Nyugat önkritikája, akkor ennek máig tartó – olykor súlyos, gyakran viszont fölületesen misztifikáló – következménye volt az ezoterikus keleti bölcseségek, életfilozófiák, világlátások, magatartásformák alternatívájával való kísérletezés. Ennek az új kezdetkeresésnek, alternatív szemléletnek a nyomait fölismerhetjük a SEIOBO JÁRT ODALENTBEN is. A „rohanó” és individualisztikus nyugati életformával szemben (amely féltékenység, frusztráció, nemzedéki ellentét, tehetség-tehetségtelenség formájában a reneszánsz témákban

is megjelenik) föltűnnek régi és mai keleti bölcsek (Zeami mester, a zen kolostor apátja, a szent körzet templomát újjáépítő ácsmester) vagy – ahogy mindjárt nyugatira fordítva mondanánk: – sztoikusok. A kérdés, amelyre választ keresünk, hogy Krasznahorkai könyve valójában nem áll-e ennek a jól ismert gondolati figurának a szolgálatában?

5. S végül, ha a veszedelmek e listájára, amelyek mind *valóban* érintkeznek ezzel a művel, s amelyek könnyű tápot adnak a gyanakvó fenn tartásokra, amint remélem, adekvát válaszaim lesznek, még mindig fönmarad a kérdés, hogy Krasznahorkai könyvének kevés változatosságot kínál, alig moduláló, magasan kitartott hangja, a fenséges egynemű retorikája, a megragadósság állapotának ez a folytonos sugárzása vajon megosztható-e az olvasóval. Nem tűnnek-e ezek a szövegek egy olyan személyes-privát mitológia – hit – vagy elragadtatás dokumentumainak, amelyet vagy megrendülten illetetlenül hagynánk, vagy tiszteletlenül finomságát túlfinomultságnak, tudását tudálékoskodásnak, retorizáltságát erőszakételnek éreznénk? Az eddigi fontosabb kritikákban – Angyalosi Gergely, Bazsányi Sándor, Károlyi Csaba és Szegő János lényegében elismerő reflexiói kivételével – mint ha ez az aggály lenne túlsúlyban. Így írja Margócsy István, hogy „*legföljebb néma áhítattal és riadt csodálattal hajthatjuk meg fejünket a nagyszabású és univerzális gesztus lenyűgöző fensége előtt: közelíteni hozzá azonban, mintha úgy látszanék, képtelenek vagyunk*”. Így mondja Keresztési József: „*E rendkívül szuggesztív, időnként a prózavershez közelítő, emelt hangú elbeszélésmód mindamelletl ugyanolyan joggal tekinthető súlykölő retorikának is: a folytonos halmozás, az ismétlődő szerkezetek gyakorta ráolvasásszerűen működnek, sokkal inkább lenyűgözik, rábeszélnek, mintsem meggyőzik az olvasót.*” Így Dunajcsik Mátyás: „*Ami pedig dilemmaként áll előttiünk ezen élmények elbeszélésének olvasásakor, az nem más, mint a[z]... elementáris, lebírhatatlan és elfojthatatlan gyanakvás, vagyis hogy hajlandóak vagyunk-e bemondásra elhinni, hogy a szóban forgó ikon, festmény, szobor vagy szentély valóban olyan tökéletes és kétségbeejtően szép, ahogyan azt Krasznahorkai leírja?*” Így beszél „*tartós révületről*” Sántha József. És így tovább.

Kétségtelen, hogy a könyvnek, illetve egyes műveinek ugyanaz az esztétikai dilemmája, mint ami a tárgy: a befogadás rendkívüli intenzitásának elvárása, majdhogynem azt mondtam, kikényszerítése. A műalkotásokkal való találko-

zás mindenütt, ahol történet van, valamiképp megváltoztatja a történetbeli befogadó életét, méghozzá, ahogy az egyik szöveg baljós címe – GYILKOS SZÜLETIK – sejteti, mindig az élet intenzitásának, de nem ártatlanságának vagy tisztaságának fokozódása értelmében. A találkozás elvétésének büntetése pedig egy bizonyos vak-ság („*figyelemvölgy*” – 16.), ami az emberek általános állapota, vagy pedig – mint az Akropolisz-történetben láthatjuk – a halál. A műalkotásoknak ez a radikális szemlélete, amely kivezet az esztétikából (ahogyan kivezetett már – hiába vált esztétikai közzhelyé – Rilke zsarnoki követelésében is: „*Du mußt dein Leben ändern*”), kiterjed a szövegek retorikájára, amennyiben éppen ugyanezt az önfeladással határos önátadást várja el a leírt művekkel szemben az olvasótól, s kiterjed a szövegek önszemléletére is, amely megteremt és olykor megjeleníti (a kyotói Kamo folyó partján a nagy, fehér madár jelenésére ügyet sem vető, figyelmetlenül buszozó, kerékpározó, gyalogló tömeg vagy a zenei előadás értetlen hallgatóinak alakjában) a maga negatív olvasóját vagy annak gúnyképét.

Azt gondolhatnánk, hogy a kiválasztás ereje, a leírások és keletkezéstörténetek részletessége erőteljesen egyéníti azokat a műveket, amelyekről szó esik. S ez bizonyos mértékig így is van. Felejthetetlen műleírásokat kapunk a Buddhaszoborról, a halott Krisztusról, Rubljov SZENTHÁROMSÁG-áról stb. Külön tanulmányt érdemelne az *ekphraszisz*, a képleírás ősi műfajának megújítása. Más tekintetben azonban még sincs így, mivel ellene szegülnek a könyv olyan főtémái, mint a szerzőség bizonytalansága vagy értelmezhetlensége, a másolat, a restaurálás.

Megfigyelhető az író előszeretete az olyan alkotások iránt, amelyhez nem rendelhetünk individuális alkotót. Az Alhambra építetői is kétségesek, az Akropolisz komplexumának építői és építetői mitikus bizonytalanságba vesznek. A velencei halott Krisztushoz több szerzőnevet is társítottak. A ma öt vagy hat múzeumba és három országba szétszóródott ESZTER TÖRTÉNETE című sorozatot, benne a VASTI ELHAGYJA A SZÚZAI BIRODALMAT (Firenze, Fondazione Herbert Horne) című képet – ahogy Krasznahorkai László szarkasztikus ismertetésében is olvashatjuk – éppúgy tulajdonították Botticellinek, mint Filippino Lippinek, s a mai tudományos közfelfogás, hogy olyan műhelymunkáról lehet szó, amelyet Botticelli tervezett, de Filippino kivitelezett, korántsem elégti ki az író. („...*végül is minnek törődni*

a szakértői véleményekkel, ha a veder, amiben kavarnak, teljességgel üres, hát nem elegendő, nem csodálatra méltó, hogy a véletlenek és az esetlegességek félelmetes, ismeretlen szerkezetében a táblák fennmaradtak? – hisz ezek után legalább létezésükben kételkedni, sem létezésüket visszavonni nem lehet.” – 36.) Az orosz művészet legismertebb és talán legszebb ikonjának alkotója persze jól ismert, de a szerzetes-festő minden átütő egyéni nagyságával egyetemben alázatosan benne áll egy bizánci eredetű képtípus (az Ábrahám és Sára vendégeiként angyal képében megjelenített Atya, Fiú és Szentlélek) hagyományában (amiképpen – a könyv számos rejtett korrespondenciájának egyikeként – a velencei halott Krisztus is a bizánci eredetű *imago pietatis* típus leszármazottja). Továbbá a barcelonai hajléktalan vendégmunkásra nem is Rubljov eredeti műve, hanem egy régi másolata hat elementáris erővel.

A szerzőség bizonytalanságának, homályosságának vagy értelmezhetetlenségének *szembeállítás*a az individuális teljesítmény fölértékelésével régi hagyomány, amelynek egyik végpontját a misztikus Simone Weilben láthatjuk, aki oly nagy jelentőséget tulajdonított a művészet személytelenjeinek, Homérosznak, a katedrálisépítőknél vagy Shakespeare-nél. Kezdetét pedig alighanem a platonikus IÓN-ban fedezhetjük fel, ahol Szókratész ezt mondja: „...nem emberi eredetűek azok a gyönyörű alkotások, s nem emberekéi, hanem isteniek és istenekéi, a költők pedig csak tolmácsai az isteneknek, megszállva ki-ki attól, ami éppen megszállva tartja”.

A SZENTHÁROMSÁG-másolat kérdése alkalmas arra, hogy mondandómat a képteológia nyelvén fogalmazzam meg. Ugyanis ahogy az ikon hatása átterjed másolatára, ahogy a másolat is rendelkezik az eredeti karizmájával, az szerkezetileg szoros összefüggésben van az „igazi képmás” átszármaztathatóságával. (Ahogyan a könyv világában a húszévenként pontosan újjáépített sintóista szentély, illetve a restaurálás során hangsúlyozottan nem kreatív módon helyreállított, hanem megőrzött Buddha-szobor önazonossága is sértetlen marad.) Ugyanakkor a SZENTHÁROMSÁG-másolatot csodatevő volta a velencei halott Krisztussal rokonítja, amely a fikció (és talán a tudomány mai állása) szerint a nagy Gianbellino és a jelentéktelen Belliniano közös alkotása.

De milyen csoda ez? Nyilvánvalóan hiányzik a *gyülekezet*, amely átéli, hitelesíti, igazolja és megerősíti. A GYLILKOS SZÜLETIK hőse véletlenül téved be Antonio Gaudi híres barcelonai épü-

letébe, amelynek neve – eredetileg gúnyneve – La Pedrera (kőbánya), ahol orosz ikonkiállítás van. A munkát hasztalan kereső idegen foglalkozása kőműves, és az író annyi előképzettséget enged meg neki, hogy valamikor rövid ideig egy restaurátorműhelyben végzett valami kisegítő munkát. A képek közül egy – az említett Rubljov-másolat – a csoda erejével és hatalmával sújt le rá, de ez nem katartikus, nem megváltó, nem gyógyító csoda, hanem a benne élő mély gyűlölet homogenizálódása és talán tetté válása.

A velencei halott Krisztus történetében a közelebről meghatározatlan hős, akit tizenegy évvel ezelőtt megragadott egy kép, jött vissza megnézni azt a Scuola Grande di San Roccóban (az egykori Szent Rókus testvérület épületében). A San Rocco nem erről a képről ismeretes, hanem Tintoretto hatalmas festményeiről, s hősünk korábban valóban azokért ment oda, mint kultúrurista. Megragadta a képek gazdagsága, súlya, bősége, díszessége, monumentalitása, de egyben nyomasztani is kezdte. Már-már menekülőre fogta volna, de egy kisebb teremben – a Sala dell' Albergóban –, ahova mások a legnagyobb méretű Tintoretto-műért, a KERESZTREFESZÍTÉS-ért mennek be, egy festőállványon kis képet talált. (Némi ügyeskedéssel megtekinthető a http://www.scuolagrandesanrocco.it/italiano/interna8_ita.asp fotogalériájában.) S egyedül ez a kép hajtotta vissza ide később. Itt világosan látható az a különbség, amelyet az író a kultúra és a hit vezérelte recepciónak tulajdonít.

Ez a Krisztus-kép megőrizte az istenember kettős természetét, amelyet Holbein képe elveszített. Azon kiütköznek a hullafoltok, ezen a lehuny szem megrebben, mert ez a halott Krisztus „*KI AKARJA NYITNI A SZEMÉT*”. (115.)

A csoda nem több ennél, pontosabban annyival, hogy a tapasztalat megismétlődik a második látogatáskor is, sőt, Krisztus kinyitja a szemét. Nem látomás ez, és még kevésbé optikai csalódás, de nem is interpretáció, hanem a kép – az igaz képmás – inherens tulajdonsága. De ami Krisztus tekintetében látható, az végtelen bánat mindenért, „*a teremtésért, a létért, a lényekért, az időért, a szenvedésért s az elszívásért, a születésért s a pusztulásért*”. Kintről vidám zajok szűrődnek be, s ő szégyent érez, „*mert szégyellte, hogy így történt, hogy itt van Krisztus, és a szó legszörnyűbb és legteljesebb értelmében árva, és itt van Krisztus, TÉNYLEG, de már nem kell senkinek – eljárt felette az idő, eljárt, és most búcsúzik, mert*

elhagyja ezt a földet...” (123.) Bármilyen profán a párhuzam, ez a rész a KAMOVADÁSZ végével korrespondál: „...*a Kamo hófehér állandója, a város tengelye, a művész, aki nincs már, aki láthatatlan, aki nem kell senkinek. | Jobb hát, ha visszahátrálsz, és bemész a sűrű fűvesbe, oda, ahol e különös fűves szigetek egyike a mederben teljesen eltakar, és jobb, ha végérvényesen megteszed, mert ha előjössz holnap megholnapután, úgyszincs, aki értse, úgyszincs, aki nézze, úgyszincs egyetlenegy sem természetes ellenségeid közül, aki megláthatná, hogy ki vagy Te voltaképp, jobb, ha már ma este távozol, ha alkonyodni kezd, jobb, ha Te is visszahúzódsz a többiekkel, ha leszáll az éjszaka, csak Te ne térj vissza aztán, ha hajnalodik holnap, vagy holnapután, mert a Te számodra az a jobb, ha nincs több holnapután, búj el még ma a fűben, rogyganyj meg, dőlj az oldaladra, hagyd, hogy lassan lecsukódjon a szemed, és pusztulj el, mert nincs értelme a fenségnek, amit hordasz, halj meg ma éjjel a fűben, rogyganyj, és dőlj, és hagyd, hogy legyen úgy – eresz ki utolsó lélegzeted.*” (19.) Ahogy a nagykócsagnak, úgy Krisztusnak sem a jelenléte kétséges, de nincs (vagy nincs már), aki befogadja, nincs gyülekezet, nem kell senkinek.

A csoda nem más, mint hogy mégis van, aki meglátja a csodát. A hitnek egy atomja. Itt egy alak, amott (és mindenütt) maga az író. Maguk a szövegek, amelyek ezek szerint ugyanarra a részvértlen figyelmen kívül hagyásra vannak kárhóztatva. Ebből semmiféle remény nem meríthető. Ezért nem esztétikai vallás ez. Ha valamire, akkor arra a heideggeri paradoxonra hasonlít, hogy egyrészt a mű „*magát az Isten teszi jelenlevővé, és Isten maga éppen ezáltal van*”, másrészt viszont: „*amíg a mű mű marad, amíg az Isten nem hagyja el...*”. Holbein képétől azért vesztheti el az ember a hitét, mert a Fiú isteni személye eltűnt a szétbomló halott ember mögött. Belliniano/Bellini képén az isteni és emberi kettős természet hiposztatikus uniója érintetlen és érinthetetlen, de a szemlélete révén megnyert hit a kétségbeesés paradoxonához vezet. A szemlélet abban a pillanatban ragadja meg, amikor az Isten arra készül, hogy elhagyja – Petrivel szólva – „*a menthetetlen Földet*”. Ezért is nem lehet egy kvázi-vallás alapja. Így válik érthetővé, hogy egy szerkesztésben nagyon hasonló csoda nyomán GYILKOS SZÜLETIK.

A CRISTO MORTO című írás gazdag összefüggérendszerre a fentiekkel nem merül ki, mert az író elbeszéli a festmény restaurálásának és attribálásának kalandos történetét is. Ez pedig összefüggésbe lép a Buddha-szobor „megőrzé-

sének” históriájával. Mindkettő egy restaurálás története. Mi a restaurálás, és mi ennek a jelentősége a Krasznahorkai-mű szempontjából? A Buddha-restaurálás maga is ritualizált (a restaurátorok főnökének enyhe ironizálásával), a velencei mester képeinek restaurálása individualizált (a restaurátor keserű alakjának egyénítésével). A Buddhát rítusokkal búcsúztatják és fogadják vissza; az egész egy megtisztítási szertartás, ahol a megtisztítás technikai-tudományos és spirituális értelme együtt áll. A velencei kép restaurálásának fő célja annak tisztázása, hogy *ki az* individuális alkotó. A nézőpont amott személytelen, vagy a közösséggel (a zen buddhista kolostor népével) azonosuló, aki várja a visszatérést, emitt individuális, egy én-elbeszélő, aki csak ezért a képért tér vissza Velencébe. A restaurálás amott szent cselekmény (az intézményes, állami formalizálás ezt erősíti meg), emitt megelőzheti egy felelőtlen restaurálás, amelyben belefestenek, beleretusálnak Krisztus urunk szemhéjába. A Buddha-szem a restaurálásnak is, a visszahelyezésnek is a középpontjában áll. Emitt „*meghamisították a kép eredeti hatását*” (103.), és ezt csak további individualistudományos döntésekkel lehet jóténni, amott maga a restaurálás folyamata is – minden tudományos eszköz felhasználása ellenére – kanonizált.

A restaurálás – szellemi lényege szerint – hermeneutikai rekonstrukció. A helyreállítás alapja az értelmezés. Az értelmezés azonban merőben ellentétes Krasznahorkai szemlével, írói törekvésével. Azt mondhatnám, hogy könyve antihermeneutikus mű. Nem tudjuk, hogy mi volt a célja az Alhambra megépítésének, eredete tisztázatlan, nem tudjuk, hogy tulajdonképpen *mi az* Alhambra. „...*nem az interpretációk hiányoznak, hanem az értelmes kód...*” (281.) Ez az önértelmezésnek is bizvást fölfogható megjegyzés magyarázza a könyv ironikus distanciáját a tudománnyal szemben. Az EGY BUDDHA MEGŐRZÉSÉ-ben a restaurálás célja a hermeneutikai rekonstrukció minimalizálása. Az értelmezést a rituális kód helyettesíti, s ennek szolgálatába szegődik a tudomány is. A HAJNALBAN KEL nőmaszk-faragója kiüresített fejével csakis a technika kódjára összpontosítva hozza létre másolatnak nem nevezhető, de a tradíció szigorú előírásait követő, bármilyen kreatív újítást kizáró s elődeitől miben sem különböző démon-álarcát. Ugyanilyen rituális azonosságra törekszik a kodifikált mozdulatokat végző nő-színész. Az

ISEI SZENTÉLY ÚJJÁÉPÍTÉSE azért következik be húsz-évenként, hogy az idő ne végezhesse el rajta hermeneutikai rekonstrukciót igénylő munkáját, s Theseus hajójának keleti változataként éppen ebben a megint csak rituálisan pontos és változatlan, megváltoztathatatlan kód alapján történő újjáépítésben őrizze meg önazonosságát.

A kérdés az, hogy a Buddha-szobor, a maszk, a nő-előadás, a templom tud-e világot alapítani, illetve a világban a maga szentségét kiterjeszteni. Ez sokkal nehezebben megválaszolható kérdés számunkra, európai olvasók és az európai író számára is, mint a keresztény hagyomány világteremtésének katasztrófális összeomlása a velencei halott Krisztus vagy a Rubljov-másolat szemléletében. Mint az Akropolisz láthatatlan-nálálása. Mint a MILÓI VÉNUSZ világvesztése. Mint az ószövetségi hagyomány szétfoslása A SZÁMÚZÓTT KIRÁLYNŐ-ben. Mint Perugino mester hitének elvesztése saját magában. Vagy akár az a tökéletesen magányos művészi teljesítmény, amelyben egy kortárs román művész fiktív művében – aki a földbe gödröt ásott, „*de ezt a gödröt úgy ásta meg, hogy a közepén lefejtette a tajtékzó, rettenetes félelemben rohanó lóról a földet, mintegy kiásta tehát, szabaddá tette, láthatóvá, amint ez az életnagyságú, valamitől iszonyúan megriadt állat rohan a föld alatt*” (304.) – megelevenedik a Cicerótól, majd Eckhart mestertől és Michelangelótól származó misztikus hagyomány, hogy a szobor benne rejlik az anyagban. Mindezekben az esetekben valami – még? – itt van a műalkotás jelenlenségében, noha nincs már gyülekezete.

De mi van jelen a keleti művekben, noha imitt-amott – amennyire meg tudjuk ítélni – van még gyülekezete? Úgy tűnik föl nekem, hogy Krasznahorkai nyugati tárgyú írásaiban (és az arab tárgyú TÁVOLI FELHATALMAZÁS-ban) a tudás, a tudomány, a műveltség interpretatív anyagát gereblyézi össze, hogy a *villámcsapásban* azután elhamvasza. Keleti tárgyú írásaiban viszont (az ősi kínai föld alatti állatszobrokról szóló és a román szobrász művével korrespondáló ÜVÖLTÉS A FÖLD ALATT kivételével, valamint az ugyan-csak a régiségben játszó ZÉ'AMI ELMEGY részleges kivételével) a kódot rekonstruálja, anélkül, hogy értelmezni akarná. Talán azért teszi ezt, mert ott még fennállnak olyan intermundiumok – vagy elfeledetten körbevéve egy vele semmilyen kapcsolatban nem álló „*őszintén ipari várostól*” (48.), mint az inazawai kolostor, vagy turisztikai-kulturális látványosságként felhasználva,

mint az isei szentély vagy a nő-előadás –, amelyek egy kontinuos hagyományláncolatban fenn tartották a maguk kódját. Az ezekről szóló írásokban megszaporodnak az idegen szavak: a szerzetesi rangok, a nő-iskolák, a kimonó- és köpenytípusok, más egyebek ismeretlen nevei. „...*lassan el kell fordulnom e boldog tekintetektől, s elindulnom a hasigaraki hinokipadlóján kísérőmmel a hátam mögött az agemaku felé, és már csak a hayashi-zenészek kakegoe-csendjét hallgatom...*” (204.) Magának Seiobo istennőnek a kiléte sem tárul föl átláthatóan a tájékozatlan nyugati olvasó előtt. Krasznahorkainak nem áll szándékában univerzális mítoszként megjeleníteni, mint ahogy tette például Szabó Lőrinc a Majomkirállyal SZUN VU KUNG LÁZADÁSA című ismert versében – nem függetlenül a híres kínai regénynek, Vu Csengen művének, a NYUGATI UTAZÁS AVAGY A MAJOMKIRÁLY TÖRTÉNETÉ-nek nagy európai sikerétől és ismertségétől. (A magyar irodalmi és kulturális orientalizmus története megírásra vár.)

Univerzalitása itt csak magának az élménynek lehet, s ennek leírásában nem különbözik Kelet és Nyugat. A nő, mint „*a létezés magasabb, ha nem a legmagasabb módja*” (416.) az egyik oldalon, a milói Vénusz, mint „*egy magasabb birodalom*” jelzése a másikon (321.). S abban sem különbözik, hogy ennek a magasságnak nincs recipiense. Zeami mestert, aki apjával megalapította a nőszínházat, száműzik világából, s a száműzetésben arról medítál, hogy az ember, „*még ha megvolna is benne a jó szándék, akkor sem érti meg soha azt, ami nagy, ami annyira meghaladja őt, hogy esélye sincs a megértésére, és akkor már a tiszteletre sem, úgy-hogy Ze'aminak mennie kellett, gondolta Ze'ami a sziklakövön...*” (416.) A Louvre-teremőr pedig így medítál: „...*a milói Vénusz... nem illett ide, pontosabban sem ide, sem sehová a világon, mindaz, amit ő, a milói Vénusz jelent, bármi is az, egy olyan mennyei világból származik, amelyet nincsen már meg, amelyet szétmorzsoltt az idő, amely elporladt, semmivé lett univerzumként mindörökké eltűnt a magasból, mert az emberi világból eltűnt a magas, és itt maradt ő, ebből a magasabb rendből itt maradt ez a Vénusz, teljesen magára hagyatva, és ezt, magyarázta önmagának esténként, ha fájós lábát áztatva elhelyezkedett a fotelben, és bekapcsolta a France 1-en a híradót, ezt a magárahagyatottságot ő úgy érti, hogy értelmét veszítette, hogy itt áll ugyan, mert ez a Jorgosz kiásta, az a d'Urville elhozatta, az a Ravaisson megösszerakatta, és kiállította, de nincs semmi értelme, megváltozott a világ az elmúlt kétezer év alatt, eltűnt az embereknek az a közössége, amelyik miatt még nem*

volt hiábavaló, hogy ez a milói Vénusz bárhol is álljon, és jelezze, hogy van egy magasabb birodalom, mert ez a birodalom feloszlott, nyomtalanul eltűnt, és nem lehet érteni, hogy egy-egy itt maradt, kiásvott törmelék, darabja vajon mit is jelent, ma már...” (320. k.)

Fölfigyelhetünk arra a két, egymásnak ellentmondó tézisre, amellyel az író küszködik. Az egyik az ember antropológiai alkalmatlansága a transzcendenciára, a másik a mai ember történelmi alkalmatlansága ugyanerre. De ez korántsem Kelet és Nyugat ellentéte. A velencei Krisztus tekintetéből nem a ma élő nemzedék tévelygése, hanem eretnek módon magának a teremtésnek az eltévesztettsége sugárzik, a barcelonai történetben a munkanélküli és az orosz teremőr bolgár kalauz típusú beszélgetésében viszont az orosz idézi a Tretyakov Galéria igazgatójának minden kulturális tapasztalatunkkal ellentétes állítását: „*ahol a rubljovi Troica ki van akasztva, templommá teszi azt a helyet...*” (182.) Az ellentét magának az írónak a szellemében képződik meg, s kijelöli azt a paradox mozgásteret, amelyben monológokká és történetekké formált elmélkedései játszódnak. Ezt fejezi ki a kötet mottója is: „*Vagy sötét van, vagy nincs szükségünk fényre.*” De az ellentétet tovább növeli, hogy ez az állítás maga is a fény iránti szükségletet fejezi ki. Zeami mester a „minden krétai hazudik – mondja egy krétai” paradoxona módjára emberként beszél az ember transzcendens vakságáról, s „kódja” több mint hatszáz év hagyományláncolatában eljut Inoue Kazuyuki mesterhez, noha az egyiket száműzik, a másik pedig nyugalmát, szentélyét, ahol fölkészülhet a nőelőadás misztériumára, mintegy a világot kizárva, a „*Kanze Kaikan*” WC-jében találja meg. A MILÓI VÉNUSZ, amelynek hagyománylánc kétezer évre megszakadt (s amelynek páratlan kultuszát 1820–21-es véletlen megtalálása és a Louvre-ba szállítása után nem utolsósorban az a politikai tény befolyásolta, hogy kompenzálta a MEDICI VÉNUSZ nem sokkal korábbi kényszerű visszavonulását), a teremőrben megtalálja azt a befogadót, aki számára „...egy világa vesztett isten, hatalmas, mérhetetlenül hatalmas – és még sincs semmije”. (321.)

Nincs olyan alapvető különbség Kelet és Nyugat között, amely egy új Kezdet alapja lehet az *ex oriente lux* szellemében. Noha Krasznahorkai 2001-ben egy esszéjében arról írt, hogy „*Inoue mester szemében van az egyedüli remény*”, az INOUE KAZUYUKI MESTER ÉLETE ÉS MŰVÉSZETE című jelentős szöveg nem a remény nyelvén íródott. AZ ISEI

SZENTÉLY ÚJJÁÉPÍTÉSÉ-nek japán alakja és nyugati barátja között sok a kulturális félreértés, de a japán fiú nem kevésbé tanácstalan, mint a nyugati. Amikor felviszi barátját egy magaslati pont-ra, hogy megmutassa neki Kyotót, barátja „*biztos lévén az igentől válaszbán, azt kérdezte, hogy Akio-san, ugye, nagyon szereted Kyotót, amitől Kawamoto egy pillanat alatt teljesen összeomlott, s csak annyit tudott mondani rekedten, ahogy elindult lefelé az ösvény sűrű sötétjében, csak annyit, visszafelé, hogy nem, dehogy, én gyűlölöm ezt a várost.*” (400.) Ha jól értem az írásnak ezt a zárlatát, akkor az indulat a globalizálódó, modernizálódó, nyugatiasodó, másfél milliós nagyvárosra irányul, amelynek azonban nincs alternatívája. Az Istentől elhagyott világban az istenek nyomaival, a „*megtörtént birodalmakkal*” – ahogy Krasznahorkai fejezte ki magát a Szegő János készítette *Magyar Narancs*-interjújában (2008. október 30.) – minden világtájon csak egyes emberek szembesülnek, akár mint alkotók, akár mint befogadók.

Ezeknek a birodalmaknak a *restaurálása* a SEIOBO JÁRT ODALENT. A folytathatóság, a megőrizhetőség, az újrakezds reménye nélkül (ellentétben az említett interjújában kifejtettek domesztikált, mérsékelt reményével). És éppen ez a reménytelenség adja e kötet kiemelkedő darabjainak komor nagyságát, a semmibe vetett monomániás beszéd fekete ragyogását. Krasznahorkai László ma is az, vagy talán keresései után megint az lett, aki volt: nagy, tragikus költő.

Radnóti Sándor

BESZÉLNI ARANY

Géher István: *Polgár Istók*
Kalligram, 2008. 106 oldal, 1700 Ft, 220 Sk

Érdemes kívülről közelíteni Géher István POLGÁR ISTÓK című lírai művéhez. A kisalakú, zsebre tehető kötet borítóján (Hrapka Tibor munkája) egy falióra áll, régi, *polgári* darab, amelyen természetesen megállt az idő, de a rápillantónak könnyen lehet olyan sejtése, hogy nem a fénykép fékezte le az órát, hanem azon az idő eleve meg lenne állva. Ráadásul így mutatja a pontos időt, a mindenkori pontos időt. Továbbá a borító közepén elhelyezkedő állóra körül el-

mosódott órafogaskerekeket láthatunk. Az idő lehetséges, belső mértékegységeit. Ha továbblapozunk a könyvben, akkor a belső borítón a szerzőt, Géher Istvánt pillantjuk meg, amint íróasztalánál ül. Sötét színű pulóver, alatta ing. Körülötte könyvek mindenhol. Mögötte, előtte, jobbra-balra – könyvek, dossziék, kéziratok, lexikonok, feljegyzések, rogyadozásig pakolt polcok, és középen ül őszintén érdeklődő mosollyal a szerző. Mintha ebből a szövegkálomból és az órák fogaskerekeiből bomlana ki Géher POLGÁR ISTÓK-ja.

A POLGÁR ISTÓK többféleképpen is olvasható. Olvasható elbeszélő költeményként, lírai versciklusként, és olvasható gyorsan. Ráadásul ezek nem egymást kizáró olvasatok, inkább egymást erősítik. Géher István könyvénél a műfajválasztás, pontosabban a formaválasztás világnézeti kérdés is. Géher byroni–aranyi stanza strófákban írta meg egész művét (ráadásul egész műve voltaképpen teljes értékű töredék, azaz egész töredék), egy olyan klasszikus dikciójú versnyelven, amely ma már anakronisztikus, de még mindig ugyanolyan ironikus, mint amilyen Arany János keze alatt volt. Sőt, még ironikusabb, hiszen Géher reflektált korszerűtlensége másodfokra emeli Arany eredeti ironiáját. Amiképpen Arany számára a BOLOND ISTÓK, pontosabban Bolond Istók az önéletrajz figurája volt, az a szabad terep, ahol a szerepkényszereknek és kortársi elvárásoknak nem kellett mindenáron megfelelnie, úgy lesz Géher Polgár Istókja is a szerző alakmása, azzal a csavarral, hogy Polgár Istók karaktere reflektáltan íródik rá Bolond Istók élettörténetére.

Géher István szubjektív önéletrajzához eleve ironikus szerkezetet választott. Amint maga írja a kötet hátán (érdemes a kötetet akár hátoldaláról is elkezdni) található kiesszében: „*Ami prózában panaszkodás lenne, versben »erőjáték« is lehet. Ezért vonzódik a modern élmény a hagyományosan kötött formához: mert keresi benne az erőterét. Vagy inkább mozgásterét? A kettő egyet jelent. Nekem azt jelenti, hogy mozgékonyan otthon érzem magam a byroni–aranyi strófában.*” Érdemes először megvizsgálni közelebbről a *modern élményt*, hogy aztán megnézhessük a *hagyományosan kötött forma* rugalmasságát, flexibilitását és reflexivitását. Azt az eleve ironikus folyamatot, ahogyan az eredeti tagok felcserélődnek, és a hagyományosan kötött élmény megtalálja a maga modern formáját.

Géher István szakaszosan előadott önéletrajza mélyen be van ágyazva a magyar társadalomtörténetbe. A Polgár vezetéknevű referenciájára többször is kitér a szöveg: „*értelemszerűen / bolond, mert itt él, sőt értelmiségi / pályát fut be*”, „*neki nem újság: mellőzötve volt már. / most is mellőzik, pedig mintapolgár*” (10.); „*a közhely színpadán én helyet nem találok – / balról a veteránok, jobbról a polgárok...*” (18.); „*mármost istók polgári származék, / a pedigréje kifogástalan: / bíró volt apja, s ha ez nem elég, / nagypapja püspök, és még mennyi van / a családfán tanító, pap, derék / tisztviselő – fedezetnek arany... / oké. de élni mit segítheti, / hogy urak voltak halott ősei?*” (19.); „*csikorgó téiben sem reménytelen / a melengető, polgári jövő*” (32.); „*istók polgár. nem arisztokrata*” (76.). Ebből a helyzetből indul Géher István, pontosabban Polgár Istók élettörténete.

Hogy Géher és Polgár egymás alteregója, az valahogy a szöveg elejétől kezdve világos. Az elején megelőlegezi: „*az a baj, / hogy sose vagyok azonos magammal*”. (18.) A vége felé erre pedig külön ki is tér: „*nélkülöm istók nem is léteznek. / ahogy mint mondtam, én se létezem*”. (87.) Ezt a kapcsolódást azonban Géher elegánsan és szellemesen lazítja időről időre és strófáról strófára. Szabadon keveri az egyes szám első személyt és az egyes szám harmadik személyt, ezzel is jelezve, hogy a megkettőzött szubjektum mögött egyetlen történet lappang. A távolítás–közelítés rugalmas dialektikája az egész művön keresztül szavatolja az ironia retorikáját. Az egyik strófa külön szemügyre veszi a szemüvegek kérdését: „*istóknak két új szemüvege van, / az egyik távolra, másik közelre. / nézheti világát világosan – / vagy mások munkáját: belefelejtve, / hogy hol él most. az élet elsuhan / fölötté, ültében észre se vette, / hogy nem az már, akinek ismerik... / szemére üveg kell. mikor melyik*”. (85.)

Ugyanilyen ironikus eszköz a késléttetés, a várakoztatás is. Géher István (az irodalomtörténész és a költő) kiválóan ismeri Arany János elbeszélő művészetének köznyelvi kellékárát. Gyakran veszi elő a másodlagos szófajokat, a kötő- és a határozószavakat, az olyan kifejezéseket, amelyeknek pragmatikai és nem szemantikai jelentése van. Találó metaforával Géher egy helyütt ezt úgy írja le, hogy „*ellúdtalpasul a versmondatt*”. Szintén Aranyat lel Géher, amikor a soráthajlásoknak nem azt a modern funkcióját aknázza ki, amit példának okáért Szabó Lőrinc nevéhez kötünk a leginkább, és amely az idegesség és az idegenség, a zaklatottság és a

rögzíthetlenség nyelvi jelölője, és mintegy a gondolatok aritmikus ritmikusságát demonstrálja; ellenkezőleg, Géher amikor az enjambement eszközével él, akkor azzal a poént, a rímet készíti elő. A csattanót rögzíti. Ezt az eljárást, hogy továbbfolytatja a szöveget, a verssoroknál nagyobb egységekben is alkalmazza Géher. Vannak olyan szöveghelyek, ahol az előző strófában feltejt, deklaráltan költői jellegű kérdésre áthúzódik a költői válasz a következő szakaszra. Géher tehát mozgékonyan belakja ezt a kellemesen kötött nyelvi teret, gúzsba kötve táncol a legszabadabban.

Géher egész művén érződik a megírás elemi öröme. Az alakítás, a formálás, a kiemelés, a satírozás, a szerkesztés nem műhelymunka, hanem műhelyjáték lesz Géher keze alatt. Ebből is fakad – szintén aranyi (és tehetjük hozzá akár, hogy anyegimi) előzményekkel – hogy a lírai elbeszélő időről időre megszakítja az élettörténet színrevitelét, és arról tájékoztatja az olvasót, hogy most éppen újra kezd az elbeszélését, vagy hogy ma már a hetedik strófát írja rendületlenül. Géher eleve a töredékességből indul ki. Arany BOLOND ISTÓK-ja is töredékes maradt. Csakhogy e két-féle töredékesség között nagyon nagy, mondhatni *egész* különbségek vannak. Arany János többször is nekifutott, hogy továbbírja egyik legkarcosabb és ekképpen legszemélyesebb történetét, mely modalitásában, bátorságában és szabadjátékosságában A NAGYIDAI CIGÁNYOK méltó rokona. Fennmaradt töredékek, jegyzetek bizonyítják, hogy merre terelte volna tovább hősét. Ebből az a lényeges, hogy tovább akarta írni történetét, mint annyi más művét. Arany szövege, alkalmi terminológiával, nyitott töredék. Ezzel szemben Géher művét deklaráltan fragmentumként kezeli. Ellentétben a BOLOND ISTÓK-kal a POLGÁR ISTÓK zárt töredék. Géher műve voltaképpen nem is kisepikai alkotás, nem elbeszélő költemény. Sokkal inkább lírai ciklus. Életjegyzetek, gondolatcédlák, közéletstrófák gondosan szerkesztett, pontosan összefűzött sorozata, s e produktum mögött felsejlik az életrajzi narratíva kontextusa, kiegészítve az Arany János-i középpúttal. Annak ígéretével és bölcseségével.

A kívülálláshoz, a kívülről figyeléshez és a permanens, már-már automatikus önreflexióhoz Géher művében egy sajátos ideológiakritikus, sőt ideológiaellenes ideológia is társul. Amit Géher retorikailag remekül működtet, hogyan

eltávolodik saját szövegétől, ahogyan elegánsan teszi viszonylagossá a rögzített értékeket, az ideológiailag néha zavarba ejtően modoros és üres lesz. Polgár Istóknak, mint szubjektumnak az élettanulása ugyanis az, hogy jobb, szerencsésebb sztoikus nyugalommal kimaradni a dolgokból, ahogyan maga írja magáról, a „*sehol-létben*” élni: „*volt idő, amikor az ellenzékbe / betago-zódhatott volna: a három / félig-barát aláírását kér-te / félig veszélyes ívre – ezen az áron / helyét foglal-hatta volna. miért ne? / de nem. (így láttam jobbnak. ma se bánom. / mert mi lett abból... mi lehetett volna? / csak az, ami van. láthatjuk, azóta.)*” (39.) A strófában keveredik az egyes szám első személy és a harmadik személy paradigmája, a zárójel stabil tekintélye pedig próbálja még reflektáltabbá és közvetettebbé tenni a beszédhelyzetet. Nem azt kérem számon, hogy Géher István aláírta-e azt az ellenzéki ívet vagy sem; egyedül az a zavaros ebben a fajta apológiában, hogy indoklás nélkül állít egyértelműen olyan dolgokat, amelyeknek kizárólagos igazságértékét amúgy az egész mű ironikus retorikája permanensen megkérdőjelezi. „*ki lehetne ő? hamlet vagy yorick?*” (93.) – veti fel a mű vége felé eldöntendő kérdés formájában a nemzetközi hírű Shakespeare-kutató a dilemmát, ami egy percig sem dilemma a számunkra. Yorick lesz. Csakhogy Yorick alakját, személyét, jellemét nem egy másik Yorick idézte meg, hanem a dán királyfi. Ezzel a kérdéssel pedig megint csak az ironia közelítő-távolító optikájánál vagyunk. Ez az a része a POLGÁR ISTÓK-nak, ahol hiányzik az ellentét. Ahol nem lesz párbeszéd az önmagával folytatott dialógus. Sőt, minél látványosabb az önmegszólítás, annál inkább lesz monológ az egész. Persze vannak ebben az óriási és szaggatott monológban nagyon szép részek. Tisztességesen végigvezetett részek, okosan felépített részek, nagyszerű megoldások. A személyesség hitele is megjelenik a mű lapjain. Például azoknál az epizódoknál, ahol a mából, az időskorból szólal meg: „*nyíjt-hat-e többet a vén szivaroknak / a sors, mint hogy a füstjüket sokáig / megtűrik*”. (74.) Ez a kérdés túl azon, hogy a kérlelhetetlen önironia hitelesíti a szöveget, a kötet egyik legjobb poétikai megoldása is. A vén szivar elvont metaforáját egy füst alatt referencializálta és tette mozgó szóképpé, megszemélyesítté. Ezeken a lapokon, anélkül, hogy folyton-folyvást Aranyhoz kellene mérni ezt a kis könyvet, Géher az öregkori líra legszebb hagyományait eleveníti fel. A néző-

pontváltások, a bátor önleírás, a lényeges és a lényegtelen dolgok felcserélése és megkülönböztetése – mind-mind a POLGÁR ISTÓK nagy erényei közé tartozik.

A kötet hátsó borítóján ismételten Géher István íróasztalos fényképével találkozunk. Ez a két kép (mely ugyanaz a kép) fogja össze a kötetet. A könyv végére valahogy Géher István arca még ismerősebb lesz. Hiába ugyanaz a kép, személyesebbek a vonások. És mintha egyenesen ránk nézne. Őszinte, érdeklődő mosollyal.

Szegő János

„BELTERJES, REJTELMES, REJTELEMMELTÉLJES”

Havasi Attila: *Trifladszónó.*
Nyugat-európai versek magyarul
Alexandra, Pécs, 2008. 182 oldal, á. n.

Jó versmondattal ez?

*„Amennyivel apróbb egy kis kölesszem,
mint a legeslegmagasabb hegy orma;
amennyivel jobb pár arany a zsebben,
mint ha egy árva buznyákok se volna;*

*amennyivel az új seb élesebben
fáj, mint a régi: hogy gyötrelme-gondja
ilyen mértékben túltesz a szerelmen,
azt sose hittem volna, bárki mondja.”*
(Cecco Angiolieri: AMENNYIVEL APRÓBB
EGY KIS KÖLESSZEM...)

Bizony jó: egyszerűen indul, majd a szonett második quatrainjában másfél sor erejéig megfordítja a mechanikusan ismétlődő hasonlatok szerkezetét, aztán a negyedik sorban megint kisimítja. Szép. Aki egy ilyen körmondattal elegánsan megold, az nagyjából mindent tud a verselésről. Vagy említhetném Petrarca két sestijnáját (AHÁNY TEREMTMÉNY ÉL SZÍNÉN A FÖLDNEK...; TEREMTETT LÉNYT NEM REJT A TENGER ÁRNYA...), illetve magát a versformát. Itt az eredeti vers is kítűz egy formai feladatot – ugyanazt a hat sorvégi szót (az AHÁNY TEREMTMÉNY-ben például: „terra”, „sole”, „giorno”, „stelle”, „selva”, „alba”) kell

hétszer (hat hatsoros strófában és egy háromsoros félsoraiban) elérnie, más-más elrendezésben, a mondatok megfelelő alakításával –, és ezt az intarziát kell a versfordítónak is kiraknia magyarul. Ráadásul a magyar nyelv ragjai is megkötik a kezét, jó előre el kell döntenie, hogy melyik szót milyen raggal fogja még hatszor leírni (pl. „földnek”, „csillag”, „vadonban”). És ha még kellene harmadik példa: Guilhem de Peitieux versét Havasi két egyenrangú változatban is lefordította. (Ennek talán a hármas rím lehetett az oka: olyan harmadik sor kínálkozott, amely nem akart az első kettőre rímelni, de jobban illett a vers jellegéhez, mint egy semlegesebb, és ebből indulhattak ki a párhuzamos versszakok. Persze nem biztos.)

Havasi Attila a versforma könnyűkezü mesterre, a szövegei magyar versek, sosem zavaros az értelmük, nincs mögöttük erőlködés, nincs „így sikeredett” érzésünk. Tudatos döntése az is, hogy ezek a szövegek (mint afféle kortalan darabok) mai magyar nyelven szólnak, gyakran alkalmaz szlenges kifejezéseket („buznyák”), teremt egyéni szavakat (egyik kedvencem a „szörhedt”) – és nem akar korhű sorokat írni, archaizálni. Illetve egy bizonyos verscsoportban, a XV–XVI. században lejegyzett, kasztíliai eredetű spanyol románcok fordításakor mégis visszatér az Arany János-i balladához, illetve abból is inkább a gondolatritmushoz:¹

*„Fölkel akkor nagy sietve,
ruháit kapkodja sorban,
szalad egy nagy ház elébe,
szeretője lakik ottan.
– Nyisd ki ajtód, fehér rózsza,
életem, eressz be gyorsan!”*

(A SZERELMES ÉS A HALÁL,
RÉGI SPANYOL ROMÁNC)

Amondathajlítás mellett Havasi másik erénye a szójáték. Rendkívül leleményesen játszik az eredeti vers adta lehetőségekkel (különösen

¹ Ebben vitatkozom a kiváló utószó írójával, Bánki Évával (180.): szerintem nem kellett volna ezekkel a szövegekkel „kevésbé kesztyűs kézzel bánni”. A (szerkezeti) archaizálás itt szervesen tartozik a műfajhoz. (Arany egyébként maga is fordított skót balladát, a SIR PATRICK SPENSE címűt, csak nyilván rájött, hogy következetesebben tud sajátot írni a műfajban.)

álíkerszavaiban, amelyen a „szerzetes” – „szőrzetes” vagy a „kothodák” – „kétkedők” pár). Ugyanakkor az eredetivel összevetve nem egy esetben kiderül, hogy szellemességben hozzátesz, rárak egy réteget. Edward Lear CSIRKÉK! CSIBÉK! TESTVÉREIM!... című (tyúk vagy a tojás) versében, ez áll angolul:

„And since we cannot understand,
May it not seem to me,
That we were merely born by chance,
Egg-nostics for to be?”

Hát, kissé *doggerel*, ahogy az angol mondaná. Havasinál ugyanez:

„Tudhattuk-e? Vagy így leszünk,
lévén mindez titok,
mi kotkodák mind kétkedők,
örök agnosz-tíkok?”

De a poéna épülő, abszurd versben *épp azt* soha nem *épp ott* lehet visszaadni, és ha egyik helyen elveszünk, a másikon – saját anyagából – hozzá lehet tenni. Hogy többet is lehet-e, azon Karinthy MICIMACKÓ-fordítása óta állandóan vitatkoznak, az olvasó azonban biztos nem tiltakozik. Úgyhogy ne legyünk dogmatikusok épp egy ilyen kötet esetén.

Ha valaki azt mondaná, hogy akár a konvencióba simuló, akár az ennyire tágan értelmezett fordítás túlzottan nagy teret hagy a fordítói szabadságnak, nézzünk egy dalformát, Blake-től. A dalban éppen az egyszerűség visszaadása a nehéz: itt ráadásul kevés elem korlátozott variációjából kellett (az eredeti szövegnek megfelelő) görcsmentes, evidens szöveget alkotni.

„Önzetlenség a szeretet,
gyönyört a másokban talál,
örömben így lel örömet,
s a pokolból mennyet csinál.

[...]

Hitvány önzés a szeretet,
gyönyöre börtönbe zár,
más kínjában lel örömet,
s a mennyből poklot csinál.”

(A RÓG ÉS A KAVICS)

A szó szerinti összevetés azt mutatja, hogy a fordítás – talán egy közbülső fogalmi átértel-

mezés által – a maga anyagából építi fel újra a szöveget.²

Végül hadd mutassak egy példát a költői hang intonálására. Ha jól sejtem, Robert Gernhardt SIRÁM-a Rilke hangjára játszik. Havasinál szintén megszólal a (Nemes Nagyon átszűrt) Rilke-hang:

„Akkor szíved térdére ül
valami súlyos állat.
Azt mondja: Kelj föl, légy komoly.
Slussz a poénkodásnak.”

*

TRIFLADISZNÓ. NYUGAT-EURÓPAI VERSEK MAGYARUL: azt hiszem, a kötet címe és alcíme kiválóan megvilágítja a szerző-fordító törekvéseit. A cím (Robert Gernhardt versének abszurd lénye) megdöbbent, az alcím kiegyeszt és magyaráz. Ahogy a lefordított korpusz is gyakran meglep, míg a jegyzetanyag megvilágítja, elhelyezi a szövegeket a nyugat-európai irodalomban. – Ezt a kettős célt illusztrálja a szép kiállítású, kézbe kívánczó borító is (a kötetet Müller Péter tervezte): itt egy sertés (domborműves!) hentesanatómiáját látjuk, de a különböző hústájak helyett a lefordított szerzők arcképe tekint ránk, és a meglepő kép – ahogy kell – kiegészül a magyarázó felirattal, csak épp „tarja” helyett például Fernando Pessoa nevét olvassuk.

Havasi Attila a meglévő kánon(ok) elhanyagolt (könnyedebb, vaskosabb, kevésbé ismert nyelvű, szóbelibb, komolytalanabb stb.) másik felét, ellenköltészetet fordítja (latin, olasz, provanszál, francia, galego-portugál, portugál, kasztíliai, spanyol, angol, német és holland nyelvről-nyelvjárásról), és ezekhez közlő jegyzetet. A kötet voltaképp a kánon alulnézetből, illetve olyan puzzle-darabok sorozata, amelyek nagyjából a hivatalos felfogásból kimaradó anyagból állnak, de itt-ott (Blake, Burns, Poe, Larkin, Rilke, Pessoa stb.) betüremkednek a fölöttük lévőkhöz. „Jelen könyvben szándékosan túlréprezentáltam ezt a vonulatot” – írja például a trubadúrköltészet személyesebb ihletettségu válfajáról Havasi.)

A kötet végén A FORDÍTÓ JEGYZETEI személyesek és szellemesen okosak. Végigkalauzolnak a kro-

² Nyersfordításban a két szakasz: „A szeretet/szerelem nem önmagának akar tetszeni, se nem magával törődik, hanem a másinak ad könnyűséget/örömet, és mennyet épít a pokol kárára. [...] A szeretet/szerelem csakis önmagának akar tetszeni, a másikat a maga boldogságához/gyönyöréhez köti, és poklot épít a menny ellenére.”

nológiaán, ám nincs bennük fölösleges tananyag: a közismert szerzőkről, akár antik költőkről, akár huszadik századiak, legfeljebb egy-egy műhelymegjegyzést találunk, minél ismertebb a szerző, annál rövidebben. Aztán ezek a verselésről, nyelvről, konvencióról, fordítói megoldásokról szóló megjegyzések időnként – ott, ahova a hivatalos kánon vakfoltjai esnek – esszébe rejtett irodalomtörténeté állnak össze, különösen a középkori részben. Itt már műfajokról, századokról, teljes hagyományokról olvashatunk.

A kötet hangsúlyai az antik epigrammára, a középkor számos műfajára (beleértve az ekkoriban lejegyzett népballadát-románcot is), a reneszánszra-barokkra és az újkorra (innen elsősorban a nonszenszre és ennek előzményeire) esnek. Különösen gazdag a középkori és a modern-nonszensz anyag. Olyannyira, hogy kicsit úgy érzem, ez inkább két kötet, mint egy – legalábbis erősen húz kétfelé. A középkori résznél, ahol a jegyzetanyag bővebb, bizonyos szövegek mintha a teljesség, az illusztráció kedvéért szerepelnének („felbukkanó érdekes toposz miatt közlöm”, 154.; „a magas hölgy közhelyszerű dicsőítése éppúgy vonatkozhat a költők patrónájára, Szűz Máriára is”, 155. – és bevallom, ezek némelyikét én kicsit untam, bár itt is kárpótolt néhány hirtelen humorú, olykor vaskos darab, mint az APÁT-NÉ ASSZONYOM, KEGYEDNEK...). Nyilvánvaló, hogy ez az a korszak, amivel Havasi Attila a legbehatóbban foglalkozott (a versek zöme egyébként megjelent az ÜDVARIATLAN SZERELEM című középkori antológiában). Ugyanakkor a könyv másik vonulata lehetne a *light verse* története, meghozzá az antik epigrammákkal együtt (hiszen az Edward Learról szóló jegyzetben Havasi is összekapcsolja „a *mainstream limerick*”-et az epigrammával – szemben Lear groteszkjeivel). Ebbe a sorba ráadásul bizonyos középkoriak is illeszkednek, „már-már nonszenszbe hajló elemek”-et (156.) Havasi is említ (például a BALKÉZZEL SZABOTT ÉNEK-ben). A kötet végén külön jegyzetből tudjuk, hogy ezek a *light verse* darabok (Edward Leartól, Morgensterntől, Lewis Carrolltól és másoktól) szinte mind újak (és egyenként, önmagukért kerültek be a kötetbe). Talán egyszer még egy bővebb válogatás részei lesznek, esetleg egy nonszensz-abszurd-groteszk-light verse-limerick stb. tematikájú esszé kíséretében.

A széttartó anyagot a kötetkompozíció fogja egybe. Ez Petrarca „korszakalkotó találmánya”: „A szerkesztett versgyűjtemények azóta akarva-aka-

ratlanul a Petrarcaéhoz mérik magukat (ez is)” (161.). A TRIFLADISZNÓ hozzávetőleges időrendjét rögtön megtöri a keret: a könyv elején és végén a két nyilvánvalóan meghatározó alak, Petrarca és Pessoa versei állnak. Ha Petrarca a művészi tökéletesség mintája, Pessoa (illetve mindketten) a személyességtől való megszabadulásé, a kötet élén olvassuk Havasi által kölcsönvett *ars poetica*-ját: „Érezni? Arra jók / a tisztelt olvasók” (Ez). Más versek tematikusan mozdulnak ki kronologikus helyükről (pl. Janus Pannonius epigrammája Martialisé mellé); vagy ellenpontként állnak egymás mellett, mint Morgenstern és Rilke álmversei. Másutt Havasi a hagyományt, a hatásokat kívánja bemutatni, így a középkori spanyol románcok után – elég meghökkenítő módon, még García Lorca előtt –, „az ausztrál fenomén” Nick Cave modern kori balladája következik. Nick Cave beszúrása nem az időrend miatt furcsa, de az ő esetén szervesebb kapcsolat is kínálkozott volna, más hagyománnyal. Ahogy a spanyol románcok Lorcára, úgy Nick Cave-re felismerhetően az angol (skót, ír) balladák hatottak, melyeknek gazdag tárháza, a Child-féle gyűjtemény, ma már az interneten is hozzáférhető.³ Illetve intellektuális-balladai előzmény lehet még W. H. Auden néhány verse (közülük volna pár, amelyik örülne hasonló könnyű kézzel és aggyal végzett újrarendítésnek).

*

Eddig evidenciaként kezeltem, hogy Magyarországon a huszonegyedik században egy költőfordító külön kötetben publikálja válogatott, illetve épp e kötetbe készült versfordításait. Valójában hatalmas szerencséről is beszélhetünk. Manapság arra is nehéz rávenni a könyvkiadókat (tisztelet a kivételnek, a Jelenkornak, a Kalligramnak, egy-két másiknak), hogy klasszikus vagy rangos kortárs külföldi költőtől fordíttassanak, nincs értelme ennyire vékony olvasói réteg kedvéért kockáztatni. Az Európa Könyvkiadó hajdani sorozatait – a Napjaink költészetét, az Európa-emblémás köteteket – már csak antikváriumban lehet megtalálni, a Lyra Mundiban is alig jelenik meg valami. Úgyhogy csak üdvözölhetjük az Alexandra Könyvkiadó vállalkozását.

Mesterházi Mónika

³ <http://www.sacred-texts.com/neu/eng/chuld/>

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Kőríz Imre: *Ez az egész és más versek*
Alexandra, Pécs, 2009. 96 oldal, á. n.

I

K. I. ELKALLÓDOTT MONOLÓGJA

Úgy érzem, teljesen fölösleges és terméketlen az a polémia, amit legutóbb Szíjj Ferenc kötete kapcsán Bán Zoltán András és Keresztesi József (A VALLÁSHÁBORÚRÓL. *Litera.hu*) vetett fel a költemények formai kötöttségéről, s amelynek összefoglalóan olyasféle tanulsága van, mintha a költői ékítmények nélküli poétai szövegek semmiképpen nem érhetnének fel a formailag tökéletes versek színvonalához, s Bán roppant szellemes megfogalmazása szerint, „*mintha a rózsza állata nélkül akarnák megízlelteni az olvasóval a rózsza gondolatát*”. (HIT KÉRDÉSE. In: MEGHALT A FŐÍTÉS. Scholar, 2009. 138.) Kőríz Imre első kötete cáfolat minden egyoldalú versmeghatározásra, hiszen egészen magas színvonalon képes tökéletes költeményeket írni a legkülönbözőbb formákban, s ugyanakkor bátran nyúl a szabad vershez is, aligha mondhatnánk meg, hogy melyik az igazibb, az értékesebb megszólalása. Még elgondolkodtatóbb Bánnak az a megállapítása, hogy formai kötöttségek nélküli szövegeket egy erős én megteremtésével lehet csak hitelesíteni, ennek hiányában a vers csak üres prozódia vagy hangzatos „pozéria” marad. A két említett kritikus ugyanakkor érezhetően nem elégedett a mostanság annyira divatos versgyári homokpogácsák készítésének esztétikai színvonalával sem (méltánytalanul, de jellemzően Lator-iskolának is nevezhetnénk ezt, ahová egyébként Kőríz is tartozónak gondolja magát), amikor az adott költők és költőnők felező nyolcas páros vagy keresztírmekbe szedett érzésmicsodáikról adnak alig megkülönböztethető zöngeményeket, hol világfájdalmas, hol üdén boldog hangnemben. (Mintha még mindig Gyulai Pál erős tekintete fürkészné az ütemhangsúlyokat.) Mindent lehet persze, elég, ha Pilinszky korai verseire gondolunk (ÉJJELI FÜRDŐZÉS), ahol a legegyszerűbb időmérték, általánosságban a jambus szolgált sormintául a XX. század egyik legnagyobb költészetének a megszólaltatásához.

Hosszan lehetne még sorolni a példákat és az ellenpéldákat, de akár az említett klasszikusunk kései költészete is bizonyítja, a nagy költészetet nem a formai dolgok kizárólagos tökéletessége hozza létre. Bizonyára ez is nagyon fontos tényező, de ha a lényeg megragadására akarunk törekedni, akkor semmiképpen nem ezzel kell már kezdenünk a költői eredetiség taglalását. Éppígy az erős személyiség vagy személyesség kérdése is elhanyagolhatóan látszik. Kavafisz, Eliot verseiben ugyan miféle versek mögött megbúvó ellenállhatatlan, intellektuálisan jelen lévő konkrét énre kérdeznénk rá, amikor állandóan csak szerepeket játszanak, bűjőcskáznak, Eliotnak nincs talán egyetlen szubjektív, közvetlen emberi megnyilvánulása sem, ami Eliotra, az emberre vonatkozna. (A PRUFROCK-vers nagyon kedves soránál: „*Vállasszam a hajam fülemnél?*”, jellemző módon e sorok írója mosolyogva mindig a zseniális fordítóra, Kálnokyra gondol szeretettel, sosem az angol „eredetire”.)

Sokféle szerep és sokféle játék, ledér és bús érzés, riasztó és bámulatos gondolat búvik meg minden nagy, egyetemesen érvényes költészetben. Egy első kötetes költőn mindezt számon kérni azonban igazságtalan dolog lenne. Bár Kőríz kötete semmiképpen nem szokványos, annál sokkal ravaszabb, csalfább, mélyebb és mesterkétebb, még úgy is érezhetjük, túlzottan is szeretné elkerülni a kezdő költők minden hibáját. Egyet már a kötet elején, Széchenyi Zsigmond könyvéből vett mottójával mégis vét, amikor túl hosszan idézi, nem elégszik meg annyival, hogy ő eddig ama ritka és kiváló vadászok közé tartozott, akik nem írnak naplót, de most ugye... Az azonban már semmiképpen nem áll a kötetre, miszerint ezek amolyan hevenyészett feljegyzések lennének, ahogy a nagy vadász saját kötetéről állítja.

Nevezhetnénk antológiának is, hiszen annyiféle megszólalás, olyan változatos formavilág, annyira különböző helyszínek és szerepek gazdagítják, hogy mindenképpen elismeréssel kell adóznunk a költő próteuszi természetének. Van ebben persze némi megfelelési vágy is, hogy a fél magyar és a tízed világirodalmat összeírja benne, hiszen csak ha a közvetlenül érintett költőtársakat felsoroljuk, már-már leírhatatlanul hosszú listát kapunk: Horatius, Vörösmarty, Arany, Szabó Lőrinc, Kosztolányi, Heltai, József Attila, Weöres, Tandori, Petri, Oravecz, Várady Szabolcs stb. Legközelebb mégis Kosztolányi

hangzásvilága áll e versekhez, sok-sok helyen megidézett, hamisítatlanul egyedi édeskés-bús, impresszionisztikusan ellebbenő képi és érzésvilág, a játékos komolyság és a fájdalmas életigenlés összetéveszthetetlen negédes bája. Ami elviselhetővé, sőt az „antológia” sikerdarabjai közé sorolhatóvá teszi ezt a megidézettséget, az Kőríz pimasz szellemessége. A KOSZTOLÁNYI-VAKSZÖVEG szinte paródia is lehetne: „*Szajám apró hahh!-okat hallat*”, írja, túlírja a Bálványt, majd hirtelen ki is lép ebből a szerepből, és az egész vers hangulatával szemben morbidabb hangfekvésben folytatja: „*Ki ró itt allét, mint az állat?*” Ezzel visszamenőleg egész Rilkeig hatóan ér ostromának hegye, miközben élvezi ezt a precíz finomkodást, önmagát is kigúnyolja. Az egyéb Kosztolányi-szövegekben már nem ilyen szerencsés, néha szentimentális is kissé, de őszinteségén ekkor sem esik csorba, és még jól is áll neki. (PIIS. MANIBUS. EMERICI. K.) Többszörös félreértést érzek viszont a KRÚDY GYULA ÁTUTAZIK SINISTRA KÖRZETEN című vers kapcsán. Mert ezek az impresszionisztikus hexameterek sehogyan sem illenek Krúdyhoz. Alapvetően görög-római világ ez, talán leginkább Radnóti bukolikus modorában előadva, de hogy Bodor Ádám világa hol lapul meg itt, az aztán végleg kérdéses. Még ha azt írta volna Kőríz a verse fölé, hogy „A kérők temetése Ithakában”, el lehetne gondolkodni a dolgon, néhány passzusa telitalálat lehetne, néhány meg suta. De hát ez már valóban nem a kritikus dolga, hogy további lépéseket tegyen egy tévesnek gondolt ösvényen.

A kötet egyik legszebb verse is utánérzés, de hibátlan Weöres-vers, sőt még ettől függetlenül is méltó és megrázóan szép darabja az „antológiának” (ANZIKSZ IMREH ANDRÁSNAK). Az örök viszatérés illúzióját kevesen írták meg ennél szebben: „*mind elmegyünk, de megjövünk / előbb-utóbb mindannyian, még árnyékunkat se mossa el / a csónakokra épült bungalókat ringató / csatornavíz*”. Lenyűgöző egyébként is, ahogy az élet valódi tragédiáit, az öregséget, elmúlást, halált, betegséget megidézi, ahogy beszélni képes róla. Mert alapvetően boldogságköltészet ez, nem szomorlira. Csak játszik valamiképp ezekkel a gondolatokkal, még ott is, ahol érvényes és visszavonhatatlan a gyász (ELSŐ JELENTÉS), ahol apja haláláról ír, roppant elegáns és észrevehetetlen tüknyárral viszatér a túlélőhöz, az egyedül maradó anyához, és annak további életkörülményeit, különös világlátását festi le: „*nem is*

érti ezt az egészet, / messziről, az élet másik végéről / megsimogatja a hajunkat”. Szép, Petri korai költészetét megidéző prózaverse a NON OMNIA MORIAR. Mintha a hatvanas években írták volna, de humora kajánabb, lágyabb, nincs benne semmi rémisztően és konokul petris, csak éppen a témája, a hangvétele, az elbeszélés lazasága, a szerelem esetlegességének vállalása és a hétköznapi tárgyak-dolgok költészetbe való beemelésének zseniális természetessége. Éppígy mesteri az ugyan meg nem szólított, de hanghordozásában mégis jelen lévő és többször is szerepet kapó Tandori-szöveg. „*Lesz, amit majd utoljára fogok szeretni...*” – kezdődik a BEST BEFORE című opus, majd a tipikusan testfogyással, fogyókúrával költőileg referáló A WELLNESS-ROVATBÓL így végződik: „*Hogy az idő, / mint különben talán csak tea főzészkor, / nem ellenem, hanem nekem / – bár a lékúra sem mindenható, tehát: mégis – múlik.*”

Sikerületlenebbnek érzem a filozófiai tárgyú verseket (MISS PHILOSOPHY, WITTGENSTEIN ÉS A NAGYMAMÁM). Az elsőben Várad Szabolcs egyszerre két örökbecsű versére (SZÉKEK A DUNA FELLETT, A LÁBRÓL) reflektált, ám a platóni ideatan alapítélen nem jut túl (szék, székség), s míg az eredeti versekben a filozófia csak póz, csak ürügy egy annál tágasabb és érdekesebb életforma vagy élethelyzet megjelenítésére, s a gondolat mozgásba hozása révén válik önnön paradox fonákjává („*a láb lábsága*”), s ekként filozofikus-sá, addig Kőríz verse teljesen leragad az általánosságok szintjén. A Wittgensteint megidéző már reménytelibb, de menthetlenül leül, amikor az érdekes családi emlékek és a szlovák–magyar ellentéteket szító emlékezetes focimeccs után kijelenti à la Wittgenstein: „*A vipérának nincs jelentése, csak használata.*”

Ugyanígy, nehéz szívvel mondom rosszat a kötet gerincét alkotó Horatius-fordításokról is. De az általam ismert szövegeknél Kőríz fordításai gyengébbek, homályosabbak és rendkívül körülmenyesek. Mivel pedig mégis annyira gondolat- és többnyire formahűek, önálló költeményekként alig elemezhetők. Kőríz szövege (HORÁCBÓL): „*át kell a vízen hajóznunk majd mindannyiunknak ott, / ajándékkal kik olyannal élünk, mit a föld adott: / lehetlén bár nagy király itt, / ugyanaz a csónak szállít, / mint a kunyhóban lakót*”. Ugyanez Szabó Lőrincnél (POSTUMUSHOZ): „*mert valamennyien, / kiket csak táplál az anyaföld, oda / hajóznunk, legyünk bár királyok / sarjai vagy nyomorult parasztok*”. Vagy a másik, eredetileg BARINÉHOZ

című költemény a kötetben: „Egyszer ártott volna a szépséged, / hogyha, Barime, fogaid közül csak / egy kicsit barnább, ha csak egy kisujjad / körme fakóbb lesz.” Ugyanez Aranynál: „Megerszegt sok esküvéssed / egyszer ártott volna csak; / egy fogad lett volna barnább, / egy kis ujjad körme vak.” Úgy érzem, Arany szövege nélkül Kőríz fordítása szinte nem is érthető.

De ennyi gonoszkodó kritikusi kicsinyeskedés után ideje áttérni a kötet igazi és maradóknak vélt értékeire. Folytatva azt a gondolatot, miképpen lehet megragadni az igazán értékes verseket, úgy érzem, ennél a kötetnél is iránymutató lehet, hogy nem a formai dolgok, nem is a direkt gondolati mélység az, ami számít. A leg hatásosabb, a leginspirálóbb mindig egy mozdulat, egy szituáció. És költői szempontból a legeredményesebb is. Mert érezhetően halad valami felé az egész kötet, és a versek néha hivalkódó csempeként ékítik ezt a költői teret, de a végső cél valamiféle trónterem, ahol le vannak fektetve Kőríz Imréhez méltón elég paradox módon az alaptörvények. Legalábbis versevannak iktatva. Bárki választhat kedvére ezek közül a versek közül, számomra az egyik legkedvesebb „AZ ÉLET OLYAN, MINT” SOROZATBÓL című. A helyzet szinte drámai. Tudjuk, a HAMLET elején megjelenő szellem azért zseniális, mert egy csomó magyarázattól kíméli meg a dráma íróját. A néző látja, hallja, ezentúl nem kétkedik, mi is történt Hamlet apjával. Elég, ha az ifjú herceg rájga magát még négy felvonáson át. Itt is pompás a szituáció: A metrón a könyvébe mélyedő ifjú, akinek megtetszik egy pillantásra a kocsni végében álló lány (még ez sincs így leírva, mennyire finom és érzéki!), nem tudja, „hogyan az előző megállóban szállt le / a szerelme, akivel addig vadul csókolózott”. Pont. Ennyi a vers. És „az élet olyan”. Vagyis Hamlet lesz ő is, mert hiába az orra előtt történt az egész románcot lehetlenné tévő súlyos előzmény, a buta filozofia azt hiszi, hiheti, hogy a lány belső mosolya neki szól. És lehet, hogy ez teszi egy egész életen keresztül majd boldogtalaná, mert ebbe a (ő nem tudja) másik hím kiváltotta mosolyba lett szerelmes. (Ahh, mennyien járhattak így már az életben!)

Ugyanígy hosszan lehetne elemezni párversét, az UGYANCSAK vagy a Péterfy Jenő keserű megjegyzését megverselő EGYKORI ISKOLÁIMBA című verseket. De a legfontosabbakat, az esztétikáját megvilágító darabokat furfangos módon

a kötete végére helyezte. Talán nem véletlenül. Az EGY KÖLTŐTÁLLALKOZÓ SZÓRÓLAPJÁNAK HÁTOLDALÁRA igazi programköltszetet. Itt is figyelünk kell a színpadi szituációra. Rádásul ez már a végjáték. Mintha az utolsó felvonásban jelenne meg Hamlet apjának szelleme, és olyan dolgokat mondana, ami az egész kötetből egyáltalán nem következik, hogy mégiscsak egy félrenyelt csirkecsont okozta vesztét. „Olyan verset kéne írni / – nem ilyet –, / aminek minden sora annyira banális vagy érthetetlen / ...hogyan semmit se lehessen idézni belőle.” Márpedig, mint a költő is tudja, ez a verse, akár a kötet minden darabja, provokatív erővel idézhetősegekben. A költőtállalkozó hátlapjára biggyesztett sorok, akár Arany cédlára firkantott remekei, esetlegességükben és komolytalanokodó komolyságukban még jobban felerősítik a mondandót. Illik tiszteletben tartani a költő akaratát, („jobb híján megtiltom, hogy ezt idézzék”), ezért csak körvonalakban, milyen verset is szeretne írni Kőríz: semmiképpen nem olyanokat, amik e kötetben vannak, mert ezek nagyon is emelt költői kifejezésekkel teltek, hanem valamilyen más logikai rendbe illőket. Jobb híján az élet teljességét, silányságát és értelmetlenségét lényegi sűrűséggel felmutató poétikai formákra gondol, de az a mód és az a hely, ahol ezt előadja, arra készíti az olvasót, hogy visszavisszalapozva, böngészve és mormolva az eltúlzott szépségektől szinte foszforeszkáló sorokat, újra átgondolja mindazt, amit eddig látott-hallott.

Talán nem érzik majd túlságosan erőltetettnek az olvasók, ha az EGY MIZANTRÓP NAPLÓJÁBÓL című verset is a HAMLET alapján próbáljuk értelmezni. Hősünk a szupermarketben 3, azaz három darab tojást szeretne vásárolni, pedig jól sejt, hogy csak dobozokban mérik itt az efféle portékát. Színjáték tehát ez, amennyiben a kasszában ülő királyt teszi próbára, hisz bármit mondott is neki a Szellem, „a különbség sejtetem és tudás között hanyomnyi”. A játékban több színész is részt vesz (vevők, eladók). A tojások, a corpus delicti (fülbé csepegtetett méreg) megpillantásakor a kassza-királynő szinte elsápad. „Ez meg mi?” „És hát hazánkban a fogyasztói társadalom nem is tekinthet akkora múltira vissza, mint mondjuk az objektív líra.” Naná, jó negyven év késésben van. Kölcsönösen úgy gondolják, a másik vétett nagyobbat e világ szokásai ellen, a dolog rég sínen van, gondolja e középkori megoldásokat (királygyilkosság) rutinosan alkalmazó király(nő), minek ezeket annyiszor felhánytorgatni, netán

néven nevezni? A három tojás legendája azonban olyan mélyen bevésődött Hamletünk agyába, hogy mindezt a fennálló fogyasztói társadalom súlyos bűnének felismeréseként értelmezi. További sérelmeket szenved el hősünk, talán még Angliába is áthajóztatnák, hogy ott tanulmányozza tovább az információs társadalomba történő átlépés egy fejlettebb struktúráját. Ám a király(nő) egy pillanatra megtorpan, fáradtságára hivatkozik, jelezve a királyfi feltűnő kipihenttségét. Mire az egyik statisztá közbélép: „*Miért, mit gondol? Az úr egész héten csak verte?*” S ha a HAMLET-re gondolunk, bizony nem csak a királynak, a nézőnek is feltűnik a királyfi túlzott semmittevése, súlyos pózokba merevült dologtalansága.

A REKVIEM is azt a gyanúnkat erősíti, hogy a novellaserű, szabadon áramoltatott prózavers Kőríz legfőbb erőssége. Az első rész, a legérdekesebb, legköltőibb, három tragikus emberi sorsot villant fel. Kis apró képekkel jellemezz-elemez. Az ábrázolás és a magyarázat tagolhatatlanul rajzolódik egymásra. A gyengeelméjű Zsuzsi, „*beledünnnyögve olvasmányába, mint Glenn Gould a lemezfelvételbe*”, habzsolja a könyveket, az asztalos kései éveit „*a testi hanyatlás bamba, szejki karakterjegyeinek nem sejtett perspektíváival*” élte meg, a harmadik udvarbéli szomszédnak az egyik gyermeke sérülten született, „*és sose lett az, aminek lennie kellett volna*”. Egyéb verseiben is manapság szokatlan hangsúllyal jelenik meg a hétköznapi élet mellett a szinte csupasz, ám nem megindító, inkább elmélyülésre serkentő részvét. Természetesen nemcsak etikai értelemben, hanem esztétikailag is. Néha úgy érezzük, nem olyan ez a világ, amilyennek látszik, hanem olyan, mint amit elkövettek. Ez a szordínós bánat, ami a kisrealista külváros helyszíneit körülvevő, esztétikai gondolatfűzéken keresztül moralizál csak, s ez különösen értékessé teszi a Kőríz-féle lírába ojtott szociográfiát. (S jegyezzük meg rögtön, újszerűen közelít József Attila külvárosi verseihez.)

Talán a HASZNÁLATI UTASÍTÁS lenne hivatva legteljesebben ezt a költői másságot bemutatni, de a kezdetben oly prózai és hibernált életérzés-máz, a szerelem tengerével érintkezve elveszíti eredendő objektivitását. „*Felismersz mint egy hangot, / mint a megszokott hangot az új versben? / Émelygek.*” Az a roppant vonzalom, amely riadtan akarja kivonni magát a megszokásból, újra és újra súlypontáthelyezésre kényszerül. Mindig máshová kerül a hangsúly. Az érzés és a meg-

fogalmazás közé az eredetiség látszatának az eddig kimondatlan és kimondhatatlan szokáshalmazai kerülnek. „*Nem tudom lenyelni a nyálam, szeress.*” A megvonó és magát visszatartó játék értelme, hogy az érzés a maga szokásos eszköztárában testesülve talán elégtelen az érzés kifejezésére. A közvetlenség és a mindennapiság fűrészpóra kell, hogy az érzések flagellációit tompítsa. Mikor kevésnek tűnik már a nedvszívó anyag, szinte érzéki módon csúszik vissza József Attila ÓDÁ-jának elragadtatott vallomásaiba. Az érzés deflációja, miközben közhelyessé lesz, egyre nagyobb vásárlóerőt remél, a degeneráció azt akarja elhitetni („*Úgy szeress, mint egy sláger*”), hogy a költői nyelv óhatatlanul üresedésre hajlamos pózaiból a fillérekre váltott semmittevésebe forduló banalítás válhat az érzelme hívószavává, miközben persze a másiknak erre kell majd válaszolnia. Sőt feltenni rá az egész életét! A nagyon meggyőző nyelvi lefokozás, stilisztikai váltóáram, amely azért folyton működik a versben, tényleg kikezdi a költőiséget, és az annyira óhajtott triviálisához közelít. De ez csak komoly játék. Valóságalapja a költői nyelv erodálódásától való félelem, hogy a számtalan nyelvi lelemény is csak ugyanazt az esztétikai tézist erősíti. Szép kudarc, de valóban nem több ennél. Vagy csak annyival, hogy felismeri a küzdelem hiábavalóságát, és valamelyest megtér (megtérést színlel?) az évezredes hagyományokhoz.

Van azonban ennek az igen jelentősnek ígérkező költészetnek egy alig hallható vonulata, amely a KÉPESZÉ. LEBLENDE soraiban mutatkozik meg a leghatározottabban. Tréfás nyelvjátéknak, olykor szómágiának tűnik, nem is olyan korszerű, mindenki, aki ezzel élt eddig a magyar költészetben (Parti Nagy Lajos), valamiért megfeneklett, komolytalanná tette, reményteljes és olykor zseniális dramaturgiai szófelelések után lassan önisméltélekké, szócséplésbe fulladt. „*A ralielit-hez tartozom, bár simultam is jelentős*” – kezdődik a szöveg. Elemi erővel tudja a nyelvjáték belső logikáját, mintha Hamlet elkallódott monológja (Kálnoky) lenne, amikor már kiderült, hogy mégsem mérge, hanem csirkecsont volt. Sok-sok versében felfedezhetők ennek a szemléletnek a nyomai. Rákérdez az egészre, miközben tudja, hogy a kérdés értelmetlen, sőt megválaszolhatatlan. Mégis van bátorsága ennek a másfajta törvényszerűségnek az éber látszatát fenntartani. Az irodalmi szakács, aki többször is megpróbálja elkészíteni élete legjobb ételét, nem azért

vall kudarcot, mert valamit rontott az arányon, az ízesítésen, hanem azért, mert maga az étel, aminek „kifőzését” eltervezte, talán nem is olyan jó. „*A Sztroganoff-bélszín / esetleg a priori nem finom.*” (AZ ÉLET OLYAN, MINT.) És akkor még azt is gondoljuk hozzá, hogy a versek nagy része az életet, annak legfontosabb jelentéseit kutatja. Tehát maga az élet a priori nem az vagy nem olyan, aminek vagy amilyennek hittük. Valami más. S az egész monológ erről szólna, hogy Hamlet gyanúja egészen más eredetű. Sokkal nagyobb a baj. Bár nem ölték meg az apját, tudjuk, csirkecsont, de mégis el lett baltázva az egész. Bárcsak megölték volna, akkor az egész királyfiságának lett volna valami értelme. Így azonban túl vagyunk a rosszon, hiszen nem kaptunk megfelelő szerepet az idő visszazökkentésére. Semmi szerepet sem kaptunk. Szójáték: „*Van önnek valami étterme?*” Vagy talán azt akarta kérdezni, hogy van ennek valami értelme. Mennyi! S mi minden!

Sántha József

II

TARKA TUKÁN

Kőríz Imre első kötete nem „elsőkötet”. Mindenekelőtt azért nem, mert túl van az első kötetekre gyakorta jellemző kiforratlanságokon: nem keresi a saját hangját, hanem megszólal rajta. Ezt a fanyar humorú, ugyanakkor klasszikusan iskolázott hangot a magyar líra közönsége – elsősorban a *Holmi* hasábjairól – immár másfél évtizede ismerheti, mondhatni hát, hogy Kőríz nem bízott semmit a véletlenre, a gyűjteménynek bőven volt ideje összeállni.

A két említett vonás mindamelllett némi kommentárra szorul. A humor és az iskolázott hang együttállása nem azt jelenti, hogy Kőríz Imre ügyes kezű zsonglőrként afféle könnyed, szóragoztató lírát művelne. Akadnak persze ilyen darabok is a kötetben, laza szkeccsek, filozofikus, sőt filológiai tréfák. Mégsem ez marad az olvasó meghatározó benyomása. Kőríz ugyanis az alkalmiságot túlnyomórészt nem a játék ürügyéül, hanem a versek építőanyagaként használja. Úgy könnyed és szóragoztató tehát, hogy nem éri be ennyivel. Az erős játékos-poentfrozó hajlamot folyamatosan jelentésekkel telített eszközökkel társítja. Már az is roppant erős gesztus, hogy közvetlenül a kötetnyitó, kvázi bevezetőnek

tekinthető hosszú vers, Az ELLENHERMELIN után egy rímes Horatius-átírat következik: a HORÁCBÓL nem más, mint az ÓDÁK II. 14 játékos újra-és átfordítása. De vessünk egy pillantást például a MOTILLA című vers első két strófájára: „*Mikor az ember elfelejti, / hogy a másik farmert vette fel, / és a keze a gombokért matat, / és a tapintásra cipzár felel, // mikor az újonnan kapott tollról / kiderül, hogy feketén ír, / vagy az útszéli, elgázolt virgóról, / hogy csak egy fél pár kesztyű.*” A második versszak végén a rím elhagyása ugyanúgy keresztbe vettszi a várákozásunkat, mint a versben megjelenített látvány. A poén nem önmagáért való, hanem az átfogóbb hatás szolgálatában áll.

*

A magyar költői köznyelvben – nem utolsósorban a nyugatos modernizmus örökségeként – erős formai-retorikai hagyományok uralkodnak, és ezzel a helyzettel több mindent lehet kezdeni. El lehet mozdulni e hagyomány felmondása vagy redukciója felé, és kísérletet lehet tenni a tradicionális, „nagy” költői témák viszszerzésére is e modernista költői köznyelv megőrzése vagy újragondolása által. Kőríz Imre kétségkívül ez utóbbi utat választotta – noha persze az efféle döntés sohasem pusztán tudatos választás, hanem alkat kérdése is. Mindez persze jól jellemzi Kőríz költői habitusát, azonban önmagában még nem árul el sokat e költészet legfőbb kérdéseiről. Érdemes hát szemügyre venni mindjárt a hosszú kötetnyitó költeményt, Az ELLENHERMELIN-t: „*A költő mindig költő, a focista / mindig focista – egy nagy interjúban / egy képességes költő magyarázza / személyre szabott ontológiánkat. / Vagyis – továbbgondolva – a büfés / csak a büfében büfés, és a taxis / csak a kocsiban taxis / [...] / Jó, hogy csak a költő önazonos, / s a többi, ki a hobbjának él. / Kik önfelédten nyilatkozzuk azt, hogy / mi bizony nem tudnánk dolgozni járnai, / nyolc órát ülni (ülni!) fenekünkön, / és közben azt hisszük, hogy ez dicsőség, / vagy hogy tiszteletre méltó adottság / a többi elfáradt ember szemében. / Az élet nekünk city tour ad astra, / könnyen jön, könnyen megy a bánatunk, / mert hiszen minden kiheverhető / egy-egy ihletett, lusta délutánon, / csak vigyázni kell, nehogy elaludjunk, / mint a sztrádán a kamionszofőr, / illetve – a mi dolgunk ennyivel / nehezebb – fölébrednünk sem szabad.*”

Azért idéztem a szokásosnál némileg hosszabban ezt a költeményt, mert igen élesen exponálja Kőríz kötetének egyik fő témáját, a költői szerep és az „élet” kettősségét. Természetesen messze nem újszerű téma ez, ám friss és

eredeti módon jelenik meg a kötet anyagában, kiváló terepet nyújtva a klasszikus tónuson át-szűrődő ironikus hangoltság számára. A *city tour ad astra* zseniális szójátéka akár ennek a hangoltságnak az emblémájaként is állhatna.

A baudelaire-i albatrosz ugyancsak ráveti az árnyékát Kőríz Imre verseire. Az élet mindennapiságán kívül álló költő figurájának legismeretebb modern toposzáról van szó, és az ebben megjelenő feszültség vissza-visszatérő motívuma a költeményeknek. A köteten végigvonuló, fergeteges humorú, hosszú hasonlatokból építkező versek, amelyeket egy helyen, „*Az élet olyan, mint*” sorozatként aposztrófál a szerző, pontosan ezt az idegenséget mutatják föl. Mi több, számos további költemény is ide sorolható, amelyekben az életet (mint olyant) határozott távolságtartással szemléli a versekben megszólaló figura, ugyanakkor ezt a távolságtartást maró öniróniával kommentálja. Ilyen például a kötet egyik legemlékezetesebb darabja, az EGY MIZANTRÓP NAPLÓJÁBÓL. Egy bagatell áruházi konfliktus szer-teázgó kommentárjáról van szó – a vers hőse darabra szeretné venni a tojást, a pénztárosnő viszont csak dobozban hajlandó eladni. A szer-teázgó beszámoló az indulat és az önirónia rafinált libikókajátékát hozza létre („*a demokráciában és a szupermarketben mindent szabad, ami nem tilos*”), és itt bukkan fel az albatroszfigura sajátos és jellegzetes pandanja is: „*Annál fájóbb tehát az az úr, amely a magyar lírában tátonog a fogyasztói társadalomra adott reflexiók helyén. / A líra persze lomha valami, a földön szárnyaszegetten vergődő tarka tukán, amely ha olykor mégis repülni tud, inkább szaktudás és – statisztikailag persze előre megjósolható – véletlen, azaz tehetség dolga. / És hát hazánkban a fogyasztói társadalom nem is tekinthet akkora múltira vissza, mint mondjuk az objektív líra.*”

A tukánban nincs semmi a szárnyaló albatrosz fenségességéből: színpompás, egyszerre látványos és mókás megjelenésű madár. A költő sem elátkozott figura, nem dacos kívülálló, és nem is a világ titkos törvényhozója: csetlő-botló alak, aki a társadalmi konvencióknak igyekszik ugyan megfelelni, ám ennek az igyekezetnek nem sikerül a kellő magától értetődőséggel eleget tennie, mert a kultúra poggyásza nehézkessé teszi a mozgását, a reflexió folyvást távolságot teremt az igazodás gesztusaitól.

Ad notam „Beethoven a zene Mozartja”: Kőríz Imre megformálásában a tukán az új évezred albatrosza.

*

Kőríz költészetének – a dalforma és a kötött antik formák mellett – meghatározó, nagy formája a monológ, a kacskaringós, számtalan mellékszálal és kitérével tarkított versbeszéd. Ez, úgy gondolom, talán némileg meglepő módon Petrivel rokonítja – AZ ÉLET OLYAN, MINT című, terjedelmes lábjegyzetekkel és lábjegyzetek lábjegyzeteivel ellátott, a gondolatmenetet újra és újra megbontó, remek költemény például minden további nélkül olvasható Petri-hommage-ként. Ám ha kevésbé radikális formában is, de a kötet több igen fontos verse ugyanezt a fecsegésszerkezetet követi. Ilyen AZ ELLENHERMELIN, ez a több tételből álló, nagy ívű monológ, vagy ilyen a két formabontó „gyászvers”, az ELSŐ JELENTÉS és a REKVIEM. Az előbbi az apa halálát írja-fecsegi szét, mintegy elhárítva a kötelezőnek tekintett tónust: „*Ez zsarolás. / Végül is mi közünk van ehhez az egészhez, / illetve ennek az egésznek éppen az apasághoz? / Biztos aranyhórcsóggal is menne: / apró, megtörtetett test a fűrészponton, / és akkor nem lenne az oktrojált őszinteségnek / ez a zarnoki, gógós, szegény gesztusa: / »apám.«*” E látszólag csapongó, valójában azonban igen konzekvens pszichológiai logikának engedelmeskedő költemény alaposabb elemzést is megérdemelne: a gyász retorikai formáit magától mindvégig távol tartva járja be az útját az apa halálának tényétől az Atyaisten figuráján keresztül az anya alakjáig („*az élet másik végéig*”). Az első pillantásra alkalminak ható vers alaposan átgondolt szerkezetre épül, akárcsak a REKVIEM, amely a környékbeli halottakat veszi számba, hogy végül egy véletlenül megölt macskára fusson ki, és ekkor váljon konfesszióvá. A bű- és bűnbánat tradicionális sémáit a magabiztos arányérzékkel adagolt frivolitás helyettesíti: „*Nem jött ki mentő. Nem kérte, hogy takarják be, mert fájik – minő bizarr ötlet! / Kiméztem az úttestre, visszafordulva, sehol se láttam a tetemet, / de hát este volt, lehet, hogy visszadobta a kocsi / tövébe a járdaszegélynek.*”

A halál mellett a másik tradicionálisan nagy költői téma, a szerelem is megjelenik hasonló fecsegésszerkezetre épülő költeményekben. A NON OMNIA MORIAR a kávéfőzési szokásokat taglalva beszél – vagy inkább hallgat – a kudarcba fulladt szerelemről. Ez a jelentésteli hallgatás, a voltaképpeni tárgy körbefecsegése rajzolja föl nagy erővel a fecsegés témakörein kívül eső vonatkoztatási pontot: „*végül elszántan, erővel, / mint egy orvosi készülékbe, a / kávéfőző szűrőtőlcsérébe is / belefűjök egy rövid, / fájdalmas / dalla- / mot*”. Némileg hasonlóképpen épül föl a HASZNÁLATI

UTASÍTÁS is – e sorok írójának meggyőződése, hogy ez a költemény nagyjából Petri óta az első igazán újszerű költői megszólalás a magyar szerelmes vers műfajában (erről írtam is egy rövid kommentárt a *Magyar Narancs* 2007/51–52. számában, így most nem ismételném magamat).

*

Kőríz Imre könyvének legizgalmasabb darabjai a fenti verstípusból kerülnek ki. Az említett költemények egytől egyig jelentős versek, amelyek már önmagukban fontos eseménnyé teszik az EZ AZ EGÉSZ megjelenését. Ugyanakkor igen sokszínű kötetről van szó. Számos darabja egy-egy kitűnő ötlet körbejárására épül. Ilyen például az Oravecz Imrének ajánlott VERZIÓ, amely Oravecz pesszimista kultúrkritikai elmúláspoétikájának a szellemes megfordításaként is olvasható („Az összenyomott ásványvizet üvegek / kirúgják magukat, és megtelnek vízzel. / A falról vödörökbe gyűlik a diszperzit, / visszaperegnek a lekapart rétegek”), vagy ilyen a Péterfy Jenő-mottót rendkívül szellemesen tovább ragozó EGYKORI ISKOLÁIMBA. Ezek a költemények a tradíció adta beszédhelyzetet aknázzák ki üdítő frissességgel. Más versekben a költészeti nyelvi tradíció változatos formái kerülnek előtérbe: szép számmal találunk a kötetben centókat, átiratokat, a bravúr és a blóddli között egyensúlyozó játékoság termékeit. Ugyancsak említést érdemelnek az álnaiv kérdésfeltevésekre épülő intellektuális-filozofikus versek, mint a PUZZLE, a BEST BEFORE vagy a WELLNESS-ROVATBÓL. Kőríz költészetének alighanem az egyik legnagyobb erőnye, hogy egyszerre szellemes-fanyar módon intellektuális, ugyanakkor fölényes magabiztossággal kezeli a klasszikus poétika eszköztárát. Amellett, hogy nem korlátozza magát a formai játékokra, nem is áll ellen az ez irányú csábításnak, hiszen ebben a költészetszemléletben a technika, a forma birtoklása önérték.

Igen jellemző, hogy a kötet két „talált verssel” zárul. A HORATIUS-NÉGYKEZES vakszöveggént használja az ódák harmadik könyvének harmincadik darabját Horatiustól, a latin szöveg magánhangzóira építve föl a magyar költeményt. (Kőríz Horatiusból doktorált – nem véletlen, hogy a latin auctor újra és újra előbukkan a kötet lapjain.) A záró vers, a KÉPESSÉ. LEBLENDE pedig értelmes, ám szokatlan hangzású magyar szavak felhasználására épít („Egy időben érdekelt a tájantómia is, de ki szeret tanásmi?”). Végző soron az ellenkező „irányból” érkezve, de mindkét vers

olyan hatást kelt, mintha félig-meddig halandzsanyelven készült szöveget olvasnánk.

Az a gyanúm, hogy – legyen szó akár a klasszikus latin költészetéről, akár az anyanyelvről – az otthonosan ismerős hagyományban e játékos formában megjelenő idegenség valamiképpen rokon azzal a távolságtartással, amely Kőríz költészetének gyakorta visszatérő témáját, a költői szerep vizsgálatát jellemzi. Ismét csak az albatrosz (vagy a tukán) kérdésénél vagyunk: a költészet mint nem hétköznapi, mint valamilyen magyarázatra szoruló tevékenység ennek a kötetnek újra és újra előbukkanó szólama. Ugyanakkor akad a kötetben olyan költemény, az EGY KÖLTŐTALÁLKOZÓ SZÓRÓLAPJÁNAK HÁTOLDALÁRA, amely magáról az eszményi versről szól, nyilvánvalóan ironikus hangoltsággal. Bátran tekinthető ars poeticának, amit az is erősít, hogy fontos helyen, közvetlenül a fentebb említett kötetzáró versek előtt szerepel:

„Olyan verset kéne írni
– nem ilyet –,
aminek minden sora
annyira banális vagy érthetetlen
(akár az élet, bár semmi sem olyan, mint az élet, csak
az élet),
hogy semmit se lehessen idézni belőle,
mert ha mégis, az menthetlenül érdektelen lenne,
mint a mások álmai.”

Vegyük észre, hogy a két kötetzáró vers mintha éppen ennek a követelménynek igyekezzen eleget tenni. És vegyük észre azt is, hogy ebben a rövid részletben az élet és a költészet eszményi fogalma igen közel kerül egymáshoz. Hiszen mindkettő öncélú, külső instanciákhoz nem igazodó elemekből épít fel:

„Olyan verset kéne írni,
amelynek szavai valamelyik
(jobb híján megtiltom, hogy ezt idézzék):
nem euklidészi szemantika szerint szerveződnek.”

A vers poénját (merthogy poénja is van) nem lőném le. Ehelyett inkább csak annyit fűznék hozzá mindehhez, hogy Kőríz Imre nagyszerű kötetében talán mégsem lehet olyan egyszerű mozdulattal elválasztani a terjedelmes, ironikus monológformára épülő verseket a játékos-dalyszerű formai kísérletektől. Az EZ AZ EGÉSZ költeményei bizonyos értelemben egymást magyarázzák, egységes poétikai keretbe rendeződnek:

a komoly, nagy témák könnyed futamokba oldódnak, a tréfák pedig az egészsnek a fényében komolyra fordulnak. Kőríz Imre első kötete nem „elsőkötet”, de ezt mintha már említettem volna.

Keresztési József

KÉT TANULMÁNYKÖTET

Angyalosi Gergely: A minta fordul egyet.

Esszék, tanulmányok, kritikák

Kijárat Kiadó, 2009. 294 oldal, 2600 Ft

Bacsó Béla: Az elmélet elmélete.

Filozófiai és művészetelméleti írások

Kijárat Kiadó, 2009. 206 oldal, 1700 Ft

Nehéz címet adni. Addig kerestem megfelelőt, míg ki nem kötöttem a legsemlegesebb változatnál. A többit magára a szövegre bízom.

Két nemcsak olvasható, érdekes, hanem fontos tanulmánykötet bemutatására vállalkoztam. Mindkettő egyszerre, az idejű könyvhétre jelent meg, a Kijárat Könyvkiadónál.

A magyar kultúra szempontjából emlékeztető könyvhét volt az idejű, s nem csak azért, mert az eladott példányszámok az írott szó iránt újra feltámadó kíváncsiságra vagy talán éhségre engedtek következtetni, hanem azért is, mert nagy meglepetésre éppen a minőség iránti kereslet nőtt meg. De a legnagyobb meglepetést mégis az okozta – annak, aki észrevette –, hogy egy elméleti és filozófiai érdeklődésben hátul kullogó kultúrában ezen a tavaszon nem kevesebb, mint nyolc színvonalas elméleti vagy éppen filozófiai kötet jelent meg. Közöttük az a két tanulmánykötet, melyre ismertetésem címében olyan esetenül utaltam.

A „tanulmánykötet” megjelölés nagyon sok mindent takarhat. Mindketten utalnak is erre kötetük alcímében. ESSZÉK, TANULMÁNYOK, KRITIKÁK, így azonosítja írásai műfaját Angyalosi, míg Bacsó FILOZÓFIAI ÉS MŰVÉSZETELMÉLETI ÍRÁSOK-ról beszélve inkább kötete tárgyaira, mint műfajaira fekteti a hangsúlyt. De akárhogyan is, „rövid” műfajokat foglal magában mindkét kötet, ha egymástól nagyon különböző rövid műfajokat is.

Miután a két szerző saját anyagára vonatkozó kérdéseket tesz fel, s azokkal viaskodik, külön

fogok érdemben beszélni róluk. De van nemcsak egy közös vonásuk, hanem közös problémájuk is. Elméletileg tudatos gondolkodókként ugyan is rákérdéznek arra, amit tesznek. Bacsó Béla, aki – többek között – esztéta is, megkérdezi, hogy „mi az elmélet”, „mi az esztétika”, Angyalosi, aki – többek között – irodalomtörténész és irodalomtörténeti művek kritikusa is, többször teszi fel a kérdést, hogy vajon „mi az irodalomtörténet”. S végül mind a ketten, mint esszéisták, azt firtatják, hogy „mi az esszé?”

A „mi az esszé?” kérdését Bacsó egy Adornóról írott ismertetésében elemzi részletesebben, míg Angyalosi A MAGYAR ESSZÉ ANTOLÓGIÁJÁ-nak kritikája kapcsán teszi (szintúgy Adornóra hivatkozva) ugyanezt. Mindketten tiltakoznak az ellen, hogy bármely rövid írást, ha egyszer sem nem novella, sem nem karcolat, esszének kereszteljenek. A rövid írások is műfajok. Más igénnyel lép fel a tanulmány, a kritika és az esszé, habár előadásként mindhárom műfaj felhasználható. Az esszé sajátossága nem magán a szón (kísérlet), hanem e szó európai hagyományban való használatán múlik. A britek hosszú filozófiai könyveket nevezhetnek „Essay”-nek, s ebben az esetben az *essay* és a *treatise* funkciója – a címben – ugyanazt jelöli. De az európai esszé Montaigne nyomán alakult, s sajátos tárgyát sajátos szerkezete igazolja.

Az – európai – esszé, mint Lukács és Adorno nyomán Bacsó írja, töredékekben gondolkodik, egy már megformált (elmúlt) tárgyat jár körül, arra reflektál, s esetenként a részből egészet formál(hat). Az esszében nincsenek lábjegyzetek – teszem hozzá –, az esszéista nem szégyenkezik szubjektivitása miatt, nem tart igényt az „igazságra”, bár az autentikusságra igen. Erős és magabiztos, ugyanakkor szkeptikus s ironikus szerzőt igényel. Röviden, az esszé szerénynek tűnő, de gőgös műfaj, írói – bár nem szépírói – készséget, filozófiai – bár nem rendszeralkotó – készséget igényel. Nehéz esszét írni. Még nehezebb jelentős esszét írni. Ahogy Angyalosi írja, igen nehéz egy esszét befejezni. Nem egyszerűen az iskolában tanult „befejezésre” van az esszéistának szüksége. Az esszét ugyanis csattanóval kell befejezni, kissé a vicchez hasonlóan.

Mindkét kötetben van egynéhány jól sikerült esszé. Mint például Bacsónál a MEGJEGYZÉSEK BLANCHOT „L'ÉCRITURE DU DÉSASTRE” CÍMŰ KÖNYVE KAPCSÁN, Angyalosi esetében pedig a címadó A MINTA FORDUL EGYET esetében. Mindkét esszé megvilágító csattanóval végződik.

Bacsó kötetét, címéhez híven, az elmélet elemzése vezeti be. Ő sem tudja megállni (ahogy majdnem egyetlen filozófus sem), hogy a „teória” körüli reflexió során ne a fogalom eredeti görög értelmezésére (szemlélődés) utaljon vissza. Nem általában az elméletre, hanem a művészetelméletre.

A görögökhöz való visszanyúlás nem marad Bacsónál pusztán filozófusi formalitás, mert szükség volt rá annak a fordulatnak a bemutatásához, mely a teória – mint művészetelmélet – modern filozófiai értelmezéséhez vezetett. Ez az új (szubjektív, de a szubjektumot felülíró) értelmezés az érzékelés értelemgeneráló jellegeként írható le, „*melynek révén az elmélet úgy szemléltetheti tárgyát, hogy az megszűnjön tárgy lenni*”.

Ennek a gondolatmenetnek a fonalát veszi fel újra Bacsó a modern esztétikát (művészetfilozófiát) elemző tanulmányában, mellyel a kötetet lezárja. A szimmetrikus kötetépítkezés keretét alkot, s e kereten belül helyezi el Bacsó mindazokat az egyes konkrét elemzéseket, melyek rövid bemutatására még visszatérek.

Angyalosinak nehezebb feladat jutott, mint Bacsónak, mikor az irodalomtörténet mibenlétének és funkciójának értelmezésére vállalkozott.

Angyalosi nem tartozik a ledorongoló kritikusok táborába. Ebben a könyvben legalábbis többnyire olyan kötetekről ír, melyekben gyönyörűsége telik. S ha gyönyörködésre nem is ad minden értelmezett írás számára módot, mindig igyekszik nemcsak az írói intenciót megérteni, hanem a mű érdemeit is felmutatni.

Ez a tiszteletre méltó és barátságos kritikus magatartás azonban nem tud hasonlóan érvényesülni, amikor irodalomtörténeti munkák elemzésére kerül sor. Angyalosi ezzel önmagát kötelezte arra, hogy felvázolja az irodalomtörténet „eszméjét”.

Hozzátennem, hogy, az esszé esetéhez hasonlóan, itt is elsősorban kontinentális európai ügryről van szó. Az „irodalomtörténet”, ahogy a „művésztörténet”, majd a „gazdaságtörténet” vagy a „tudománytörténet”, a „vallástörténet”, a „kultúrtörténet” a nagy elbeszéléssel együtt, a kontinentális Európában született, s itt is őrizte meg befolyását mind a mai napig, bár csökkenő mértékben.

Angyalosi – irodalomtörténeti ideáljának felvázolásakor – idézi Compagnon gondolatát, mely szerint az irodalomtörténet nem más, mint a hagyomány közvetítette kánon kipróbálása, s

hozzát teszi, hogy ezen – többek között – a kánonként megjelenő szériák próbáratételét s esetleges elvetését is érti. Ez körülbelül annyit jelent, hogy az irodalomtörténet egyfajta kánonkritika. Semmi sem indokolja, hogy egy kánonkritika időrendi sorrendben kell, hogy haladjon, hacsak nem kánonszériákról van szó, de azt még kevésbé, hogy az „irodalom egész történetét” kell elbeszélnie. Végül még azt sem, hogy problémák köré kellene rendeződnie.

Az irodalomtörténet Angyalosi által javasolt eszméjét a magyar irodalom története nem fogja – egyelőre – teljes mértékben betölteni. Azokban az országokban ugyanis, melyekhez Magyarország is tartozik, melyekben az államiság története (a voltaképpeni történelem tárgya) nem volt folyamatos, csak az igen széles értelemben vett irodalom képviseli a nemzeti folyamatos- ságot. Az efféle országokban irodalom és történelem viszonya másként alakul, mint Franciaországban, s különösen másként, mint Angliában vagy az Újvilágban. Ezekben az országokban még az úgynevezett „világirodalom” is többnyire és mindmáig a nemzeti szemléletmódhoz kapcsolódik, lásd például a görög vagy római irodalom, különböző fajsúllyal – és distanciával – való megjelenítését a német vagy olasz világ-irodalom-történetekben.

Mind Angyalosi, mind Bacsó esszéit és kritikáit a kettős megközelítés jellemzi. Egyrészt elmerülnek kritikájuk tárgyának egyszerűségében, másrészt egy meghatározott filozófia nézőpontjából közelednek ugyanehhez a tárgyhöz.

Ez Bacsó esetében mondhatnám természetes, hiszen az ő filozófiai megközelítése hermeneutikai, s a Gadamer hermeneutikája éppen az értelmezett tárgy, elmélet vagy mű és a jelen talaján álló értelmező horizontjainak fúzióját tekinti a műértelmezés normájának. De Bacsó mint hermeneuta sem dogmatikus. A FAUST második részének elemzése kapcsán pusztán azt a kérdést veti fel, hogy olvasható-e ma is a mű, s bár erre a kérdésre igenlő választ ad, hozzát teszi – Gadamerre hivatkozva –, hogy ennek az „igen”-nek kimondásához az olvasó jóakarátára is szükség van. (Bevallom, belőlem hiányzik ez a jóakarát.) A hermeneutika elsősorban beállítódás Bacsó esetében, s így filozófiai hősei sorában nemcsak Heideggerrel vagy Schelerrel találkozunk, hanem Hegellel és Derridával is.

Angyalosi esetében a Derridához fűződő intim filozófiai kapcsolat a döntő, mindenekelőtt Derrida briliáns szövegeinek finom, értelmező

és megértő olvasása. Bár könyvet írt Barthes-ról, s ebben a könyvben is sokat emlegeti, nem megközelítésében követi. Mindig saját magát adja. A modern francia filozófiához való személyes vonzódása ugyanakkor nemcsak a filozófiai tárgyú írásokban, hanem az egész kötetben nyilvánvaló.

Közös vonásaik ellenére mégis két nagyon különböző könyvről van szó. Így hát röviden mindkettőről külön fogok beszélni.

*

Angyalosi három részre tagolta kötetét. Mindhárom részt az egyenes beszéd jellemzi abban az értelemben, hogy az író adja elő saját ítéletét, véleményét, gondolatait és kételyeit. Vannak a tanulmányokban és esszéikben hivatkozások más szerzők véleményeire, néha polemikus éllel is, de a legtöbb esetben az interpretáló egyedül áll szemben az interpretandummal, a maga nevében beszél, értelmez, ítéel (illetve tartja vissza ítéletét).

A kötet második részének, melyben a szerző főképpen kortársairól írott kritikáit gyűjti össze, azt a beszélő címet is adta: A KRITIKUS HÁTRALÉP. Ezzel az önjelölő címmel utal a Bertók László egyik verseskötetének kritikájához megint csak általa adományozott címre (A KÖLTŐ HÁTRALÉP). „A költő hátralép tőlünk, de önmagától is, hogy jobban megfigyelhesse (kihallgathassa? kitapinthatja önmagán?) a benne (s ugyanakkor kívül) zajló folyamatokat.” Angyalosi módot ad rá, hogy az ő kritikus magatartását is hasonlóképpen értelmezzük.

A kortársairól írott kritikát Angyalosi társadalmi megbízatásnak érzi, mondhatnám, hogy a kritikus kitüntető feladatának. E kitüntető feladat gyakorlásával a kritikus veszélynek teszi ki magát. Az esszé tárgya, akár írásműről vagy más művészi tárgyról van szó, ahogy Adorno nyomán erről szót ejtettem, már eleve megformált, s ebben az értelemben elmúlt. A kritika tárgya ezzel szemben nem a már megformált, hanem a megformálendő. Ezért a benne zajló folyamatokat a Másikban zajló folyamatokkal együtt figyeli meg. A rizikó e két tényező egységének esetleges felbomlásában áll. Magyarul, nem tudom, mi lesz abból a költőből, akinek verseit most mindenki figyelmébe ajánlom, de azt sem tudom, hogyan fogom én holnap ugyanezt a verseskötetet vagy ugyanezt a novellát érteni, értelmezni, látni. Kritikáiban Angyalosi többnyire egy műről ír. Ezt lehet sajtónk igényének

számlájára is írni, de nem hinném, hogy itt elsősorban efféle külső kényszernek való megfelelésről lenne szó. Az egyes kortársi művek ugyanis Angyalosi szívügyei. Úgy lép hátra, ahogy egy kertész hátralép, amikor egy virágágyvat szemlél. Angyalosi kritikái valóban a kertész kezére vallanak. Gondozza a virágokat, időnként gyomlál, de mindig örül annak, ha életképesek, növekednek.

Angyalosi kedvencei – legalábbis ebben a könyvben, s ennek is az aktuális kritikákat összegyűjtő, második részében – a verseskötetek. Több prózai műről is megértéssel ír, és ezeket is finoman elemzi, például Nádas Péter novelláját (SAJÁT HALÁL.) vagy Nemes Nagy Ágnes prózáját, de legjobb kritikusai készségeit mint vers-elemző hozza munkába. Tandori Dezső, Aczél Géza, Bertók László, Orbán Ottó és néhány más kortárs verseit nemcsak nagy akribiával, hanem nagy szeretettel is boncolgatja. Így ajánlja az olvasónak.

A szeretet és az irónia persze nem okvetlenül ellentétek. Feltűnhet például, hogy míg Kemény István egy versének zárata („De nem tudom”) „dühödt indulatokat” váltott ki belőle, addig kritikájának zárómondata (ha nem is zárata) így hangzik: „Az igazság az, hogy nem tudom.”

Angyalosi könyvének első és második szakasza között nem nehéz egyfajta diszcrepanciát felfedezni. Míg a második rész a folyamatban lévőről, a jelenről számol be, a jelen néhány reprezentatív tanújának bemutatásával vagy inkább felmutatásával, addig az első rész a múltról szól. Olyan világ(ok)ról, mely(ek)ben a kritikusok nem léptek hátra, ahogy a költők sem. Nem derül ki a könyvből, hogy Angyalosi vajon nosztalgiával tekint-e vissza e korokra, vagy éppen ellenkezőleg. Azt hiszem, mindkettő igaz, de talán az előbbi az igazabb.

A kötet első szakasza, A MODERNSÉG DILEMMÁI című, különböző műfajokat foglal magában. Közös vonásuk nemcsak az, hogy valóban a modernség dilemmáit állítják központba, hiszen megteszik ezt a kritikák is, hanem hogy az irodalomtörténeti tanulmányok és esszék a múlt-ról beszélnek. Van itt verselemzés, többek között egy ősi filozófiai dilemma (a rész és egész) költői megfogalmazásának bravúros értelmezésével Ady és Kosztolányi egy-egy verséhez kapcsolódva. Van itt kárcolat s, mint említettem, esszé is, mint a József Attila Babits-képéről szóló. De az első és második szakasz diszcrepanciájáról szólva nem ezekre az írásokra gondoltam. Ha-

nem *A Hét* első évtizedéről, a *Nyugat* politikájáról, a *Szellem* indulásáról és a NEOVOJTINA ESZTÉTIKÁJÁ-RÓL (azaz Ignótus művészetelméleti vázlatairól) írottakra.

Három folyóirat, a XIX. század végétől a XX. század első negyedéig. Mindhárom egy-egy ügyet képvisel, támogat, terjeszt. A *Nyugat* „nagy forradalmának” *A Hét* szerkesztői voltak az „enciklopédistái”.

Annak a kornak sem költői, sem pedig kritikusai nem léptek hátra. Nem csupán az egyes virágok megőrzésén fáradoztak, hanem az egész kertet, azaz a magyar kultúrát és ízlésvilágot akarták radikálisan átrendezni. A városi irodalmat vagy akár a manapság üresen csengő „emberiség eszméjét” állították szembe a provinciális népiességgel. Az egész korszakot szem előtt tartva Ignótus (akiről Angyalosi könyvet is írt) volt a modernség egyik vezető szelleme. A *Szellem* Lukács és Fülep szerkesztette két száma egy kulturális elit ízlését képviselte és támogatta.

A modernizmus kialakulásának éveit már mögöttünk vannak, ahogy maga a modernizmus is. Azaz nincs már szükség izmusokra ahhoz, hogy modernként gondolkozzunk és éljünk, ha azt különböző módokon tesszük is. Polémiára perze most is van mód, de nincs különös jelentősége. Nincs olyan folyóiratunk, melynek pregnáns modern (vagy posztmodern?) irányzata volna, ha alkalmanként egy-egy író vagy költő kissé sajátjának tekint is. Még olyan politikailag bátor és elkötelezett hetilapnak, mint amilyen az *És*, sincs semmiféle irodalmi irányzata, jelentősége. Vagy a mi kutyánk kölykét ápolgatjuk, vagy a színvonalat (e kettő szerencsés esetben összesik).

A kritikus tehát nem csupán azért lép hátra, mert ez a személyes beállítódása. Könnyen el tudom képzelni Angyalosít a XIX. század végén vagy a XX. elején, mint *A Hét*, a *Nyugat* vagy a *Szellem* lelkes szerkesztőjét, kritikusát. Ő azt teszi, amit a mai kritikus tesz és tehet – nálunk, ahogy mindenütt, ahol a modernizmus már természetessé válva megszűnt modernizmus lenni. Ápolni azt, ami ígéretes. Ismétlem, nem tudom, hogy Angyalosi szeretne-e olyan korban élni, amelyben egy irodalmi folyóiratnak, kritikusnak jelentős társadalmi súlya volt. A (majdnem) lehetetlent nem lehet egyszerűen akarni.

Angyalosi kötetének harmadik szakasza – majdnem – a szoros értelemben vett filozófiáról szól. Ez igaz még az első tanulmány esetében is, melyben a kritikus Henry James MINTA A SZÓNYEGEN

című novellájával kapcsolatban a „titok”, a „titkos minta” sokat vitatott enigmáján gondolkozik. Talál is megoldást („a titok maga a mű”), de nem ez a lényeges ebben a filozófiai esszében. A magam részéről inkább az elásott kincs teológiai értelmezésére hajlok, mely szerint az elásott kincs, a titok, a titkos ábra nem más, mint a hagyomány. (Igaz, a két értelmezés könnyen összeolvasható.) A legfontosabb a kérdés gondos és a legkülönbözőbb értelmezésekre reflektáló körülménye.

A Derridáról írt tanulmány kissé hasonlít Lukácsnak BALÁZS BÉLA ÉS AKIKNEK NEM KELL című polémiájára. De Angyalosinak nincs szüksége gyilkos polémiára, csak azt mutatja meg megértő elutasítással, hogy akiknek Derrida nem kell, azok egyszerűen visszautasítják, irodalmi blablának nézik mindazt, amit hagyományos filozófiai ízlésüktől vezetettetve nem értenek. Azon nem akarnak érteni. Magam is megélttem hasonlókat. Harminc évvel ezelőtt az angolszász filozófusok egyetértettek abban, hogy Hegel FENOMENOLÓGIÁJA zavaros irodalmi fecsegés és semmiképpen sem filozófia. S Derridát olvasva nekem is folyton azt mondogatták a diákok, hogy „mit akar ezzel Derrida mondani, tessék nekünk ezt röviden összefoglalni”. S amikor végül megértették, hogy miről van szó (amit Angyalosi nevéhez méltóan angyali türelemmel értet meg az olvasóval ebben az írásban), azonnal ők is „dekonstruálni” kezdtek. Katasztrófa! Angyalosi erről is beszél, hogy miért személyes manapság a nem problémamegoldó filozófia, hogy miért utánozhatatlan.

Ez a tanulmány felcsigázta kíváncsiságunkat. Ezután már nagyon várjuk Angyalosi Gergelynek Derridáról készülő monográfiáját.

*

Bacsó Béla óvatosan a FILOZÓFIAI ÉS MŰVÉSZETELMÉLETI ÍRÁSOK alcímet adta AZ ELMÉLET ELMÉLETE című könyvének. Ha műfajokban gondolkozunk, nyugodtan beszélgetünk esszéről, tanulmányokról, előadászövegekről. De mindezeknek az írásoknak van egy közös vonásuk. S éppen ez a közös vonás Bacsó esztétikai-filozófiai személyiségének pecsétje. Magamban ezt már Bacsó korábbi kötetei nyomán úgy fogalmaztam meg, hogy ő voltaképpen mindig esztétikai-filozófiai novellákat ír. Azaz rövid írásai is többszereplősök, s minden írásában történik valami.

Ha jól figyeltem meg, minden Bacsó-írásban vannak idézetek. Ő ugyanakkor az idézeteket teljesen másként alkalmazza, mint ez szokásos.

Az idézés egyik célja a szerző nézeteinek alátámasztása lehet. Ekkor az idézet funkciója a szerző álláspontjának tekintéllyel való megerősítése. Másik lehetséges és szokásos célja a szerző tudásának, műveltségének, tájékozottságának bemutatása. A harmadik cél az idézet mankóként vagy fogódzóként való használata. Idézek, majd utána az idézettel kapcsolatban elemzem magát az idézetet és ezen keresztül az idézett mester gondolatait általában. Végül idézem az „elleneséges” vagy „hamis” értelmezéseket azért, hogy megcáfoljam vagy esetleg nevetség tárgyává tegyem azokat.

Nos, Bacsó egyiket sem teszi. Nem az a célja, hogy cáfoljon vagy igazoljon, hogy műveltségét fitogtassa, vagy hogy egy idézet alapján bontsa ki az idézett gondolkodó írásainak üzenetét. A legkülönbözőbb szerzőktől az adott témával kapcsolatban idézett szövegei ugyanis szervesen bele vannak illesztve magába a szövegbe, részeivé válnak az írásban megjelenő történesnek. Így aztán az írás szereplői lesznek. Minden szereplő mondja (a vitatott kérdés kapcsán) a magáét, míg Bacsó elvezeti az olvasót a történeten keresztül a végkifejléshez. A végkifejlés persze nem okvetlenül megoldás, ugyanúgy lehet kérdés is.

Itt van azonnal például A TRAGÉDIA ÉS JELLEM című tanulmány. Főhőse Arisztotelész, aki már tanúsítja, hogy a hagyományos iskolás felosztás (az ókorban sorstragédia, az újkorban jellemtragédia) elfogadhatatlan leegyszerűsítés. Az antik tragédiában is döntő szerepe van a jellemnek. De aztán fellépnek új mellékszereplők, mint például Hans Jürgen Horn, akinek egy idézete tovább bonyolítja az elméleti cselekményt. Hiszen ő azt mondja, hogy nem a jellem, hanem a cselekvés az antik tragédia sarokpontja, mivel – folytatja a történetet Bacsó – „*az ember éppen a tett által mutatja meg másnak és derül ki a maga számára, hogy valójában ki is ő*”. Nem követem tovább ezt az elméleti novellát, melynek történetébe Bacsó később beilleszti az antik vallás és tragédia szoros összeshívódésének eseményét, különösen a Dionüszosz-misztériumokkal és Euripidész drámájával kapcsolatban.

Ebben a novellában történetesen van csattanó: „*Az ember legragikusabb szembenézése önmagával a görög tragédia sajátja marad.*” Mondanom sem kell, hogy a csattanó állítása önmagában nagyon is vitatható. (Fodor Géza bizonyára nem fogadta volna el.) De ami nem vitatható, hogy Bacsó egy izgalmas novellával bizton vezeti az olvasót e csattanó elfogadása felé.

Nem azért beszélek másik két „novelláról”, hogy bizonyítsam a bizonyíthatatlant, hanem azért, mert önmagukért beszélő kitűnő írásokról van szó. Ezek a VÁZLAT A GYŰLÖLETRŐL ÉS A FENOMÉN ÉS NYELV KÉRDÉSÉHEZ. Az elsőként említett írás Schelerhez, a másodikként említett Husserlhez és Derridához kapcsolódik. Igaz, beszélhetnék még a hegeli és heideggeri tapasztalatelfogásról írott tanulmányról is, de ennek értelmezését az olvasóra bízom.

Bár Scheler az elsőként említett írás tárgya, Arisztotelész megint az először megjelenő szereplő, ha nem is a főszereplő. A szeretet-gyűlölet bipoláris fogalma az a bizonyos főszereplő Schelernél, s bár nem kérdőjelek nélkül, Bacsónál is.

Bevallom, hogy nekem nagy bajom van a szeretet-gyűlölet bipoláris fogalmi használatával. Azt a látszatot kelti, mintha a szeretet-gyűlölet egy lenne az értékorientációs kategóriák közül (ahogy a jó-rossz, helyes-helytelen), de nem az. Mikor Platónnál egyes drámai figurák ekként használják, ez nemigen találkozik a filozófus egyetértésével. Lehet választani jó és rossz között, helyes és helytelen között, de nem lehet választani szeretet és gyűlölet között. Véleményem szerint a közömbösség, ez a ritkán említett arisztotelészi közép, mind a szeretet, mind a gyűlölet ellentéte. (Ezt választja a sztoikusok többsége.) Igaz, szükség volt a szeretet-gyűlölet bipoláris kategóriáira, meghozzá kozmikus értelmezésük szempontjából (még az újkorban is, mint vonzás és taszítás).

Ebben a kérdésben tehát én inkább vitatkoznék Schelerrel, mint Bacsó teszi, de hát ő Schelert sem vitapartnernek, hanem szereplőnek tekinti.

Bacsónak igaza van abban, hogy a kijelentés, „*gyűlölöm, mert gyűlöletes, szeretem, mert szerethető*”, nem tautológia, de ugyanakkor – tennem hozzá – a probléma itt nem az, hogy ez „*csoda*”, hanem hogy a két kijelentés nem szimmetrikus. Legalábbis akkor semmiképpen sem, ha a „*lélekről*” van szó. Hiszen mindenki tudja, hogy a szeretet általában „*jó*” érzés, „*igaz érzés*”, míg a gyűlölet érzése kínos, fájdalmas s gyakran önpusztító is, ahogy többek között a Bacsó által elemzett embergyűlölet és az öngyűlölet esetében. Scheler leírása, hogy a valaki iránt érzett szeretet rögződhet bennünk, holott azt a valakit gyűlölünk kellene, mert gyűlöletes, számomra értelmezhetetlen. Ha e helyett azt mondta volna, hogy meg kellene szünnünk őt szeretni, ezt el tudnám fogadni.

Bacsó érdeme, hogy minden elismerés ellenére javítja Schelert, mikor utolsónak Cicero t idézi. Cicero a római köztársaság utolsó évtizedében mintha aláírta volna Scheler ama gondolatát, hogy „*az emóciók szintjén van az ember legtávolabb attól, amit direkt valóságvonatkozásnak nevezünk*”. Arisztotelész ennek éppen az ellenkezőjét állította RETORIKÁ-jában. (Mondjuk, féltékenységből gyűlölünk valakit. De ha rájövünk, hogy valaki más csábította el a szeretőnket, nem gyűlöljük többé, akár szerethetjük is.) Csak amennyiben a kollektíva jelöli ki a gyűlölet tárgyát, kizárólag ebben az esetben találó Scheler állítása. (A barátot szeretjük, az ellenséget gyűlöljük. Azért gyűlöletes, mert ellenség, tehát gyűlöljük, mert gyűlöletes.) S ennyiben az sem találó, hogy a gyűlöletben nincs semmi „szociális”.

S miután mindezt elmondta, miután mindezeket a szereplőket felléptette, Bacsó egy radikális fordulattal és szellemes csattanóval zárja le ezt a kis novellát is. Miután felbosszantott minket (vagy legalábbis engem), ellenkezésünket váltva ki, egyszerre csak azzal zárja le elmélkedését, hogy a világhoz való emocionális viszony is a világ egyfajta megértése. Akkor is az, ha ezt az érző lény sokszor nem is érti, mert „*a tárgyval kapcsolatban még létező faktikus viszonyok gátolás alá rendeződnek*”. A filozófiai novella egy korábbi szereplőjének korábban eljátszott szerepe és monológja (a valóságvonatkozás teljes hiányáról a gyűlölet és a szeretet esetében) ezzel megkérdőjeleződik.

Hadd térjek el egy bekezdés erejéig a novellaépítkezéstől. Az előbbieken Scheler nyomán elbeszélte történet magvához Bacsó többször visszatér kedvelt problémáival kapcsolatban, mint amilyen a nyelv, a fenomén vagy a tapasztalat. Így például Tengelyi tapasztalatelméletével kap-

csolatban Husserl affekciófelfogására hivatkozik. Minden tapasztalat affektív tapasztalat is, s mint ilyen ráébreszti az embert arra, ami fontos számára, vagy amit annak hisz. Egy szempontból persze Hegel, hogy úgy mondjam, győzött. Nem kérdés Bacsó számára, ahogy szereplői számára sem, hogy minden tapasztalat a tudat tapasztalata.

Nincs itt helye annak, hogy Bacsó novellisztikus építkezését a fenomén és a nyelv kérdéséről írott esszé esetében is végigkövessem. Azzal a kérdéssel indít, hogy vajon miért nézte Husserl a nyelvet oly nagy gyanakvással. Ez a gyanakvás, illetve ennek filozófiai kifejtése termékenyíti meg Derridát is az indulás pillanatában, s ebből a szempontból is tartja jelentősnek Bacsó a francia filozófus Husserl-értelmezését. Husserlnek az a felismerése, hogy az eredendő létet a nyom felől kell megérteni, lesz Derrida ősrásra vonatkozó gondolatának őforrása.

Bacsó Béla sok kiállítást nyitott meg, de ezt sosem tekintette pusztán formális feladatnak, ellenkezőleg, mindenkor elmélyült annak a művészek művészetében, akiről éppen beszélt. E tárlatkritikákból csak egyesekeket emel kötetembe. Ebben a kötetben egyedül a Megyik János műveiből rendezett kiállítás értelmezését olvashatjuk.

Bacsó filozófiai gondolkodásáról ez a kötet reprezentatív képet nyújt. Ha azonban mint a képzőművészeti alkotások, illetve alkotói problémák esztétáját akarjuk megismerni, inkább korábbi kötetéhez kell fordulnunk. Ezekben nemcsak műkritikusként lép előnk (bár úgy is), de művészetfilozófusként is. Olvashatunk tanulmányokat a tájképről, az építészetről, az aktról. S e sorok írója izgatottan várja születendő könyvét a portré művészetéről.

Heller Ágnes

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap